ISSN 2415-7929
DOI: 10.31891/2415-7929

Збірник наукових праць

Актуальні проблеми філології та перекладознавства

2020, № 20

Scientific journal

Current issues of linguistics and translation studies

2020, Issue 20

Хмельницький 2020

Актуальні проблеми філології та перекладознавства

Затверджено як фахове видання категорії «Б»
(наказ МОН №1188 від 24.09.2020)

Засновано в березні 2011 р. ***Виходить 2 рази на рік***

Хмельницький, 2020, № 20

Засновник і видавець: Хмельницький національний університет

Наукова бібліотека України ім. В. І. Вернадського http://nbuv.gov.ua/j-tit/apftp

Журнал включено до наукометричних баз:
Google Scholar https://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=UE4UR2oAAAAJ

Головний редактор **Царалунга Інна Богданівна** , доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української філології Хмельницького національного університету

Заступник головного редактора. Голова редакційної колегії **Бойко Юлія Петрівна**, доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри германської філології та перекладознавства Хмельницького національного університету

Відповідальний секретар **Давидюк Юлія Борисівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології та перекладознавства Хмельницького національного університету

Члени редакційної колегії

Базилевич Марина – PhD (м. Декор, штат Айова, США), **Беднарова-Гібова Клаудія** – PhD (м. Пряшів, Словаччина), **Бойко Ю. П.** - д-р філол. н., **Гавриш М. М.** – канд. філол. н., **Гнатюк М. І. –** д-р філол. н., **Давидюк Ю. Б.** – канд. філол. н., **Ємець О. В.** – канд. філол. н., **Єсипенко Н. Г.** – д-р. філол. н., **Козловський В. В.** – д-р. філол. н., **Колєгаєва І. М.** – д-р. філол. н., **Коломієць Л. В.** – д-р. філол. н., **Купчинська З. О.** – д-р. філол. н., **Кшановська-Ключевська Ельжбета** – PhD (м. Краків, Польща), **Марчук Л. М.** – д-р. філол. н., **Ніконова В. Г.** – д-р. філол. н., **Олійник Л. В.** – канд. філол. н., **Панасенко Наталія** – д-р. філол. н. (м. Трнава, Словаччина), **Папушина В. А.** – канд.філол. н., **Приймак І. В.** – канд. філол. н., **Славова Л. Л.** – д-р. філол. н., **Станіславова Л. Л.** – канд. філол. н., **Тимошенкова Т. М.** – канд. філол. н., **Торчинська Н. М.** – канд. філол. н., **Торчинський М. М.** – д-р філол. н., **Холод Уляна** – PhD (м. Оломоуц, Чеська Республіка), **Царалунга І. Б.** – д-р філол. н., **Шуляк С. А.** – д-р філол. н., **Янчишин А. М.** – канд. філол. н..

Технічний редактор **Кравчик Ю. В.** – канд. екон. н.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Хмельницького національного університету, протокол № 6 від 30.12.2020

Адреса редакції: **Україна, 29016,**
м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11,
Хмельницький національний університет
редакція журналу "Актуальні проблеми філології та перекладознавства"

☎ **+38 (0382) 67-51-08**

e-mail: **khnu.apfp@gmail.com**

web: **http://apfp.khnu.km.ua/**
http://lib.khnu.km.ua/visnyk_apfp.htm

Зареєстровано Міністерством юстиції України.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 17809-6659Р від 29 березня 2011 року

© Хмельницький національний університет, 2020
© Редакція журналу "Актуальні проблеми філології та перекладознавства", 2020

ЗМІСТ

TSARALUNGA I.
POLONIZMY FONETYCZNE W UKRAIŃSKICH ZABYTKACH
URZĘDOWO-KANCELARYJNYCH XIV – XV W. 5

FEDOROVA O.
FUSION OF ARTS IN JAZZ POETRY 11

БОЙКО Ю. П., ДОЛИНСЬКИЙ Є. В.
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ 17

КОБИРИНКА Г. С.
ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ЗМІНУ НАГОЛОСУ
В УКРАЇНСЬКОМУ ДІАЛЕКТНОМУ ПРОСТОРІ 22

ОРДИНСЬКА І. Я.
ДЕРИВАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ОЙКОНІМІКОНУ
ПІВНІЧНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ:
ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА 27

ПОДЛЕВСЬКА Н. В.
МОВНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕТИКЕТНИХ ФОРМ В
УКРАЇНСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ 33

СЄРГЄЄВА О. В.
ПЕРЕКЛАД ІСТОРИЧНИХ РЕАЛІЙ В РОМАНАХ ВАЛЬТЕРА СКОТТА 41

СУКАЛЕНКО Т. М.
ВЕРБАЛІЗАЦІЯ АВТОРСЬКОГО ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТКИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ
ІНТЕРВ'ЮВАННЯ ЯНІНИ СОКОЛОВОЇ 46

ТОРЧИНСЬКИЙ М. М.
ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ОСОБОВИХ ІМЕН В УКРАЇНІ У XIX–XX СТОЛІТТЯХ 53

БАРБАНЮК О.О.
НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ КУЛЬТУРИ 63

ТОРЧИНСЬКА Н. М., ОРЛЕНКО О. А.
МОВНО-ЗМІСТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІРШІВ ДЛЯ ДІТЕЙ ЯНА БЖЕХВИ 67

BARANOWSKA LIDIA, SERKOWA JULIA
„UKRAINKY" TOMASZA PADURY - LIRNIKA
„UKRAIŃSKIEJ SZKOŁY" POLSKIEGO ROMANTYZMU 74

ZAITSEVA M.
LINGUISTIC MEANS OF EXPRESSING ETHOS IN ENGLISH COURT DISCOURSE 79

ГОРЯЧОК І.В.
УКРАЇНСЬКА ПУБЛІЦИСТИКА В ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ:
СУТЬ ПОНЯТТЯ, ФУНКЦІЇ, ЗНАЧЕННЯ 83

ЮЩИШИНА О. М.
АПЕЛЯТИВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ В ОСНОВАХ ПРІЗВИЩЕВИХ НАЗВ І
ПРІЗВИЩ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ 87

УДК 811.162.1
DOI: 10.31891/2415-7929-2020-20-1

TSARALUNGA I.
Chmielnicki Uniwersytet Narodowy

POLONIZMY FONETYCZNE W UKRAIŃSKICH ZABYTKACH URZĘDOWO-KANCELARYJNYCH XIV – XV W.

W artykule zbadano polonizmy fonetyczne w ukraińskich zabytkach urzędowo-kancelaryjnych XIV –XV wieku, które rozprzestrzeniły się dzięki ukraińsko-polskim kontaktom językowym, szczególnie widocznym od końca XIV w. W ukraińskim piśmiennictwie urzędowo-kancelaryjnym późnego średniowiecza udokumentowano wpływ języka polskiego zarówno na system samogłosek, jak i na układ fonemów spółgłoskowych, ponadto odnotowano zmiany w grupach fonemów. Ujawnione wpływy polskojęzyczne przyczyniły się do rozwoju zmienności fonetycznej języka staroukraińskiego w XIV – XV w., gdyż system dźwiękowy języka był najczęściej, w porównaniu z innymi poziomami, poddawany zmianom.

Słowa kluczowe: zabytki urzędowo-kancelaryjne, język staroukraiński, zapożyczenia, polonizm, zmienność fonetyczna.

TSARALUNGA I.
Khmelnytsky National University

PHONETIC POLONISMS IN UKRAINIAN OFFICIAL BUSINESS WRITTEN MONUMENTS OF THE XIV – XV CENT.

*The article studies phonetic polonisms in the Ukrainian official business written monuments of the XIV – XV centuries, which spread due to the Ukrainian-Polish language contacts, especially noticeable from the end of the XIV century. In the Ukrainian official business texts of the late Middle Ages, the influence of the Polish language on both the vowel system and the consonant phoneme system may be traced, in addition, changes in the groups of phonemes are revealed. The influence of the Polish language on the vowel system is reflected in the change of e>o after fricatives in verb forms (ображоному, позычоныхъ, положона, принужоный). Certain effects of the Polish-speaking interference are found in the phonetic structure of adjectives (kiiowskyi, lithewski). Changes in sibilant and fricative consonants under the Polish-language influence rarely occur in words (вшелякии, конецн-, треци, цюдность). Numerous changes were revealed in the groups of phonemes, in particular, the reflexion of the combinations *tort, *tolt, *tert, *telt, which in the East Slavic languages developed into the sound combinations oro, olo, ere, ele instead of the former or, ol, er, el between two consonants. Whereas in the West Slavic languages, including Polish, the reflexion of ancient combinations was accompanied by the reduction of vowels before sonorants, therefore the continuatives tort → trot, tolt → tlot, tert → tret, telt → tlet, appeared, which is shown in the Ukrainian letters of the XIV-XV centuries (Влодисла(в), кролици, премы(с)ки, Мл-чко). Pleophonic forms prevail in written monuments, though such obvious signs of West Slavic linguistic influence reflect the linguistic parallelism of that time.*

The revealed Polish influences contributed to the development of phonetic variability of the Old Ukrainian language of the XIV-XV centuries, given the fact that the sound system of the language, compared to other spheres, was more often subjected to swaying. Polish language borrowings in written monuments of other historical periods require additional research effort, which will become the prospects for further scientific studies.

Key words: official business written monuments, Old Ukrainian, borrowings, polonism, phonetic variation.

Problem zapożyczeń w języku ukraińskim nie jest nowy dla językoznawstwa krajowego: prace naukowe na temat obcych wyrazów pojawiły się w drugiej połowie XIX i na początku XX w. Kontakty językowe różnych okresów badali S. Hrytsenko, V. Rusanivskyi, V. Tytarenko, L. Khudash i in. [2; 9; 10; 11]. Ten temat poruszali także zagraniczni językoznawcy, głównie polscy: D. Budniak, A. Zaręba, W. Witkowski i in. [12; 13; 14].

Znaczną część zapożyczeń w języku ukraińskim stanowią polonizmy, które rozpowszechniły się dzięki ukraińsko-polskim kontaktom językowym, szczególnie widocznym od końca XIV w. Wzajemne oddziaływanie językowe miało wpływ na prawie wszystkie poziomy języka, dlatego specjalnych badań wymagają zapożyczenia z języka polskiego w ukraińskich zabytkach urzędowo-kancelaryjnych XIV – XV w., które nie były przedmiotem osobnego opracowania naukowego.

Celem naszej pracy naukowej jest zbadanie polonizmów fonetycznych w ukraińskich zabytkach urzędowo-kancelaryjnych XIV-XV w.

Źródłem badań były teksty ukraińskich gramot XIV – XV w., opublikowane w wydaniach (podajemy ze skrótami przyjętymi w naszym artykule, wskazując rok i przybliżone miejsce napisania gramoty, stronę w wydaniu – *I. Ts.(Inna Tsaralunga)*): Гр – Грамоти XIV ст. / упоряд. М. М. Пещак. Київ, 1974); МГ – Молдован А. М. Пять новонайденных украинских грамот конца XIV – начала XV вв. *Лингвистическое источниковедение и история русского языка. 2000.* М., 2000. С. 261–276; Розов – Розов В. Українські грамоти. Т. 1. XIV і перша половина XV ст., Київ, 1928; ССУМ – Гумецька Л.Л. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст., т. 1-2, Київ, 1977-1978; УГ – Русанівський В.М. Українські грамоти XV ст., Київ, 1965; DRH – Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, v. I-III, Bucureşti, 1975-1980.

W ukraińskim piśmiennictwie urzędowo-kancelaryjnym późnego średniowiecza udokumentowano wpływ języka polskiego zarówno na system samogłosek, jak i na układ fonemów spółgłoskowych, ponadto odnotowano zmiany w grupach fonemów.

Fonetyczne wpływy języka polskiego w systemie wokalizmu. Częściowo znajdujemy pisownię wariacyjną związaną z *е* > *о* po spółgłoskach szumiących w formach czasownikowych: *вышелъ* 1392 Suczawa, Гр, 109 – *вышолъ* 1393 nad Donem, Гр, 113; *пришолъ* 1388 Łuck, Гр, 87; *пришедши* 1361 Sandomierz, Гр, 36 – *пришодъши* 1391 Przemyśl, Гр, 106 i in. Labializacja *е* > *о* uwidacznia się w sufiksach imiesłowów, najczęściej pod akcentem: *непорушоно, почонъ* 1322 Łuck, Гр, 21; *оображоному, позычоныхъ, положона, положоные, посв□нчонъ, принужоный, уложона* 1388 Łuck, Гр, 86-88; *будучого, завешона, пречоный* 1389 Wilno, Гр, 102-103 itp. W podanych imiesłowach obserwujemy wyłącznie pisownię *о* po szumiących, co może, biorąc pod uwagę miejsce powstania gramot, uzasadniać włączenie takich przypadków do zapożyczeń z języka polskiego. Zachowanie pisowni *о* w imiesłowach biernych typu: *зложоний, речоний* itp. w zabytkach XVI – XVII w., uzasadnia wpływami polskimi także V. Moisiienko [5, s. 37].

Ogólnie rzecz biorąc, przejście *е* w *о* po szumiących i *й,* charakterystyczne jest przede wszystkim dla języka ukraińskiego i białoruskiego, jest normą obu języków literackich [6, s. 151]. Według przeprowadzonej analizy tekstów gramot ukraińskich XIV – XV w., można stwierdzić, że labializacja *е* > *о* przebiegała dość konsekwentnie:

– w rdzeniach rzeczowników: *жен□* 1393 Suczawa, Гр, 120 – *жоне* 1342 (?) Grodno, Гр, 25; *женою* 1393 Wisznia, Гр, 116 – *жоною* 1347 Ejszyszki, Гр, 26, por. także: *Чолницею* 1322 Łuck, Гр, 21; *чолов□комъ* 1400 Brześć, Гр, 147; *чоломъ* 1388 Łuck, Гр, 86 itp.; w końcówkach rzeczowników: *гостинцемъ – гостинцомъ* 1322 Łuck, Гр, 21, por. także: зъ *дворысчомъ* 1322 Łuck, Гр, 21; *м□стичовъ* 1368 Lwowszczyzna, Гр, 42; *о*[*ть*]*цемь* 1356 Perejasław, Гр, 33 – *ѡ*(*т*)*цо*(*в*) 1301 Halicz, Гр, 13 itp.;

– w rdzeniach zaimków: *ничего* 1341, Гр, 24 – *ничого* 1388 Łuck, Гр, 87 i in.; w końcówkach zaimków: *нашего* 1301 Halicz, Гр, 13 – *нашого* 1322 Łuck, Гр, 21, por. także: *нашому, нашомъ* 1388 Łuck, Гр, 86-87; *чемъ* 1388 Łuczyce, Гр, 82 – *чомъ* 1396 na Jamczynie, Гр, 130 itp.;

– w rdzeniach przymiotników: *Чорный*, *чорторыское* 1322 Łuck, Гр, 21; w przyrostkach przymiotników: границы *Рѹшовскои* 1302 Lwów, Гр, 19; *Борсчовскимъ* 1322 Łuck, Гр, 21; Василеви *Карачовскомѹ* 1383 Połock, Гр, 62; подъ *Зудечовомъ* 1394 Kraków, Гр, 125; на полѧ *Гошова* 1397 Żydaczów, Гр, 131 i in.; w końcówkach przymiotników: *божьего* 1388 Suczawa, Гр, 81 – *божого* 1389 Wilno, Гр, 103, a także: *спаднейшого* 1322 Łuck, Гр, 21 itp.;

– w rdzeniach liczebników: *четыриста* 1399 Połock, Гр, 140 – *чотыриста* 1400 Brześć, Гр, 147 itd.

W języku dokumentów kancelaryjnych XV w., podobnie jak w tekstach ukraińskich gramot XIV w., bardzo konsekwentnie można prześledzić plątanie *е / о* po szumiących spółgłoskach. Po *ж* pod akcentem występuje przeważnie *о*: *жоны* 1456 (?) Bukowina, УГ, 106; его *жоны* 1453 Suczawa, DRH, A II, 45; *жонъка*, чотыри *жонъки* 1480 Krzemieniec, УГ, 42, por. także *вжо* 1495 Wilno, УГ, 54, ale: сєрєбро *жьжєноє* 1408 Suczawa, УГ, 72, сєрє(б)ро *жєноє* 1460 Suczawa, УГ, 113; w pozycji nieakcentowanej – *е*: єго *жєн□* 1407 Wilno, УГ, 35; и(с) *жєною* 1468 Żytomierszczyzna, УГ, 30 i in., ale: у год *жє* 1499 Kijowszczyzna, УГ, 31 – тамъ *жо* 1488 Kraków, УГ, 44.

Po szumiącej *ч* wahanie *е / о*, jak widać, nie wiąże się z akcentowaniem samogłosek: ѝ *бочокъ* ѡвъса 1488 Kraków, УГ, 44 – *бочєчно* 1489 Radoml, УГ, 47; *бчел*(*ъ*) 1453 Suczawa, DRH, A II, 38 – *бчо*(*л*) 1458 Dolny Torg, УГ, 109; *єшчє* 1460 Suczawa, УГ, 111 – *єщє, єщо* 1489 Kraków, УГ, 43; *мєчомъ* 1442 Suczawa, ССУМ, I, 587 – *мєчєм* и радою 1499 Hyrliw, ССУМ, I, 587; *ничого* 1421 Lwów, УГ, 65 – *ничєго* 1401 Kijów, УГ, 26; *помочєнъ* 1487 Kraków, УГ, 43 – *помочонъ* 1489 Piotrków, УГ, 46; *почє*(*н*)*шє* 1411 Suczawa, УГ, 74 – *почонши* 1488 Równe, ССУМ, I, 418; *прє*(*д*)*рєчону* 1407 Wilno, УГ, 35 – *прє*(*д*)*рєчє*(*н*)*ной* 1401 Kijów, УГ, 26; *чоловека* 1475 Łuck, ССУМ, II, 546 – *человекъ* 1493 Wilno, ССУМ, II, 546; *чєломъ* 1499 Kijowszczyzna, УГ, 30 – *чоло*(*м*), *чолоби*(*т*)*ка* 1490 Łuck, УГ, 49; *чоломъбитьѧ* 1487 Kraków, УГ, 43; в *чомъ* 1489 Piotrków, УГ, 46 – *оу чє*(*м*) 1448 Bukowina, УГ, 101; *Чорного* 1432 Suczawa, УГ, 89 – *Черного* 1407 Suczawa, DRH, A I, 30; *чотыри* 1480 Krzemieniec, УГ, 42, *чотыри* 1499 Wilno, УГ, 65, *чотыре* 1436 Suczawa, DRH, A I, 211 – *чєтыры* 1408 Suczawa, УГ, 72 itp; a także: своимъ *братаничо*(*м*) 1478 Lwów, УГ, 67; дес□тъ *бочокъ* 1439 Suczawa, DRH, A I, 271; шуба *волочонаѧ* 1488 Kraków, УГ, 44; к *Городиславичомъ* 1413 Lwów, МГ, 272; *Золочов* 1430 Łuck, ССУМ, I, 407; *ключомъ* 1489 Kraków, ССУМ, I, 478; *Любчо, ограничоноє* 1488 Równe, ССУМ, I, 418; *четоуцюмоу*, *хот□цюумоу* 1466 Suczawa, DRH, A II, 191; *чоловєковъ* 1480 Krzemieniec, УГ, 42; *Чорныи* 1433 Kijów, Розов, 119; *Чо*(*р*)*товского* 1488 Suczawa, УГ, 125; *Чорторыиского* 1458 Ostróg, УГ, 40; *Чорторовского* 1487 Suczawa, DRH, A III, 30; *чотыриста* 1433 Żytomierz, Розов, 127 itp.

Plątanie przeważnie nieakcentowanych *е/о* po *ш* odzwierciedlają przykłady: до *Брашова* 1408 Suczawa, УГ, 71 – до *Брашєва* 1460 Suczawa, УГ, 112; *Грушевскіє – Грушовскій* 1465 Kobryń, ССУМ, I, 267; *л□шєє* св□довъство 1452 Łuck, УГ, 38 – *лєпшоє* свєдомъє 1478 Lwów, УГ, 68; мыто *нашо* 1487 Kraków, УГ, 43 – *нашє* 1411 Suczawa, УГ, 74; по *нашой* 1478 Lwów, УГ, 67 – при *нашєи* 1408 Suczawa, УГ, 72; *ѝшємy* 1465 Kijów, УГ, 29 – *ѝшо*(*м*)[*у*] 1468 Żytomierszczyzna, УГ, 30; *нашемоу – нашому* 1403 Suczawa, DRH, A I, 26; мысли *нєпороушоны* 1447 Brześć, ССУМ, II, 41 – *нєпорушєнныи* мир 1499 Hyrliw, ССУМ, II, 41; *повишє* гдє били грєковє 1462 Suczawa, ССУМ, II, 160 – *повышо* потоко(м) долоу 1448 Suczawa,ССУМ, II, 160; абы *пошє*(*л*) 1456 (?) Bukowina, УГ, 106 – аби *пошо*(*л*) 1474 Васлуй, УГ, 122; *с*(*в□*)*топочившому* 1435 Suczawa, DRH, A I, 193 – *с*(*вѧ*)*топочившему* 1436 Suczawa, DRH, A I, 224; por. także. *брашєвъскыи* 1408 Suczawa, УГ,

72 – *грубєшовъско*(*му*) 1489 Piotrków, УГ, 46; даню *грошовою* 1498 Troki, УГ, 61; пана *Милашова* 1409 Suczawa, ССУМ, I, 598; Сима *Михаилашєвъ* 1436 Lwów, ССУМ, I, 598; ѡ(т) *Моншова* 1462 Suczawa, УГ, 116; *по*(*д*)*чашому* 1489 Radoml, УГ, 47; *пришолъ* 1403 Suczawa, DRH, A I, 26; *шолкъ* 1408 Suczawa, УГ, 70; лєто… *шосто* 1488 Równe, ССУМ, I, 291 i in.

O pewnych konsekwencjach polskojęzycznego wpływu świadczy fonetyczna struktura przymiotników:

kiiowskyi (stp. *kijowski*), przymiotnik – «київський»: *marszałku zemskomu, namisniku* ***kiiowskomu*** 1478 Lublin, ССУМ, I, 475;

lithewski (stp. *litewski*), przymiotnik – «литовський»: *Korol Polski y* ***Lithewski*** 1387, Gliniany, ССУМ, I, 553.

Fonetyczne wpływy języka polskiego w systemie konsonantyzmu. Jak zauważył A. Zaleskyi: «Konsonantyzm języka ukraińskiego w odniesieniu do diachronicznej osi rozwoju ... okazał się bardziej stabilny niż wokalizm» [4, s. 69]. Dlatego konsekwencje zmiany syczących i szumiących spółgłosek występują w pojedynczych słowach: **вшелякии** (stp. *wszelaki*), zaimek – «wszelaki»: ***вшелякіи*** *пожитки... и* ***вшелякїе*** *напое* 1389 Łuck, ССУМ, I, 205; **конецнѣ** (stp. *koniecznie*), przysłówek – «ostatecznie, nieodwołalnie»: *продалъ есми* ***конецнѣ*** *со всѣми ужитки* 1451 Wilno, ССУМ, I, 493; **пол#цити** (stp. *polecić*), czasownik – «poruczyć, powierzyć»: ***полѣтилъ*** *сво# сєла пр#тєлю* (!) *своєму пану* 1404 Halicz; *вс# та# имѣнїа* ***пол#цил*** *и дал єсмь жєнѣ своєи* 1446 Kijów, ССУМ, II, 189; **треци** (stp. *trzeci*), liczebnik – «trzeci»: *подъ лѣты Рожества Христова…* ***трецего*** *лѣта* 1403 Ćźurzew, ССУМ, II, 444; **цюдность** (stp. *cudność*), rzeczownik – «piękno»: *кажьномоу члвкоу въ єго доспєхоу во єго* ***цюдності*** *и во єго сїлѣ* XV w., ССУМ, II, 528 itd.

Rozwój spółgłoski *л* tworzącej sylabę, nieodłączny od polskiego systemu dźwiękowego, widać w słowie **слонце** (stp. *słjońce*), rzeczownik – «słońce»: *ку Прудникy идучи на западъ* ***слонца*** 1322 Łuck, ССУМ, II, 353.

Wpływy języka polskiego odzwierciedlone w grupach fonemów. Refleks połączeń **tort, *tolt, *tert, *telt* odbywał się w językach słowiańskich na różne sposoby. Rozwój połączeń dźwiękowych *oro, olo, ere, ele* w miejscu byłych *or, ol, er, el* między dwoma spółgłoskami, co nazywa się pełnogłosem, jest charakterystyczną cechą wschodniosłowiańskich języków: «W języku Słowian wschodnich, który odziedziczył od prasłowiańskiego w dyftongach [*or*], [*ol*], [*er*], [*el*] długie spółgłoski zwarto-otwarte, utrata ich właściwości tworzenia sylab szła w parze z rozwojem po *r, l* krótkiej samogłoski, co stopniowo przeszło w samogłoskę pełnego tworzenia: *tort* → *torъt* → *torot, tolt* → *tolъt* → *tolot, tert* → *terъt* → *teret*» [3, s. 59]. W dialektach języka staropolskiego refleksowi dawnych połączeń towarzyszyła redukcja samogłosek przed spółgłoskami zwarto-otwartymi: *brona, młody, brzeg, mleko.* W dialektach Słowian południowych nastąpiła metateza samogłoski i spółgłoski zwarto-otwartej, przy czym długie [*o*] zmieniło się w [*a*]: st.-sł. **брана**, **младъ**, **бр□гъ**, **мл□ко**.

W gramotach XIV w. odzwierciedla się rozwój form pełnogłosu w miejscu byłych połączeń **tort, *tolt, *tert, *telt* i wpływ języka polskiego: w tekstach południowo-zachodnich:**tort, *tolt, *tert, *telt* i wpływ języka polskiego: w tekstach południowo-zachodnich: *королици* 1388 Łuczyce, Гр, 82 – *кролици* 1393 Suczawa, Гр, 120; *оборотити* 1378 Lwów, Гр, 61 – *обротыты* 1397 Żydaczów, Гр, 131; *ѡстерегати* 1388 Kraków, Гр, 84 – *остреженьемъ* 1389 Sandomierz, Гр, 101; *передъ* 1382 Lwowszczyzna, МГ, 263 – *пред* 1301 Halicz, Гр, 14; *перемыскыи* 1301 Lwów, Гр, 10 – *премы*(*с*)*ки*ˢ 1301 Halicz, Гр, 14; *черезъ* 1301 Lwów, Гр, 9 – *чрезъ* 1302 Lwów, Гр, 19; w dokumentach z terenów północnych: *воротити* 1388 Łuck, Гр, 79 – *вротит* 1400 Brześć, Гр, 148; w gramotach o różnej lokalizacji: *берег* 1322 Łuck, Гр, 21 – *до брегу* 1393 Suczawa, Гр, 120; *боронити* 1356 Perejasław, Гр, 33 – *бронити* 1395 Suczawa, Гр, 127; *Володиславь* 1378 Lwów, Гр, 61 – *Влодисла*(*в*) 1388 Łuck, Гр, 79; *городъ* 1375 Smotrycz, Гр, 50 – *гро*(*д*) 1388 Łuck, Гр, 80 – *во граде* 1396 Połock, Гр, 129; *королеви* 1352, Гр, 30 – *кролеви* 1390 Przemyśl, Гр, 104 itd. Opisując język najstarszych mołdawskich gramot cyrylickich z XIV w., I. Ohiienko akcentuje panujące formy pełnogłosu: *боронити, воротити, города, серебра* itp., zauważa jednak bardzo silne wpływy polskie: «Mołdawia ... była z nią (z Polska – *I. Ts.*) w bliskich stosunkach, a to przyniosło wpływy polskie do Mołdawii. Ponadto stałe bliskie stosunki z narodem ukraińskim, który również był pod dużym wpływem polskim, jeszcze zwiększały ten wpływ», dlatego polskich form nie brakuje: *гродо, кроловою, Влодисла*(*в*) i in. [7, s. 682, 684].

W pisemnym języku kancelaryjnym XV w. śledzimy dalszą tendencję do zmiany pisowni kontynuantów **tort, *tolt, *tert, *telt*, spowodowaną polskimi wpływami: *Влодимєрьско*(*м*) 1407 Wilno, УГ, 35 – *володими*(*р*)*ски*(*х*) 1488 Kraków, УГ, 44; *Городиславичомъ – гродиславчаномъ* 1413 Lwów, МГ, 272; нашого *корол□*(!) 1460 Suczawa, УГ, 113 – нашего *крол□*(!) 1456 Suczawa,УГ, 104; *крал□– крол*(*ь*) 1468 Suczawa, DRH, A II, 221; *королєвскыи* 1458 Ostróg, УГ, 40 – *кролєвская* 1460 Suczawa,УГ, 113; *оборонити* 1468 Suczawa, ССУМ, II, 69 – *обронити* 1439 w Bârlad, ССУМ, II, 70; *про*(*х*)*ницы – пороху* 1480-1484 Krzemieniec, УГ, 42 i in., a także: *Влодєкъ* 1412 Lwów, ССУМ, I, 181; *Влодиславовоу* 1462 Suczawa, ССУМ, I, 181; оу *влости* оу Лвовскои 1421 Lwów, ССУМ, I, 182; тыхъ *гродовъ* 1434 Krzemieniec, Розов, 130; ону *строну* могилы 1404 Halicz, Розов, 68 itd. Jak twierdzi I. Ohiienko, czeski i polski wpływ na ukraiński język literacki był znacznie silniejszy niż cerkiewnosłowiański, ponieważ on rozwinął się w taki sposób, że odrzucił fundament cerkiewnosłowiański, o czym świadczą wiele odpowiednich form: *влоскии, млоденци, облоки, превротныи, хлоп* itd. [8, s. 262].

Formy pełnogłosu nadal dominują w wielu dokumentach:*Бєрєжаны, Колодно⸗Новгоро(д)чичи* 1478 Lwów, УГ, 67; *Б⸗рєзовица* druga połowa XV w. Owrucz, ССУМ, I, 149; на *бєрє(ст)*, на *Коровїєво* Потоци, *пєрєкуси(т), чєрє(с)* 1488 Suczawa, УГ, 125-126; *Бєрєстяникъ, напєрєдъ, Полозовичь* 1499 Kijowszczyzna,УГ, 31; *боронилъ, коро(т)кихъ,* в *сєрєду* 1487 Kraków, УГ, 43; *волочонаѧ*, в *колодє* 1488 Kraków, УГ, 44; *головноє, пєрєвозовъ,* на *сторожу* 1408 Suczawa, УГ, 70; *дєрєво, на здоровию, королю* 1434 Krzemieniec, Розов, 130; нє *заборонѧли, пєрє(д)* 1493 Troki, УГ, 52; у *волости*, на *городє, колоды, в королєво(м)* 1480 Krzemieniec,УГ, 42; *королѧ* 1463 Ostróg, УГ, 41; *полотно, стороны* 1460 Suczawa, УГ, 111; па(н) *Толочко* 1456 (?) Bukowina, УГ, 107; на *берез⸗* по *середъ* тополїѧ, *чересъ* потокъ 1412 Suczawa, DRH, A I, 45; в *Володимєрьскомъ*, у *волости*, *Сволочигачи* 1429 УГ, 36; *какоуша Чєрєватого* 1438 Suczawa, УГ, 92 itp. Pojawienie form pełnogłosu w żywym języku ukraińskim miało miejsce, według I. Ohiienko, gdzieś pod koniec epoki prasłowiańskiej, dlatego we wschodniosłowiańskich zabytkach XI w. jest ich już wiele [8, s. 262].

Wahania kontynuantów **tort, *tolt, *tert, *telt* są dziś reprezentowane w ustnej mowie ludowej, w szczególności w północnych i południowo-zachodnich dialektach języka ukraińskiego: *нагорода – нагрода – награда, охрона – охрана, воріг – враг; золото – злото – злато* [1, t. 2, m. 72, m. 73]. We współczesnym ukraińskim języku literackim utrwaliły się formy pełnogłosu, które stały się jedną z typowych cech jego systemu fonetycznego.

Tak więc polskie wpływy językowe odzwierciedlają kontynuanty połączeń dźwiękowych:

– **tort*: **бронити** (stp. *bronić*), czasownik – 1. «bronić, zabraniać»: *нє дати имъ и* ***бронити*** 1395 Suczawa; 2. «ochraniać, bronić, chronić»: *кролєви помагати и* ***бронити*** *єго на противоу каждоуму* 1434 Suczawa, ССУМ, I, 124; **Вроново**: *прєжєрєчномоу пану Станиславу з* ***Вронова*** 1433 Suczawa, ССУМ, I, 200; **врота** (stp. *wrota*), rzeczownik – «brama»: *слоужєбникъ имєєт до* ***врот*** *посохом дотъкноутс#* XV w., ССУМ, I, 200; **вротити** (stp. *wrócić*), czasownik – «zwrócić»: *листы хочю тыи* ***вротит*** 1400, Brześć, ССУМ, I, 200; **гродъ** (stp. *gród*), rzeczownik – «miasto, zamek»: *тыхъ* ***гродовъ*** *и зѣмль дєрж#ниє до моєго живота* 1434, Krzemieniec, ССУМ, I, 265; **здровиє** (stp. *zdrowie*), rzeczownik – «zdrowie»: *за доушє св#топочившим родитєлєм нашим и за нашоу* ***здровиє*** 1466 Suczawa, ССУМ, I, 394; **кролєвство** (stp. *królewstwo*), rzeczownik «królewstwo»: *чєрєз руки вєлѣбного мужа подканслѣрєго* ***кролєвства*** *полского* 1415 Medyka, ССУМ, I, 515-516; **кролєвскии** (stp. *królewski*), przymiotnik– «królewski»: *тоє дворище оуписано на* ***кролєвскомъ*** *листѣ* 1411; **кролєвъ, кроловъ** (stp. *królów*), przymiotnik – «królewski, królów»: *пан грицко ловчии* ***кролєвъ*** *Смєтанъка* 1322, Pogonyczi; *што писано подо* ***кроловою*** *жь пєчатию* 1388 Suczawa; **кролиця** (por. stp. *król*), rzeczownik – «królowa»: *кролєви польскому и єго жєнѣ* ***кролици*** *служити* 1393 Suczawa; **кроль** (stp. *król*), rzeczownik – «król»: *мы* ***кроль*** *Казимир явно повѣдают* 1361 Sandomierz, ССУМ, I, 516; **кроткыи** (stp. *krótki)*, przymiotnik – «krótki, krótkotrwały»: *ижє такыи* ***кроткыи*** *запїсанъ бєз оумолвы нє былъ дѣржанъ такыи запїсъ* XV w., ССУМ, I, 517; **obronca** (stp. *obrońca)*, rzeczownik – «obrońca, ochroniarz»: ***obroncoju*** *byti* 1388, Łuck; **обротити** (stp. *obrócić*), czasownik – «obrócić coś»: оу своѣ лѣпьшиѣ оужитки обротити 1409 Halicz, ССУМ, II, 70; **строна** (stp. *strona*), rzeczownik – 1. «bok, strona»: *оучинили єсмо имъ границю м ону* ***строну*** *могилы* 1404 Halicz; 2. «kraj, strona»: *вси королєвє... италейскихъ* ***стронъ*** *єднаються напротивъ поганъ* 1498; 3. «strona w sądzie»: *та рѣчь с однои* ***строны*** *мєжи панєю #двигою и єи дѣвкою с другоѣ* ***строны*** 1404 Medyka, ССУМ, II, 394-395;

– **tolt:* **блото** (stp. *błoto*), rzeczownik – «błoto»: *а хотарь томоу сєлоу почєншє от* ***блота*** *на брод* 1473 Suczawa, ССУМ, I, 101; **влодарь (**stp. *włodarz*), rzeczownik – «zarządca majątku»: *коупилъ и заплатилл а тот* ***влодар*** *оумерлъ* XV w.; **Влодєкь**: ***Влодєкь*** *воєвода лвовскыи* 1412 Lwów, ССУМ, I, 181; **Влодыка:** ***Влодыцѣ*** *Попковичу волость Жолвяжъ* 1482; **влостныи** (stp. *włostny*), przymiotnik – «własny»: *пєчат свою* ***влостную*** *завѣсили єсмо* 1470 Włodzimierz; **влость** (stp. *włosć*), ім. – «волость»: *позвали суть Яна оу* ***влости*** *лвовскои* 1421 Łwów, ССУМ, I, 182; **плотно** (stp. *płótno*), rzeczownik – «płótno»: *от сукна и от* ***плотна*** *и от въсє торговлю имают платити мыта* 1448 Suczawa, ССУМ, II, 154;

– **tert:* **острѣгати** (stp. *ostrzegać*), czasownik – «chronić kogoś przed czymś»: *слюбоуюмъ имъ* ***острѣгати*** *ихъ во всомъ* 1395 Suczawa, ССУМ, II, 99; **прєможныи** (stp. *przemożny*), przymiotnik – «potężny»: ***прєможныи*** *панъ Алєксандръ воєвода* 1433 Łęczyca, ССУМ, II, 229;

– **telt*: **Млѣчко**, rzeczownik – nazwa osobowa: *пан* ***Млѣчко*** *пєчат приложил*, 1487, Dobuczyn, ССУМ, I, 603; **чловѣкъ** (stp. *człowiek*), rzeczownik – 1. «człowiek, mężczyzna»: *съ єдним* ***чловѣком*** *сєго свѣта николи нє бити* 1485 Kołomyja; 2. «podporządkowany najwyższej władzy, poddany»: а их оурєдник сам своєго ***чловѣка*** *да соуд#т* 1458, Dolny Torg; **człowieczyj** (stp. *człowieczy*), przymiotnik: *meli byti obwineny, iż pożiwajut'* ***człowieczeje*** *krowi* 1388 Łuck,, ССУМ, II, 545 та ін.

Cechy polskiego wpływu widać także w innych połączeniach dźwiękowych, np. w słowach: **кторы, кторыи** (stp. *który*),), zaimek – 1) «jaki, który»: ***которая*** *прозвиска суть со оусѣмъ* 1421 Lwów; 2) «a ten, a

dokładnie ten»: *про тожъ мы* ***которою*** *зь єго волию повинни єсмы с# згодити* 1448 Chotyń; 3) «jakiś, jakikolwiek, dowolny»: *коли* ***которая*** *пани алюбо панна позвана была* XV w., ССУМ, I, 524-525; **обѣцати** (stp. *obiecać*), czasownik – «dać; złożyć obietnicę, obiecać, przyrzec»: ***обѣцаємъ*** єму заплатити 1479 Nowy Grad, ССУМ, II, 73; **чтериста** (stp. *czterysta*), liczebnik – «czterysta»: *писанъ в лѣто тисеча чтериста десятое* 1410 Lublin, ССУМ, II, 550 i in.

Analiza językowa ukraińskich zabytków urzędowo-kancelaryjnych XIV – XV w. wykazała zatem cechy językowe właściwe polskiej fonetyce. Wpływ języka polskiego na system samogłosek znajduje odzwierciedlenie w zmianie *e > o* po głoskach szumiących w formach czasownikowych (*ображоному, позычоныхъ, положона, принужоный*). Pewne konsekwencje polskojęzycznej interferencji są potwierdzone w fonetycznej strukturze przymiotników (*kiiowskyi, lithewski*). Zmiany spółgłosek syczących i szumiących pod wpływem polskim występują w pojedynczych słowach (*вшелякии, конецнѣ, треци, цюдность*). Odnotowano liczne zmiany w grupach fonemów, w szczególności w refleksie połączeń **tort, *tolt, *tert, *telt*, które w językach wschodniosłowiańskich rozwinęły się w połączenia dźwiękowe *oro, olo, ere, ele* w miejscu byłych *or, ol, er, el* między dwiema spółgłoskami. Natomiast w zachodniosłowiańskich językach, w tym w polskim, refleksowi dawnych połączeń towarzyszyła redukcja samogłosek przed spółgłoskami zwarto-otwartymi, więc powstały kontynuanty *tort → trot, tolt → tlot, tert → tret, telt → tlet*, co odzwierciedlają ukraińskie gramoty XIV – XV w. (*Влодисла*(*в*), *кролици, премы*(*с*)*ки, Млѣчко*). W zabytkach przeważają formy z pełnogłosem, jednak takie oczywiste cechy zachodniosłowiańskich elementów językowych odzwierciedlają paralelizm językowy tamtych czasów.

Zidentyfikowane wpływy polskojęzyczne przyczyniły się do rozwoju zmienności fonetycznej języka staroukraińskieg XIV – XV w., ponieważ system dźwiękowy mowy najczęściej, w porównaniu z innymi poziomami, poddawał się zmianom, i już w najstarszych zabytkach istnieją przykłady zmienności fonetycznej, ze względu na różne odbicie samogłosek i spółgłosek, kombinacji dźwięków. Język polski w XIV – XV w. wywarł duży wpływ na staroukraiński język literacki i pisany, m.in. na poziomie fonetycznym. Polskie zapożyczenia językowe w zabytkach pisanych z innych okresów historycznych wymagają specjalnych badań, które będą perspektywą dalszych badań naukowych.

Źródła literackie

1. Атлас української мови : в 3 т. Т. 1: Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. Київ, 1984; Т. 2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Київ, 1988; Т. 3. Ч. 1: Слобожанщина, Донеччина і суміжні землі. Ч. 2: Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. Ч. 3: Комплексні карти. Ч. 4: Некартографовані матеріали. Київ, 2001.

2. Гриценко С. П. Польські мовні запозичення XVI – XVII с. Studia linguistica. 2009. Вип. 2. С. 123-129.

3. Жовтобрюх М. А. Історична граматика української мови / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинько. Київ, 1980. 319 с.

4. Залеський А. М. Діалектна основа фонологічної системи сучасної української літературної мови. Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. Київ, 1977. С. 50–95.

5. Мойсієнко В. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя: підручник. Київ: Академія, 2016. 284 с.

6. Мойсієнко В. М. Північне наріччя української мови в XVI – XVII ст. Фонетика : дис. … д-ра філол. наук ; 10.02.01 – „Українська мова" / Мойсієнко Віктор Михайлович ; Житомирський державний університет ім. Івана Франка. Житомир, 2006. 563 с.

7. Огієнко І. Дві найстарші молдавські кирилівські грамоти 1388 року. Slavia. R. XIII. 1936. S. 665-689.

8. Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол 1560-х років. Літературно-лінгвістична монографія. Варшава: Вид-во Варш. ун-ту, 1930. Т. 1. 520 с. Т.2. 192 с.

9. Русанівський В. М. Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI – XVII ст. К. : Наук. думка, 1973. 28 с.

10. Титаренко В. М. Лексика іншомовного походження в північноукраїнських пам'ятках XVI – XVII ст. : дис. … канд. філол. н.; 10.02.01. – українська мова / Валентина Миколаївна Титаренко. Житомир, 2007. 302 с.

11. Худаш М. Л. Спостереження над лексичними полонізмами в українській актовій мові кінця XVI – поч. XVII ст. Дослідження і матеріали з української мови. Т. III. К., 1960. С. 121-139.

12. Budniak D. Adaptacja wyrazów polskich we współczesnym ukraińskim języku literackim. Opole, 1993. 138 s.

13. Witkowski W. Polonizmy w języku staroukraińskim. Annales uniwersitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin-Polonia. Vol. XIV-XV. Sectio FF. 1996-1997. S. 133-146.

14. Zaręba A. Wpływy polzsczyzny na słownictwo innych języków słowiańskich. Język polski. Styczeń-luty. 1961. XVI. S. 1-19.

References

1. Atlas ukrainskoi movy : v 3 t. T. 1: Polissia, Serednia Naddniprianshchyna i sumizhni zemli. Kyiv, 1984; T. 2: Volyn, Naddnistrianshchyna, Zakarpattia i sumizhni zemli. Kyiv, 1988; T. 3. Ch. 1: Slobozhanshchyna, Donechchyna i sumizhni zemli. Ch. 2: Nyzhnia Naddniprianshchyna, Prychornomoria i sumizhni zemli. Ch. 3: Kompleksni karty. Ch. 4: Nekartohrafovani materialy. Kyiv, 2001.

2. Hrytsenko S. P. Polski movni zapozychennia XVI – XVII s. *Studia linguistica.* 2009. Vyp. 2. S. 123-129.

3. Zhovtobriukh M. A. Istorychna hramatyka ukrainskoi movy / M. A. Zhovtobriukh, O. T. Volokh, S. P. Samiilenko, I. I. Slynko. Kyiv, 1980. 319 s.

4. Zaleskyi A. M. Dialektna osnova fonolohichnoi systemy suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. *Ukrainska literaturna mova v yii vzaiemodii z terytorialnymy dialektamy.* Kyiv, 1977. S. 50–95.

5. Moisiienko V. Istorychna dialektolohiia ukrainskoi movy. Pivnichne (poliske) narichchia: pidruchnyk. Kyiv: Akademiia, 2016. 284 s.

6. Moisiienko V. M. Pivnichne narichchia ukrainskoi movy v XVI – XVII st. Fonetyka : dys. … d-ra filol. nauk ; 10.02.01 – „Ukrainska mova" / Moisiienko Viktor Mykhailovych ; Zhytomyrskyi derzhavnyi universytet im. Ivana Franka. Zhytomyr, 2006. 563 s.

7. Ohiienko I. Dvi naistarshi moldavski kyrylivski hramoty 1388 roku. *Slavia.* R. XIII. 1936. S. 665-689.

8. Ohiienko I. Ukrainska literaturna mova XVI st. i ukrainskyi Krekhivskyi Apostol 1560-kh rokiv. Literaturno-linhvistychna monohrafiia. Varshava: Vyd-vo Varsh. un-tu, 1930. T. 1. 520 s. T.2. 192 s.

9. Rusanivskyi V. M. Slovianski mizhmovni zviazky i formuvannia funktsionalnykh styliv ukrainskoi literaturnoi movy XVI – XVII st. K. : Nauk. dumka, 1973. 28 s.

10. Tytarenko V. M. Leksyka inshomovnoho pokhodzhennia v pivnichnoukrainskykh pamiatkakh XVI – XVII st. : dys. … kand. filol. n.; 10.02.01. – ukrainska mova / Valentyna Mykolaivna Tytarenko. Zhytomyr, 2007. 302 s.

11. Khudash M. L. Sposterezhennia nad leksychnymy polonizmamy v ukrainskii aktovii movi kintsia XVI – poch. XVII st. Doslidzhennia i materialy z ukrainskoi movy. T. III. K., 1960. S. 121-139.

12. Budniak D. Adaptacja wyrazów polskich we współczesnym ukraińskim języku literackim. Opole, 1993. 138 s.

13. Witkowski W. Polonizmy w języku staroukraińskim. *Annales uniwersitatis Mariae Curie-Skłodowska.* Lublin-Polonia. Vol. XIV-XV. Sectio FF. 1996-1997. S. 133-146.

14. Zaręba A. Wpływy polzsczyzny na słownictwo innych języków słowiańskich. *Język polski.* Styczeń-luty. 1961. XVI. S. 1-19.

Paper received: 01.11.2020
Paper Printed : 04.01.2021

УДК 781.7/.784.75/.785.161(045)
DOI: 10.31891/2415-7929-2020-20-2

FEDOROVA O.
Khmelnitsky Humanitarian-Pedagogical Academy

FUSION OF ARTS IN JAZZ POETRY

The article deals with the study of Jazz poetry as a part of integral jazz art which highly involves music, literature, singing and jazz dancing and presents a complex worldview. Intertextuality of jazz poetry is claimed to characteristic feature of postmodern literature. Basic ideas of democracy, equality, tolerance and struggle for freedom and justice determine such key qualities of jazz art as polyphony, polyrythmy, improvisation and emotionality. Examples of different literary stylistic devices (repetitions (lexical and syntactic; anaphor, epistrophe, parallelism), alternation of long and short phrases and syncopes, complex sentences and constructions, lack of punctuation, thematical shifts and digressions, rhetorical questions) used to express democracy, equality, tolerance and struggle for freedom and justice in jazz poems are provided extensively.

Multi-aspect nature of jazz art combining music, singing, literature and dancing determines its deep symbolism. Music which since its very uprise has been Jazz foundation, its secret code, its central means of struggle for freedom, has produced the majority of symbol-dominants in Jazz poetry (saxophone, horn, drums, banjo and piano) which possess special connotations of ancient traditions, authenticity, cultural uniqueness and sensuousness of Afro-Americans.

Dance and singing imagery are also of great importance in jazz verses. Blues and Broadway jazz represent both deep voiceless grief of former slaves and unrestrained merriment inherent in Afro-American culture. Jazz dance as well as jazz music, is a symbol of resistance, disobedience, rebellion against former white masters. Jazz dance is a rebellion against the traditions of classical dance reflecting the struggle against established social norms.

Key words: Jazz, jazz poetry, jazz dance, fusion of arts, polyphony, improvisation, emotionality.

ФЕДОРОВА О.В.
Хмельницька гуманітарно-педагогічна комедія

СИНТЕЗ МИСТЕЦТВ В ПОЕЗІЇ ДЖАЗУ

У статті проаналізовано жанрову специфіку поезії джазу як частини мистецтва джазу, в якому нерозривно інтегровані музика, спів, танець та література. Особлива увага зосереджена на символах-домінантах поезії джазу та на особливостях актуалізації наскрізних характеристик жанру: поліфонії, поліритмії, імпровізації та емоційності, філософському підґрунті їх формування.

Ключові слова: джаз, поезія джазу, синтез мистецтв, поліфонія, поліритмія, імпровізація та емоційність.

Relevance of research. The times when different arts were seen as separate phenomena have irreparably passed away. In Postmodern paradigm literature, visual and performing arts are interfused and intermingled making intertextuality in its broadest meaning the inherent quality of artworks. Technological and informational progress adds to the tendency but the key thing underlying the trend is philosophical understanding of arts as interconnected system of "senses" enabling a person to feel the world and oneself in it as a unity with a multitude of manifestations. Jazz was one of the first genres to apply such a philosophy as early as the beginning of the 20-th century. Ever since this philosophy alongside its other key features guarantees jazz popularity all over the world and draws to it the focus of scientific research.

Analysis of recent scientific papers. Domestic study of jazz art is mostly focused on its musical aspect [1; 2; 3], but the complex investigations of jazz as a fusion of different arts are scarce.

Formulation of the problem. The subject of the article is intertextuality of jazz poetry as its genre specificity. The relevance of the topic is connected with the constantly growing interest of contemporary science in the cross-art investigation of literary works and their intertextual symbolism.

The aim of the article is to investigate common features of jazz dance, poetry and music as well as to identify lexico-stylistic means of their representation in verse. The importance of the research is to draw the reader's attention to the philosophy of African-Americans underlying jazz art.

Jazz poetry is a form of jazz art most capable of representing its multi-aspect and complex nature by symbols and images of dance, music and singing. Jazz poet is more than a poet of other genres:

For to be a jazz poet
I need to be a jazz musician,
A jazz singer,
A jazz man [4].

The original domain of jazz art was indisputably music which defined and united the character of its literary, choreographic and visual manifestations. Jazz music in its turn is a fusion of several musical styles and genres originating within various social groups, classes, ethnos and races [5]. Jazz has inherited typical elements of African musical tradition – polyrhythmy, sophisticated rhythms of the percussion instruments, pulsating music.

In jazz poetry rhythmicity manifests itself in the fundamental properties of rhyming and poetic size. A

specific stylistic technique of replaying the rhythm of jazz music in poetry is various types of repetitions (lexical and syntactic; anaphor, epistrophe, parallelism), alternation of long and short phrases and syncopes:

He made that poor piano moan with melody.
O Blues!
Swaying to and fro on his rickety stool
He played that sad raggy tune like a musical fool.
Sweet Blues!
Coming from a black man's soul.
O Blues! [6].

Syncopes are often used in jazz verses, as they perform several stylistic functions at the same time. First of all, syncopes make it possible to create a "ragged rhythm" effect, alongside they are examples of African-American slang and their linguoculture:

Ain't got nobody in all this world,
Ain't got nobody but ma self.
I's gwine to quit ma frownin'
And put ma troubles on the shelf ! [6].

Polyphony and decentralization of the jazz orchestra, symbolizing democracy and equality is another key feature of jazz music. Jazz appeared as a blend or fusion of different music styles, representing various cultures, nations and races. Polyphony represents the idea of power based on the numerical strength of the participants as well as their equally important positions. Polyphony or multitude of sounds is an integral feature of the jazz poetry genre. The descriptions of different musical instruments playing together in a jazz band are common in jazz verses:

...you jazzmen, bang altogether drums, traps, banjoes, horns,
tin cans — make two people fight on the top of a stairway
and scratch each other's eyes in a clinch tumbling down
the stairs [7].

Jazz band instruments have different origin and symbolic meanings for the philosophy of jazz art. In jazz poetry a musical instrument is not just an instrument, a means of creating sound, it is an active participant, a living being endowed with a special character and function. The philosophy of art fusion makes jazz poets "see the colors" of musical instruments each adding a bright dye to the rainbow of the jazz combo:

In jazz - each member of the Combo has a color!
The double bass has red - the saxophone is orange!
The percussion is yellow - the brass is green
The clarinet is blue - the banjo is indigo
The guitar is violet and the piano is striped!
The combo plays, white sound is re-produced [8].

Polyphony is present in the poetry of jazz not only as a polyphonic musical orchestra, but as the multitude of voices of the outside world. Objects, buildings, animals and plants are presented as singers or musicians, natural sounds are associated with musical instruments. Poets see and hear jazz music in the sounds of the wood or city because they are not regular or formal as music of any other genre. They are produced in a free rhythm as improvisation yet still are harmonious and sophisticated.

The groundbass of the roaring roadway
is overlaid by the rhythmic rustle of leaves,
topped by a syncopated pigeon,
the growl of a farmer sawing,
the soaring oboe of a microlight above.
The sun sends a spotlight in the clearing
to shine upon the star -
a graceful magnolia standing silent,
one stage-struck, slimly shimmering stem,
uncertain, unwilling to take centre stage solo
and the credit for the piece [4].

Alongside polyphony improvisation is another common central feature of jazz music and poetry. Jazz improvisation substitutes the freedom that black Americans did not have in real social life. In improvisation jazz musicians and poets fulfilled their emotional and spiritual potential, plans and dreams not realized in the society. Improvisation is spiritual opposition to slavery, it gives jazz art freedom. Improvisation is seen by jazz poets as a key and unique feature of jazz music:

What is Jazz?
Sounds clinking,

Cackling,
Tinkling,
Harsh and harmonious
Ripples [10].

In jazz verse improvisation is implemented by techniques similar to stream of consciousness method: complex sentences and constructions, lack of punctuation, thematical shifts and digressions, rhetorical questions.

Jazz poetry applies the principles of jazz rhythm and creates the feel of improvisation by various means. One of the common devices is sound imitation or onomatopoeic words which echo with natural sounds and reproduce both the polyphonic nature of jazz (as various sounds represent various participants of an imaginative jazz band or orchestra) and philosophical understanding of jazz as a democratic art without strict formal rules:

Bang bang boom
Shoop Shoop Shwooom
Tap tap tap
Clappity clap clap

Shhh shhh shhhhoooo
Dwi dwi dwooo
Clash clash still
A-dittydit drill

Yada yada yo
Woooo woah woah
A bang bang boom
My jazzy jazz tune [11].

One more feature jazz is impossible without is intensive emotionality. Born in the years of Harlem Renaissance jazz art expresses the variety of emotions from hatred and sorrow over social injustice Afro-Americans had to undergo to unrestrained merriment and joy of the club nightlife. Free from most norms and rules of classical literature jazz poetry in its form and content is dictated by the emotions and impressions of the author. Jazz poems are impulsive and sincere, frank and unfeigned:

Jazz was the outlet for pent-up emotion
No wonder it's aired with such depth and devotion
Those musical artists paid more then their dues
Jazz sprang from their feelings of sadness and blues [12].

An indivisible part of jazz art is blues music which developed on the basis of several music genres popular with former Afro-American slaves (church hymns, slave songs, field chants, and cuban-style rhythm [13]. Slave songs and field chants were the means to withstand difficulties and hardships, sing out rage and disappointment, pain and exhaustion. On the other hand, they were composed as a form of opposition and rebellion. This explains emotions of loneliness, sadness and grief as well as determination and firmness traced in many jazz poems:

"No more oppression", Jazz artists cried out
"Demands for our freedom will never die out"
"Strange Fruit", Billie Holliday sang out in pain
Jim Crow's bigotry was an American Stain [12].

Among musical symbols of jazz poetry the music of the blues is one of the most frequently used. In the poem "Weary Blues", which is a hallmark of the jazz poetry genre, L. Hughes describes with vivid epithets a bluesy tune, accompanied by a moaning piano:

Droning a drowsy syncopated tune..
...Swaying to and fro on his rickety stool
He played that sad raggy tune like a musical fool [6].

Many poems of the genre incorporate musical imagery (singing sounds, playing a musical instrument) as symbols of the inner voice of African Americans, which expresses what cannot be verbalized with words. Music heals the soul, it is "honey mixed with fire", it "rejuvenates and soothes soul":

the music
from the trumpet at his lips
is honey
mixed with liquid fire
the rhythm
from the trumpet at his lips

is ecstasy
distilled from old desire-
but softly
as the tune comes from his throat
trouble
mellows to a golden note [14].

Representing the inner voice of African Americans, their soul jazz music is also a symbol of their suffering and quiet crying which can hardly be heard at night:

I am a black woman
music of my song
some sweet arpeggio of tears
is written in a minor key
and I
can be heard humming in the night [15].

One more art which is inherent in jazz is dance. Brought from Africa or created by African Americans melodies and rhythms, along with black slaves, invaded America, absorbed the folklore of many peoples living in the United States and resulted in a unique musical and dance phenomenon. The principles of improvisation, polycentricism and polyrhythmy (analog of musical polyphony) are common to different musical and the dance styles of jazz. Dance as well as music, was very diverse during the heyday of jazz but conventionally all varieties can be divided into two groups - Blues jazz and Broadway jazz [16]. Each of these dances has its own philosophy and symbolism, which is also evident in jazz poetry.

So, for jazz artists dance is a natural state, another voice, no less eloquent than singing or playing an instrument. Therefore, dance, singing and playing are inseparably mixed:

Thump, thump, thump, went his foot on the floor.
He played a few chords then he sang some more [6].

The rhythm of blues jazz is slow and lazy. It is a symbol of sadness, fatigue and loneliness. An important expressive element of dance is swaying which soothes with it's monotony. Such movements can be observed not only in dance but also when playing the saxophone, trumpet or piano:

He did a lazy sway . . .
He did a lazy sway . . .
To the tune o' those Weary Blues.
Swaying to and fro on his rickety stool [6].

Jazz fans instantly feel the rhythm of jazz and its emotional message, they begin swaying slowly:

I can feel its rhythm and beat,
And also its pulsating pain,
Its music flows freely,
Through my arteries and veins!
Its beats always echoes,
Through the corridors of my mind,
As I get wafted, on the wings of time!
Its music gets synchronized,
With my heart's muffled beats,
As I try to keep time, -
With the tapping of my feet! [17].

In contrast to Blues jazz which symbolizes sadness and grief, Broadway jazz, popular in clubs, restaurants and cabarets throughout America and Europe, has a completely different symbolic meaning. Originating on Broadway in the genre of musicals Broadway jazz became the upbeat emotional dance, a vivid show, a vibrant celebration of lights, movement and music. At first glance, such irrepressible fun, illuminations, loud music, bright costumes do not match the tragically melancholic mood of the African-American art. However, they are a logical manifestation of African-American disobedience, optimism about their future, desire to forget about all tragedies, to plunge and get lost in the fun completely. For former Africans endless suffering is unbearable and they are ready to forget everything and live on:

In a deep song voice with a melancholy tone
I heard that Negro sing, that old piano moan—
«Ain't got nobody in all this world,
Ain't got nobody but ma self.
I's gwine to quit ma frownin'
And put ma troubles on the shelf» [6].

Performers of Broadway jazz give themselves completely to their dance, in their eyes there is a brave challenge to the whole world. The poet compares the bold look of a jazz dancer with that of Eve in Paradise, and her appearance with the beauty of Cleopatra:

In a Harlem cabaret
Six long-headed jazzers play.
A dancing girl whose eyes are bold
Lifts high a dress of silken gold.
Were Eve's eyes
In the first garden
Just a bit too bold?
Was Cleopatra gorgeous
In a gown of gold? [18].

In many jazz poems, Afro-Americans are proud of their dance as a symbol of race and their difference from the white, something Afro-Americans are always better at:

Soft light on the tables,
Music gay,
Brown-skin steppers
In a cabaret.
White folks, laugh!
White folks, pray!
'Me an' ma baby's
Got two mo' ways,
Two mo' ways to do de
Charleston !' [19].

At the same time, jazz dance as well as jazz music, is a symbol of resistance, disobedience, rebellion against former white masters. Jazz dance is a rebellion against the traditions of classical dance reflecting the struggle against established social norms:

Jazz at the Philharmonic
I cut my hair into a permanent tam
Made my feet rebellious metronomes [20].

***

"No more oppression", Jazz artists cried out
"Demands for our freedom will never die out" [12].

Conclusions. Thus, jazz poetry is a genre inseparable from jazz music, singing and dance. Various music and dance images and symbols (saxophone, trumpet, horn, drums, banjo, piano, blues and jazz dance) unite the above mentioned arts into a unique phenomenon with a complex philosophy based on ideas of democracy and equality. Jazz poetry, music and dance share such qualities as polyphony, improvisation and emotionality. Prospects for further research include a deeper study of the symbolism of jazz in comparison to other literary genres and in diachronic development.

Література

1. Барбан Е. С. Черная музыка, белая свобода. СПб. : Композитор, 2007. 284 с.
2. Верменич Ю. ДЖАЗ. История. Стили. Мастера. Спб. : Лань, 2007. 608 с.
3. Чернов І.Б., Сагітов О.Т., Давиденко В.В. Духові інструменти в джазовій музиці. Young Scientist. 2017. № 9 (49). С. 225-228.
4. Dubey, Bijay Kant. "A Jazz Poet". Poem Hunter. URL: www.poemhunter.com/poems/jazz/page-2/53828857/. (дата звернення: 6. 01.2020).
5. Schuller, Gunther. "Jazz music". Encyclopedia Britannica. URL: www.britannica.com/art/jazz. (дата звернення: 6. 01.2020).
6. Hughes, Langston. "The Weary Blues". Poets.org. URL: poets.org/poem/weary-blues. (дата звернення: 6. 01.2020).
7. Sandburg, Carl. "Jazz Phantasia". Allpoetry. URL: allpoetry.com/Jazz-Fantasia. (дата звернення: 4. 01.2020).
8. Knight, John. "Jazz And Rainbows". Poem Hunter. URL: www.poemhunter.com/poems/jazz/page-1/19602488/. (дата звернення: 5. 01.2020).
9. Balding, Wild Bill. "Woodland Jazz". Poem Hunter. URL: www.poemhunter.com/poems/jazz/page-1/9976643/. (дата звернення: 8. 01.2020.
10. Dubey, Bijay Kant. "Jazz". Poem Hunter. URL: www.poemhunter.com/poems/jazz/page-2/56772167/. (дата звернення: 8. 01.2020).
11. May, Frances. "My Jazzy Jazz Tune". Poem Hunter. URL: www.poemhunter.com/poems/jazz/page-2/13640727/. (дата звернення: 6. 01.2020).
12. Cooper, Stanley. "Jazz". Poem Hunter. URL: www.poemhunter.com/poems/jazz/page-1/2331167/. (дата звернення: 6. 01.2020).
13. "The Origins of Jazz". Jazz Observer. URL: jazzobserver.com/the-origins-of-jazz/. (дата звернення: 6. 01.2020).
14. Hughes, Langston. "Trumpet Player". Allpoetry. URL: allpoetry.com/Trumpet-Player. (дата звернення: 4. 01.2020).
15. Evans, Mari. "I am a black woman". AAREG. URL: aaregistry.org/poem/i-am-a-black-woman-by-mari-evans/. (дата звернення: 2. 01.2020).
16. Crawford, Benna. "History of Jazz Dance". Lovetoknow. URL: dance.lovetoknow.com/History_of_Jazz_Dance. (дата звернення: 2. 01.2020)
17. Nandy, Raj. "Tribute To Jazz Music". Poem Hunter. URL: www.poemhunter.com/poems/jazz/page-1/14011303/. (дата звернення: 6. 01.2020)
18. Hughes, Langston. "Jazzonia". Genius. URL: genius.com/Langston-hughes-jazzonia-annotated. (дата звернення: 5. 01.2020)
19. Hughes, Langston. "Negro Dancers". Allpoetry. URL: allpoetry.com/Negro-Dancers. (дата звернення: 6. 01.2020)

20. Cortez, Jayne. “Jazz Fan Looks Back”. Poets.org. URL: poets.org/poem/jazz-fan-looks-back. (дата звернення: 5. 01.2020).

References

1. Barban E. S. Chernaya muzyka, belaya svoboda. SPb. : Kompozitor, 2007. 284 s.
2. Vermenich YU. DZHAZ. Istoriya. Stili. Mastera. Spb. : Lan', 2007. 608 s.
3. Chernov I.B., Sagitov O.T., Davydenko V.V. Duxovi instrumenty v dzhazovij muzyci. Young Scientist. 2017. 9 (49). S. 225-228.
4. Dubey, Bijay Kant. “A Jazz Poet”. Poem Hunter. URL: www.poemhunter.com/poems/jazz/page-2/53828857/. (data zvernennja: 6. 01.2020).
5. Schuller, Gunther. “Jazz music”. Encyclopedia Britannica. URL: www.britannica.com/art/jazz. (data zvernennja: 6. 01.2020).
6. Hughes, Langston. “The Weary Blues”. Poets.org. URL: poets.org/poem/weary-blues. (data zvernennja: 6. 01.2020).
7. Sandburg, Carl. “Jazz Phantasia”. Allpoetry. URL: allpoetry.com/Jazz-Fantasia. (data zvernennja: 4. 01.2020).
8. Knight, John. “Jazz And Rainbows”. Poem Hunter. URL: www.poemhunter.com/poems/jazz/page-1/19602488/. (data zvernennja: 5. 01.2020).
9. Balding, Wild Bill. “Woodland Jazz”. Poem Hunter. URL: www.poemhunter.com/poems/jazz/page-1/9976643/. (data zvernennja: 8. 01.2020.
10. Dubey, Bijay Kant. “Jazz”. Poem Hunter. URL: www.poemhunter.com/poems/jazz/page-2/56772167/. (data zvernennja: 8. 01.2020).
11. May, Frances. “My Jazzy Jazz Tune”. Poem Hunter. URL: www.poemhunter.com/poems/jazz/page-2/13640727/. (data zvernennja: 6. 01.2020).
12. Cooper, Stanley. “Jazz”. Poem Hunter. URL: www.poemhunter.com/poems/jazz/page-1/2331167/. (data zvernennja: 6. 01.2020).
13. “The Origins of Jazz”. Jazz Observer. URL: jazzobserver.com/the-origins-of-jazz/. (data zvernennja: 6. 01.2020).
14. Hughes, Langston. “Trumpet Player”. Allpoetry. URL: allpoetry.com/Trumpet-Player. (data zvernennja: 4. 01.2020).
15. Evans, Mari. “I am a black woman”. AAREG. URL: aaregistry.org/poem/i-am-a-black-woman-by-mari-evans/. (data zvernennja: 2. 01.2020).
16. Crawford, Benna. “History of Jazz Dance”. Lovetoknow. URL: dance.lovetoknow.com/History_of_Jazz_Dance. (data zvernennja: 2. 01.2020)
17. Nandy, Raj. “Tribute To Jazz Music”. Poem Hunter. URL: www.poemhunter.com/poems/jazz/page-1/14011303/. (data zvernennja: 6. 01.2020)
18. Hughes, Langston. “Jazzonia”. Genius. URL: genius.com/Langston-hughes-jazzonia-annotated. (data zvernennja: 5. 01.2020)
19. Hughes, Langston. “Negro Dancers”. Allpoetry. URL: allpoetry.com/Negro-Dancers. (data zvernennja: 6. 01.2020)
20. Cortez, Jayne. “Jazz Fan Looks Back”. Poets.org. URL: poets.org/poem/jazz-fan-looks-back. (data zvernennja: 5. 01.2020).

Paper received: 19.10.2020
Paper Printed : 04.01.2021

УДК 811.111'255.2:355:001.4(045)
DOI: 10.31891/2415-7929-2020-20-3

БОЙКО Ю. П., ДОЛИНСЬКИЙ Є. В.
Хмельницький національний університет

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Наукова проблема перекладу англійської військової термінології пов'язана, перш за все, із вивченням специфіки військової мови, дослідженням тенденцій виникнення та використання термінів у військових текстах, виявленням основних способів перекладу юридичних термінів. Важливим критерієм якісного перекладу військових текстів є спеціальна підготовка перекладача, його компетентність та ерудиція. Метою дослідження є аналіз існуючої практики і проблем військового перекладу, визначення особливостей та способів перекладу англійської військової термінології.

Ключові слова: перекладознавство, військовий переклад, військові тексти, англійські військові терміни, способи перекладу військової термінології.

BOYKO YU., DOLYNSKIY IE.
Khmelnytskyi National University

TRANSLATION FEATURES OF ENGLISH MILITARY TERMINOLOGY

The scientific problem of English military terminology translation is connected with specificity studying of military language, research of origin tendencies and use of terms in military texts, revealing the basic ways of legal terms translation. An important criterion for quality translation of military texts is the professional translator training, his competence and erudition. The aim of the study is to analyze the existing practice and problems of military translation, to determine the features and methods of English military terminology translation. All military texts are filled with specific military and technical terms, abbreviations and idioms. Many of these terms and definitions have a huge variety of interpretations, depending on the context. The activities of a military translator require special training, skills and abilities. A military translator must be a universal specialist. The training of a military translator should cover all types and methods of translation. There are the following types of military texts: military-artistic, military-journalistic, military-political, military-scientific, military-technical, acts of military management (various military documents). Purely military texts are scientific and technical materials and acts of management related to the activities of troops and military institutions of the armed forces. The main stylistic features of military-technical texts are: accurate and clear material presentation, the absence of elements of emotional speech. The main emphasis is on the logical rather than the emotional side of the material presentation. Military vocabulary - is a kind of special vocabulary, because due to the specific communicative-functional orientation. It is at the junction of two language functional styles: official-business and scientific-technical. The correct translation of military materials depends on the correct translation of terms, because most of the military vocabulary is occupied by military and military-technical terms. In our research it is identified the military terminology ways of translation, namely: loan translation, transcription, equivalent translation, descriptive translation and explication. It is established that most military terms are translated by the method of equivalent translation and loan translation, and the least used method is transcoding.

Key words: translation studies, military translation, military texts, English military terms.

Постановка проблеми. Військовий переклад розвивався крізь століття. Зміст сучасної військової термінології досить динамічний. Він постійно змінюється та набуває нові якості. Різні терміни з'являються через появу нових видів озброєння, військової техніки та реконструкцію військової сили. У військовому перекладі велике значення має точність перекладу, так як перекладений матеріал може служити основою для прийняття важливих рішень, проведення військових операцій і т. д. Тому адекватність перекладу військових матеріалів передбачає не тільки точну передачу змісту матеріалу, але і більш ретельну передачу його структурної форми, порядку частин і розташування матеріалу, послідовності викладу і ряд інших факторів, які можуть здаватися непотрібними, формальними, але мають велике значення для військового фахівця [13].

Аналіз останніх джерел. Окремі аспекти наукової проблематики теорії військового перекладу досліджували Л. Л. Нелюбін, Г. М. Стрелковський, Г. О. Судзіловський, Н. П. Вєтлов, В. М. Шевчук, М. К. Гарбовський, О. Г. Князєва, В. В. Балабін, П. А. Матюша, М. Б. Білан, В. М. Лісовський, С. Я. Янчук, Б. А. Дзісь, Л. М. Гончарук, О. Ю. Солодяк, П. П. Банман, Н. М. Романенко, О. М. Нікіфорова, Е. Шагардинова, О. В. Юндіна та інші. Водночас ціла низка фундаментальних завдань теорії військового перекладу потребує принципового розв'язання чи уточнення [3, с. 85].

Як зазначається, школа військового перекладу стояти на міцному фундаменті перекладознавчої науки, яку в Україні успішно розвивають перекладознавчі школи професорів В. В. Коптілова, О. І. Чередниченка, Р. П. Зорівчак, Н. Ф. Клименко, М. О. Новікової, В. І. Карабана [12, с. 108].

Метою дослідження є аналіз існуючої практики і проблем військового перекладу, визначення особливостей та способів перекладу англійської військової термінології.

Методи дослідження. У статті для вивчення військової лексики використано як основні метод спостереження та метод контент-аналізу, а також метод інтроспекції як спостереження над образами, що виникають у нашій свідомості, коли ми чуємо військові слова. На різних етапах дослідження послуговувалися методом функціонального аналізу для визначення стилістичного навантаження лексичних одиниць. Важливим методом дослідження перекладу термінів військової тематики, комплексний

контрастивно-перекладознавчий аналіз із залученням елементів контекстуального й компонентного аналізів [8, с. 222].

Виклад основного матеріалу. Військовий переклад – це дуже специфічна дисципліна. Це іноді вимагає детального знання військової науки та навіть ієрархічних структур в армії. Військовий переклад є одним з видів спеціального перекладу з яскраво вираженою військовою комунікативною функцією. Відмінною рисою військового перекладу є велика термінологічність та точне і чітке викладення матеріалу при відносній відсутності емоційних виразних засобів.

Практична діяльність військового перекладача-референта, що вимагає спеціальної підготовки, навичок і умінь різноманітна. Вона охоплює всі види та способи перекладу: від письмового перекладу статутів і документів до усного перекладу при радіообміну, не виключаючи і двосторонній переклад при розмові на військові теми, і синхронний переклад, і роботу з військовою кореспонденцією, анотування і реферування військових, військово-технічних і військово-політичних текстів. Тому вимоги, що пред'являються до військового перекладача-референта зумовлені специфікою роботи, виключно високі [13].

Л. Л. Нелюбін вважає, що усі військові матеріали відрізняються від інших матеріалів насиченістю спеціальною військовою лексикою, широким використанням військової і науково-технічної термінології, наявністю певної кількості змінностійких і стійких словосполучень, характерних лише для військової сфери спілкування, великою кількістю військової номенклатури і спеціальних скорочень та умовних позначень [10; 11, с. 36].

В. Артюх у роботі «До питання особливостей перекладу військової лексики», зазначає, що «з точки зору лінгвокраїнознавства, військова лексика - це сукупність усіх елементів сфери військового спілкування, що віддзеркалюють вплив культурних, історичних, територіальних, вузькоспеціальних та інших екстралінгвістичних факторів, що знаходять свій словесний вияв у конкретних виразах, які іноді здатні створити нездоланний лінгвокультурний бар'єр для перекладача» [1, с. 12].

Л. Л. Нелюбін склав власну класифікацію бойових документів відповідно до їх типу та характеру на такі групи: – накази, розпорядження, офіційні листи, службові записки, зведення, переговорні таблиці, шифри, коди, таблиці позивних та інші оперативно-тактичні документи, цінність яких визначається їх новизною; офіційні друковані видання постійного характеру (статути, настанови, інструкції); – географічні документи (карти, схеми тощо); – особисті документи та знаки розрізнення з'єднань; – щоденники, записні книжки, особисті записи та фотографії; – приватне листування; – газети та інші друковані видання; – оголошення цивільної влади [9; 10, с. 139-140; 11, с. 37].

Дослідник виділяє у військовому перекладі військово-художні, військово-публіцистичні, військово-політичні, військово-наукові, військово-технічні матеріали, акти військового управління (різні військові документи). При цьому, до суто військових матеріалів автор відносить науково-технічні матеріали і акти управління, пов'язані з життєдіяльністю військ та військових установ збройних сил [9; 11, с. 37].

В. М. Лісовський зазначає, що основними стилістичними рисами військово-технічних текстів є точне та чітке викладення матеріалу, за майже повної відсутності тих виразних елементів, які надають мовленню емоційної насиченості; «головний акцент робиться на логічну, а не на емоційно-почуттєву сторону викладу». У військових текстах відсутні також прийоми загальної образності висловлювання, які абсолютно зайві під час опису різних технічних пристроїв. Однак цього не можна сказати про саму військово-технічну термінологію [2, с. 70; 7, с. 303]

У своєму підручнику «Основи військового перекладу» В. В. Балабін дав визначення терміну «військова лексика» є особливим видом спеціальної лексики, оскільки в силу специфічної комунікативно-функціональної спрямованості вона перебуває на стику двох функціональних стилів мови - офіційно-ділового та науково-технічного [4, с. 254; 5].

Військову лексику прийнято поділяти на три основні групи:

- військову термінологію, що означає поняття, які пов'язані безпосередньо з військовою справою, збройними силами, способами ведення збройної боротьби і т.д.;
- військово-технічну термінологію, яка включає науково-технічні терміни;
- емоційно забарвлену військову лексику (сленг), представлену словами і сполученнями, які часто вживаються в основному в усній розмовній мові американських військовослужбовців і є фактично стилістичними синонімами відповідних військових термінів.

Правильний переклад військових матеріалів залежить значною мірою від правильного перекладу термінів, так як більшу частину військової лексики займають військові і військово-технічні терміни, що несуть максимальне смислове навантаження [10; 13].

Розглянемо декілька прикладів перекладу військових текстів, а також проаналізуємо способи, якими було перекладено військову термінологію, а саме: калькування (дослівний переклад), транскрибування, еквівалентний переклад, описовий переклад та експлікація.

1. The internal ballistics characteristics of *barreled weapon* depend on chemical composition of *propelling charge*, its burning velocity, powder grains size and shape and *confinement*. The *length of barrel* and chamber volume, are also influenced the features [6, с. 18].

Внутрішні балістичні характеристики *стволової зброї* залежать від хімічного складу *порохового*

заряду твердого ракетного палива, швидкості його горіння, зернистості пороху, форми та *щільності заряджання. Довжина ствола* та об'єм камери також впливають на ці якості.

Аналізуючи наш переклад, ми можемо побачити, що термін «barreled weapon» був перекладений за допомогою еквівалентного способу перекладу. Адже саме слово«barreled» перекладається як: «бочкоподібний». У цьому випадку нам потрібно знайти в військовому словнику вірний еквівалент.

Термін «propelling charge» був перекладений за допомогою описового перекладу. Адже, якби ми перекладали методом калькування, наприклад, тоді термін втратить своє значення в реченні.

Термін «confinement» перекладено за допомогою експлікації. В цьому випадку лексична одиниця мови оригіналу замінюється словосполученням, яке передає його значення. В дослівному перекладі термін «confinement» означає «ув'язнення» або ж «обмеження», що зовсім не підходить до контексту речення.

«Length of barrel»було перекладено за допомогою методу калькування.

2. Close to the *muzzle*, the *out flowing gases* have a much higher velocity than the projectile; consequently, they overtake and pass the projectile [6, c. 34].

Близько до *вихідного отвору вогнепальної зброї, порохові гази* мають значно більшу швидкість ніж снаряд; тому вони обганяють та оминають снаряд.

Термін «muzzle» було перекладено методом описового перекладу для того, щоб читачі розуміли, про що саме йдеться в тексті. Адже слово «muzzle» за дослівним перекладом означає «дуло».

Словосполучення «out flowing gases» перекладено за допомогою еквівалентного способу перекладу. Відповідник було знайдено у військових словниках. Саме такий переклад більше підходить до контексту речення.

3. There are three basic types of operation for semiautomatic and automatic *small arms — gas operation, recoil operation, and blowback operation* [6, c. 34].

Існує три основні види операцій для напівавтоматичної та автоматичної *стрілецької зброї – принцип відведення порохових газів, принцип використання сили віддачі та принцип використання віддачі затвору.*

Термін «small arms» було перекладено за допомогою еквівалентного способу перекладу. У цьому випадку потрібно звернутися до військового словника, щоб знайти еквівалент слова «small», адже в оригіналі це перекладається як «маленький».

Терміни «gas operation», «recoil operation» та «blowback operation» перекладені за допомогою описового методу. Це було зроблено для того, щоб уточнити значення словосполучення.

4. Hammer or, in some cases, the bolt itself is held in a *cocked position* by a piece called the *sear* [6, c. 34].

Молоточок, або в деяких випадках, сам затвор,утримується у *зведеному положенні* шматочком, який називається «*шептало*».

Термін «cocked position» перекладено за допомогою методу калькування. Тому що саме такий переклад надає правильне смислове значення у реченні.

Термін «sear» перекладено за допомогою еквівалентного способу перекладу. Саме слово означає «автоматичний спуск» або ж «спусковий важіль», але за допомогою «військового сленгу», у військових словниках було знайдено саме такий відповідник як «шептало».

5. **Antitank guided mortar projectile** is called a «**firing bomb mortars**» because it fires by missiles [6, c. 43].

Протитанкова керована мінометна міна називається «**бомбометом**», оскільки вона стріляє ракетними снарядами.

Термін «anti tank guided mortar projectile» було перекладено за допомогою калькування.

Термін «firing bomb mortars» перекладено за допомогою еквівалентного способу перекладу та вилучення, для більш зрозумілого значення терміну.

6. The *fundamentals of marksmanship* are *aiming, breathing*, and *trigger control* [6, c. 49].

Основні принципи влучної стрільби це *прицілювання, техніка контролю дихання та техніка спуску гачка.*

Термін «fundamentals of marksmanship» перекладено за допомогою калькування та додавання для чіткішого розуміння значення.

Термін «aiming» перекладено за допомогою калькування.

Терміни «breathing control» та «trigger control» перекладено за допомогою еквівалентного способу перекладу та додавання. Відповідники було знайдено у військових словниках.

7. *Sight alignment* is the relationship between the *front sight post* and *rear sight aperture* and the *aiming eye* [6, c. 50].

Рівна мушка це зв'язок між *стержнем мушки, прорізом прицілу* та *прицільним оком*.

Термін «sight alignment» було перекладено за допомогою еквівалентного способу перекладу. Слово «мушка» відноситься до військового сленгу та означає «приціл». Відповідник було знайдено у військових словниках.

Термін «front sight post» було також перекладено за допомогою еквівалентного способу перекладу та вилучання. Відповідник було знайдено у військових словниках.

Термін «rear sight aperture» було перекладено за допомогою еквівалентного способу перекладу та вилучання. Відповідник було знайдено у військових словниках.

Термін «aiming eye» перекладено за допомогою калькування, для чіткішого розуміння значення.

8. Soldiers must master *weapon maintenance, function checks*, and *firing fundamentals* before progressing to advanced skills and *firing exercises* under tactical conditions [6, c. 50].

Солдати повинні оволодіти *технічним обслуговуванням зброї, перевіркою зброї на справність* та *прийомами і правилами стрільби*, перш ніж перейти до передових навичок та *учбової стрільби* в оперативних умовах.

Термін «weapon maintenance» було перекладено за допомогою еквівалентного способу перекладу та додавання для чіткого розуміння значення самого терміну, адже дослівно це перекладається як «збройне обслуговування». Відповідники було знайдено у військових словниках.

Термін «function checks» було перекладено за допомогою еквівалентного способу перекладу та додавання для чіткого розуміння значення самого терміну, адже дослівно це перекладається як «перевірка функції». Відповідники було знайдено у військових словниках.

Термін «firing fundamentals»було перекладено за допомогою еквівалентного способу перекладу та додавання для чіткого розуміння значення самого терміну, адже дослівно це перекладається як «основи стрільби». Відповідники було знайдено у військових словниках.

Термін «firing exercises» було перекладено за допомогою еквівалентного способу перекладу. Відповідники було знайдено у військових словниках.

9. *Hand grenades* are nothing more than small bombs, containing *explosives* or chemicals that can be thrown by hand or rigged as *booby traps* [6, c. 185].

Ручні гранати – це не більше ніж невеликі бомби, що містять *вибухівку* або хімічні речовини, що можна кидати вручну або оснащувати як *міні-пастки.*

Термін «hand grenades» перекладено за допомогою методу калькування.

Термін «explosives» також було перекладено за допомогою методу калькування.

Термін «booby traps» було перекладено за допомогою еквівалентного способу перекладу. Адже дослівно слово «booby» перекладається як «дурень». Відповідник було знайдено у військових словниках.

10. The BTR is also equipped with the *smoke grenade dischargers.* Vehicle *chassis* has an 8 x 8 configuration, which is common for this family of BTR vehicles [6, c. 226].

БТР (бронетранспортер) також обладнаний *гранатометами для димових гранат. Шасі* транспорту має форму 8 на 8, що є спільною ознакою транспортних засобів БТР.

Термін «smoke grenade is chargers» перекладено за допомогою еквівалентного способу перекладу. Відповідник було знайдено у військових словниках.

Термін «chassis» було перекладено за допомогою методу транскодування. Даний прийом являється рідким виключенням в практиці військового перекладу**.**

11.A *lieutenant* is the second junior or in some cases the junior-most *commissioned officer* in the *armed forces, fire services*, police, and other organizations of many nations [14].

Лейтенант це другий молодший, або в деяких випадках, молодший *офіцер, наділений повноваженнями*, у складі *збройних сил, пожежних служб*, поліції та інших організацій багатьох країн.

Терміни «lieutenant» та «officer» були перекладені за допомогою методу транскодування. Відповідники було знайдено у військових словниках.

Термін «commissioned» було перекладено за допомогою методу експлікації. В цьому випадку лексична одиниця мови оригіналу замінюється словосполученням, яке передає його значення. Дослівно це слово перекладається як «поручений».

Терміни «armed forces» та «fire services» перекладено за допомогою методу калькування.

Висновки. Отже, у ході дослідження ми проаналізували військові терміни з військових текстів. Нами визначено способи перекладу військової термінології, а саме: калькування (дослівний переклад), транскрибування, еквівалентний переклад, описовий переклад та експлікація. Встановлено, що більшість військових термінів перекладаються саме методом еквівалентного перекладу та методом калькування, а найменше використовується метод транскодування. Адже для того щоб чітко та зрозуміло перекласти військові терміни, потрібно постійно звертатись до військових словників та інформаційних ресурсів мережі Інтернет.

У висновку можна зазначити, що досконале знання військової термінології є обов'язковим для військового перекладача. Усі військові тексти наповнені специфічними військовими та технічними термінами, абревіатурами та ідіомами. Багато з цих термінів та визначень можуть бути різноманітними, тобто вони можуть мати величезну різноманітність тлумачень, залежно від контексту.

Перспективи дослідження полягають у подальшому обґрунтуванні мовознавчих і перекладознавчих основ наукового фундаменту теорії військового перекладу для становлення наукової школи військового перекладу, а саме: інтенсифікації підготовки військових перекладачів і науковців вищої кваліфікації, наявності вагомих результатів у вигляді монографій, підручників і посібників, що впроваджуються в освітній процес, розширення практичної діяльності військових перекладачів.

Література

1. Артюх В. До питання особливостей перекладу військової лексики. Теоретична і дидактична філологія. - 2010 - №8 - с. 15. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tidf/2010_8/11_21.pdf (дата звернення: 11.12.2020)

2. Балабін В. В. Жанрово-стильова специфіка військового перекладу. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2018 № 34 том 2. С. 67 -73.

3. Балабін В. В. Загальнонаукові основі теорії військового перекладу. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Том 29 (68) № 1 2018. С. 85-89.

4. Балабін В.В. Основи військового перекладу: (англ. мова) підручник / В.В. Балабін, В.М. Лісовський, О.О. Чернишов. - Київ: Логос, 2008. - 587 с.

5. Військова лексика як ризновид спеціальної лексики. URL: https://knowledge.allbest.ru/languages/3c0b65625b2bc78a4c53a89421206d36_0.html (дата звернення: 11.12.2020)

6. Лісовський В.М. Військово-технічний переклад (англійська мова): Підручник / За ред. В.В. Балабіна. — К.: ВІКНУ, 2009. — 950 с.

7. Лісовський В.М. Сутність поняття військово-технічний текст. Молодіжна військова наука у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: тези доп. Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів (Київ, 26 квітня 2018 р.). Київ: ВІКНУ, 2018. С. 302–303. (ст. 303)

8. Навальна М., Калужинська Ю. Актуалізація лексем на позначення військових дій, процесів та станів. Присолінгвітика/Psycholinguistics (2018), 24 (2), С. 218–235.

9. Нелюбин Л. Л. Перевод боевых документов армии США. – (2-е изд., перераб. и доп.). – М. : Воениздат, 1989. – С. 190.

10. Нелюбин Л. Л. Учебник военного перевода / Л. Л. Нелюбин, А. А. Дормидонтов, А. А. Васильченко. – М. : Воениздат, 1981. – С. 106

11. Нікіфорова О. М. Класифікація текстів у військовому перекладі. Філологічні трактати. - 2016. - Т. 8, № 4. - С. 33-41. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/49310/1/Nikiforova_Texts_classification.pdf;jsessionid=AF61BCDDED31F92B9F7A6F5B4E6D86E2 (дата звернення: 12.12.2020)

12. Нікіфорова О. М. Передумови становлення наукової школи військового перекладу в Україні. Лінгвістика XXI століття. 2015. - 2015. - С. 107-120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/linds_2015_2015_12 (дата звернення: 11.12.2020)

13. Особливості перекладу військової термінології. URL: https://revolution.allbest.ru/languages/00249822_0.html (дата звернення: 10.12.2020)

Military uniform of soldiers and officers of the World War II. Part 1 URL: www.relicsww2.net/military-uniform-of-soldiers-and-officers-of-the-world-war-ii-part-1/ (дата звернення: 10.12.2020).

References

1. Artiukh V. Do pytannia osoblyvostei perekladu viiskovoi leksyky. Teoretychna i dydaktychna filolohiia. - 2010 - #8 - s. 15. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tidf/2010_8/11_21.pdf (data zvernennia: 11.12.2020)

2. Balabin V. V. Zhanrovo-stylova spetsyfika viiskovoho perekladu. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia. 2018 # 34 tom 2. S. 67 -73.

3. Balabin V. V. Zahalnonaukovi osnovi teorii viiskovoho perekladu. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii. Tom 29 (68) # 1 2018. S. 85-89.

4. Balabin V.V. Osnovy viiskovoho perekladu: (anhl. mova) pidruchnyk / V.V. Balabin, V.M. Lisovskyi, O.O. Chernyshov. - Kyiv: Lohos, 2008. - 587 s.

5. Viiskova leksyka yak ryznovyd spetsialnoi leksyky. URL: https://knowledge.allbest.ru/languages/3c0b65625b2bc78a4c53a89421206d36_0.html (data zvernennia: 11.12.2020)

6. Lisovskyi V.M. Viiskovo-tekhnichnyi pereklad (anhliiska mova): Pidruchnyk / Za red. V.V. Balabina. — K.: VIKNU, 2009. — 950 s.

7. Lisovskyi V.M. Sutnist poniattia viiskovo-tekhnichnyi tekst. Molodizhna viiskova nauka u Kyivskomu natsionalnomu universyteti imeni Tarasa Shevchenka: tezy dop. Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh vchenykh, adiunktiv, slukhachiv, kursantiv i studentiv (Kyiv, 26 kvitnia 2018 r.). Kyiv: VIKNU, 2018. S. 302–303. (st. 303)

8. Navalna M., Kaluzhynska Yu. Aktualizatsiia leksem na poznachennia viiskovykh dii, protsesiv ta staniv. Prysolinhvityka/Psycholinguistics (2018), 24 (2), S. 218–235.

9. Neliubyn L. L. Perevod boevыkh dokumentov armyy SShA. – (2-e yzd., pererab. y dop.). – M. : Voenyzdat, 1989. – S. 190.

10. Neliubyn L. L. Uchebnyk voennoho perevoda / L. L. Neliubyn, A. A. Dormydontov, A. A. Vasylchenko. – M. : Voenyzdat, 1981. – S. 106

11. Nikiforova O. M. Klasyfikatsiia tekstiv u viiskovomu perekladi. Filolohichni traktaty. - 2016. - T. 8, # 4. - S. 33-41. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/49310/1/Nikiforova_Texts_classification.pdf;jsessionid=AF61BCDDED31F92B9F7A6F5B4E6D86E2 (data zvernennia: 12.12.2020)

12. Nikiforova O. M. Peredumovy stanovlennia naukovoi shkoly viiskovoho perekladu v Ukraini. Linhvistyka KhKhI stolittia. 2015. - 2015. - S. 107-120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/linds_2015_2015_12 (data zvernennia: 11.12.2020)

13. Osoblyvosti perekladu viiskovoi terminolohii. URL: https://revolution.allbest.ru/languages/00249822_0.html (data zvernennia: 10.12.2020)

14. Military uniform of soldiers and officers of the World War II. Part 1 URL: www.relicsww2.net/military-uniform-of-soldiers-and-officers-of-the-world-war-ii-part-1/ (дата звернення: 10.12.2020).

Надійшла / Paper received: 11.12.2020
Надрукована / Paper Printed : 04.01.2021

УДК 811.161.2'342.8'282.2
DOI: 10.31891/2415-7929-2020-20-4

КОБИРИНКА Г. С.
Інститут української мови, Національна академія наук України

ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ЗМІНУ НАГОЛОСУ В УКРАЇНСЬКОМУ ДІАЛЕКТНОМУ ПРОСТОРІ

Статтю присвячено аналізові чинників, які впливають на зміну наголошування в українському діалектному просторі. Унаслідок проведеного дослідження визначено зовнішні та внутрішні чинники, які провокують зміну наголошування. Зроблено висновок про те, що визначені чинники допомагають зрозуміти динамічні процеси в акцентній системі, схарактеризувати напрями руху наголосу, а також уможливлюють встановити причинно-наслідкові зв'язки,

Ключові слова: чинники, наголошування, акцентні зміни, український діалектний простір.

KOBYRYNKA H.
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

FACTORS INFLUENCING THE CHANGE OF ACCENT IN THE UKAINIAN DIALECT

The article is devoted to the analysis of the factors that influence the change of accent in the Ukrainian dialect space. It is noted that in Ukrainian linguistics, researchers have recorded the features of verbal stress in linguistic-territorial formations, using different approaches. In particular, they compared dialectal with literary stress, identified modern accent types with Proto-Slavic accent paradigms, described dialectal stress, evaluating speech as a self-sufficient object for analysis.

Today, the question of a systematic study of a set of factors that determine the direction of accent changes is natural. It is known that there is no universal reason for changing the verbal emphasis. It is emphasized that it is very difficult to formulate the rules of movement of word-changing accent in different grammatical classes in many cases, because today many accent are used according to tradition, their motivation, according to Y.V. Shevelyov, should be searched in the system of the Proto-Slavic language.

As a result of the study, external and internal factors that provoke a change of accent are identified. It is concluded that certain factors help to understand the dynamic processes in the accent system, characterize the direction of stress, and also allow to establish causal relationships, because the analyzed factors indicate the formation of certain tendencies of stress, which are phenomena of linguistic evolution in ukrainian expanse or operate in certain dialects, dialects, dialects, certain trends will help to understand the functioning of the accentuation norm.

Keywords: factors, emphasis, accent changes, Ukrainian dialect space.

Постановка проблеми. В українському мовознавстві до питань, які потребують докладного вивчення, належить наголошування в говірках. Граматично однорідні слова можуть мати рухомий / нерухомий наголос, переносити / не переносити наголос із кореня / закінчення на різні морфеми; мати варіантний наголос навіть у мовленні одного носія. Довести, що ці процеси не є хаотичними, а мають наукове підґрунтя, допоможе аналіз чинників, які впливають на зміну наголошування в українському обширі.

Аналіз досліджень. Дослідники фіксували особливості словесного наголошування у мовно-територіальних утвореннях, застосовуючи різні підходи: аналізували діалектне наголошування крізь призму літературної норми, виявляли сучасні акцентні типи й зіставляли їх із праслов'янськими акцентними парадигмами, описували діалектне наголошування, оцінюючи говірку як самодостатній об'єкт для аналізу. Зокрема, це праці І. Свєнціцького, С. Рабій, Я. Пури, П. Чучки, Д. Гринчишина, П. Ткачука, А. Очеретного, Г. Клепікової, І. Омельяненка, В. Латти, В. Власенка, І.Варченка, Н. Марчук, Я. Ріґера, О. Ковач, В. Кирилича, К. Іваночка, Г. Кобиринки.

Мета нашого дослідження – окреслити чинники, які можуть впливати на рух словесного наголосу в українському діалектному просторі.

Джерелом аналізу послугували власні записи авторки, здійснені в діалектологічних експедиціях; лексикографічні, лінгвогеографічні, дескриптивні діалектологічні праці; дослідження з історичної акцентології.

Виклад основного матеріалу. Рухомість словесного наголошування, зміну місця наголосу мовознавці пояснюють дією різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників мовного розвитку. Сформулювати правила руху словесного наголосу в різних граматичних класах у багатьох випадках дуже важко. Ю.В. Шевельов зауважив, що «морфологічно вмотивованих наголосів багато, але не менш численними є й випадки та категорії, в яких ясної морфологічної мотивації бракує. Ці наголоси вживаються за традицією, їхню мотивацію слід шукати в характерній для праслов'янської мови фонетичній зумовленості, що її просто не існує з погляду сучасного мовця. Саме взаємна переплетеність цих двох засад, – підкреслює автор, – і є причиною складності сучасної української акцентуації та властивих їй численних хитань» [21, с. 162].

Сьогодні закономірним є питання про системне вивчення сукупності чинників, які визначають напрями акцентних змін. Адже відомо, що універсальної причини зміни словесного наголосу немає.

В. Колесов зазначає, що на кожному етапі розвитку мови ці зміни визначаються потребами конкретної системи, а фонетичні чинники перетворень обмежуються праслов'янською епохою [11, с. 30].

Зокрема, одним із важливих фонологічних явищ, яке суттєво вплинуло на формування акцентної системи української мови, є ослаблення, а згодом і занепад редукованих [ь], [ъ]. Наслідком цього процесу було переміщення наголосу: із непочаткового складу – на попередній склад або складотворчий сонорний; а із сонорного після втрати ним складотворчості – на вставний голосний (*ви*^{е}*ˈшен', зе*^{и}*ˈмел', се*^{и}*сˈтер*); із початкового – на наступний склад: «у двоскладових іменниках – на флексію (в переважній більшості відмінкових форм), у трискладових іменниках – на другий голосний кореня (в усіх відмінкових формах)» [17, с. 220].

Утрата колишніх інтонаційних і часокількісних відношень, перебудова структури прикметників (нечленні форми ставали членними) призвели до зміни акцентних типів прикметників: «при праслов'янському кінцевому наголосі в нечленній формі членна дістала наголос на корені з новоакутовою інтонацією» [2, т. II, с. 370]. Членні форми прикметників, які утворилися від нечленних форм із акутовою інтонацією (із баритонованою акцентною парадигмою), зберігали місце наголосу, тобто мали кореневе наголошування [4, с. 82]. Саме цим історичним процесом можна пояснити і вагання наголосу, і функціонування різних акцентних типів в українських говірках: *вуз'ˈкиї*, *вохˈкиї*, *т'ісˈниї* – *ˈвуз'киї*, *ˈвохкиї*, *ˈт'існиї* [1, т. 2, к. 131], *р'асˈниї* – *ˈр'асниї* [1, т. 1, к. 154], *ряˈбий* – *ˈрябий* [1, т. 1, к. 50] та ін.

На рухомість наголосу може впливати фонетична структура слова (кількість складів у слові). Л. Л. Васильєв зазначив, що наголос у слов'янських мовах є центром ваги слова: «У складному слові (2–5 складів, рідко більше) наголос може стояти на будь-якому складі, у багатоскладових словах наголос, неначе боячись порушити рівновагу слова, уникає кінцевих складів і намагається зайняти *серединний* склад» [3, с. 143–144]. Характеристику наголосу як центра ваги слова підтверджують дослідження з історичної акцентології В.Г. Скляренка [16, с. 102], сучасної української літературної мови В.М. Винницького [5, с. 25], а також аналіз словесного наголошування за допомогою статистичного опису В.В. Коптілова [12, с. 74]. На діалектному матеріалі такі спостереження не проводили. Передбачаємо, що результати дослідження щодо співвідношення довжини слова і місця наголосу можуть бути різними в діалектах. Адже в українських говірках лексико-граматичні класи мають своєрідні особливості наголошування, які диференціюють діалектний простір. Наприклад, прикметникам із суфіксом *-еньк-* характерні різні акцентні типи в українських говірках: *б'іˈлен'киї*, *тоˈнен'киї*, *леˈген'киї* – *ˈб'ілен'киї*, *ˈтонен'киї*, *ˈлеген'киї* [1, т. 1, к. 155, к. 355].

Тезу про те, що наголос тяжіє до середини слова, спростовують факти про функціонування в українських говірках й інших акцентних типів – окситонного, пропарокситонного, які зумовлені дією різних чинників. Зокрема, у говірках околиці Ужгорода П. Чучка зафіксував окситонне наголошування (*новутˈний*, *спокуйˈний*, *шікувˈний*; *голоˈден*; *слобоˈда*, *решеˈто*), чинником якого, припускає дослідник, є гіперизм щодо парокситонного наголошування в східнословацьких говірках; у говірках між Лабірцем та Латорицею – пропарокситонне наголошування, (*ˈгодина*, *ˈпич'атка*, *ˈшалений*, *ˈродити* та ін.), генеза якого однозначного обґрунтування немає [20, с. 60] та ін.

Виділяють також чинник аналогії, джерелом якої, зазначає В.М. Винницький, «можуть бути внутрішні явища самої літературної мови, наприклад, вплив продуктивного акцентного типу на непродуктивний» [5, с. 31]. Діалектний матеріал також свідчить про те, що наголос може змінювати своє місце: за аналогією до іншого акцентного типу чи внаслідок індукції одного відмінка на інший. Наприклад, наголос на корені прикметників *ˈновий*, *пˈростий*, який зафіксовано в українських говірках як варіантний до флективного, можна пояснити аналогією до наголосу нечленної форми; саме так у свій час трактував кореневий наголос Л.Л. Васильєв [3, с. 44]. Окситонний наголос у відмінкових формах однини іменників ŏ- / jŏ-основ чоловічого роду баритонованої акцентної парадигми, який зафіксовано і в південно-західних говірках, пояснюють флективним наголошуванням місцевого відмінка однини на *-у/-ю* (*рай – у раˈйу, у краˈйу*) [2, т. III, с. 87–88, т. IV, с. 285, 553; 17, с. 28–29].

Джерелом аналогії в українській акцентній системі можуть бути й інші мови, діалекти. Зокрема, виділяють тюркський вплив (у словах, запозичених із тюркських мов, наголос здебільшого на останньому складі), південнослов'янський (наголос на корені), польський (наголос на передостанньому складі), російський тощо; а внаслідок церковнослов'янської акцентної традиції відбувається вирівнювання, уніфікація наголошування іменників за формою називного відмінка однини [10].

На зміну наголосу може впливати морфемна структура слова (наявність відповідних префіксів, суфіксів). Наприклад, унаслідок додавання префікса до заперечних займенників наголос переміщається: на попередній склад (*йаˈкої – ниˈйакої*, *коˈго – ниˈкого*) – у південно-східних, північних говірках; на префікс (*йаˈкої – ˈнийакої*, *коˈго – ˈникого*) – у південно-західних говірках.

Одним із чинників, що провокує рух наголосу, є так звана граматикалізація наголосу. Граматичним чинником можна пояснити такі акцентуаційні процеси: а) перенесення наголосу іменників із кореня в однині на флексію у відмінкових формах множини (*ˈхата – хаˈти*) чи навпаки – із флексії в однині на корінь у множині (*в'ікˈно – ˈв'ікон*), який свідчить про формування нового акцентного типу: розрізняти форми називного відмінка множини і родового відмінка однини за допомогою наголосу, щоб уникнути омонімії

(родовий однини *дˈружки* – називний множини *дружˈки*); б) перенесення наголосу на префікс у прикметниках найвищого ступеня порівняння для диференціації найвищого і вищого ступенів порівняння (ˈ*майбуш* ‘найбільше’ // *майˈбуш* ‘більше’) [14].

Крім фонетичних та морфологічних особливостей слова зміну місця наголосу може провокувати: а) семантика – потреба диференціювати лексичне значення слів (ˈ*ведро* – присл. ‘сонячно’ // *ведˈро* – імен. ‘відро’ [15]; ˈ*беседа* ‘компанія на весіллі’ // *беˈседа* ‘розмова’ [19])[1]; б) семантична близькість: наприклад, наголос на корені в прикметнику ˈ*лівий* пояснюють асоціацією до прикметника *пˈравий*; *стаˈрий* – до *молоˈдий*; ˈ*босий* – до ˈ*голий* [4, с. 84–85; 2, т. II]; в) смислове навантаження: спостережено, що енклітичні займенникові форми вживаються з логічним акцентом на дії (*<u>полоˈжи</u>-го до*ᵘ*сто*ᵘˈ*доли*; *<u>вохаˈри</u>-му твар*[2]), а повні займенникові форми – із логічним наголосом на суб’єкті (*<u>меᵘˈне</u> во*ᵘ*зˈми за-дˈрушку*; *<u>меᵘˈбе</u> замеᵘл’ду*ˈ*ваў*; *до*ᵘ *крим’іˈналу <u>йго</u> забˈрали*; *<u>меᵘˈне</u> до сˈписку да*ᵒ*ў*). Дослідники виділяють також стилістичну складову у формуванні наголошування [5; 6; 8]. Зокрема, у надсянській говірці ми зафіксували вживання парокситонного наголошування у зневажливому значенні (*найшˈли-ми с’і ту <u>профеˈсори</u>*; *таˈк’і <u>роˈб’ітники</u> ду гуˈзиц’і*); у говірках околиці Ужгорода, за спостереженнями П. Чучки, у висловлюванні некатегоричного заперечення наголос може переходити на заперечну частку ***не*** (***не****знам, де пуш****ôв***; ***не****йе го д****о****ма*; ***не****йди до н’****о****го*; ***не****треба го р****у****шити*); таке акцентуаційне явище пояснюють впливом словацької чи польської мов [20, с. 61].

Відомо, що не всі зміни, які «запрограмовані» системою мови, реалізуються в кожному слові. Здебільшого вони є явищами узуального характеру. Я. Ґрот зауважував: «…чи не залежить ступінь хисткості слова від частоти його вживання і народності?… Спостереження над словами усіх розрядів показують нам, що чим більше в них життєвості, чим більше вони засвоєні народом, тим легше вони піддаються переходу наголосу, якщо тільки такому переходові не перешкоджають інші, більш сильні і постійні закони мови» [7, с. 328]. Отже, ще у XVIII Я. Ґрот встановлював зв’язок зміни слова зі ступенем його лексичного засвоєння і частотою вживання.

Поняття «прагматичного фактора», який впливає на визначення акцентуації іменників, зокрема односкладових іменників чоловічого роду, вводить А.А. Залізняк. Вияв цього фактора полягає у протиставленні питомого і чужого. Оскільки протиставлення питомого й чужого, підкреслює дослідник, індивідуальне, його ефект також індивідуальний. Саме цим можна пояснити хитання в наголошуванні слів, уживаних у різних мовних сферах [9, с. 12].

Однією з причин, що впливала на зміну системи наголосу, І. Огієнко вважав побічний наголос, зауваживши, що “в людей з тягучим говором, ці побічні наголоси бренять досить виразно, і тоді вони майже дорівнюються головному наголосові” [10, с. 19].

Чинниками, які можуть впливати на систему діалектного наголосу, окрім зазначених вище, можуть бути також вплив літературної мови, вікова характеристика діалектоносіїв, яка є релевантною ознакою у виборі акцентного типу. Зокрема, Я. Пура, досліджуючи похідні та непохідні іменники (географічні назви, власні назви, слова іншомовного походження, деякі прикметники, займенники, числівники, прислівники, дієприкметники, дієслова), звернув увагу на відмінності в наголошуванні відповідно до віку мовців у говірках Західної Дрогобиччини: наприклад, у мовленні молодшого покоління – ˈ*рапство*, ˈ*л’уцтво*, у мовленні старшого – *рапстˈво*, *л’уцтˈво* [13]. За нашими спостереженнями, вживання повних та енклітичних форм, парокситонного наголошування в говірках південно-західного наріччя також залежить від вікової характеристики мовців: енклітичні форми (ˈ*дай-ми*) – старше покоління; і енклітичні, і повні форми (ˈ*дай-ми* і *дай-меᵘˈні*) – молодше; парокситонне наголошування (*эˈриба*, *йˈзика*, *нуˈмеᵘра* – старше покоління // *гриˈба*, *йазиˈка*, ˈ*номеᵘра* – молодше покоління. Лінгвогеографічні, лексикографічні, дескриптивні праці також ілюструють, як вікова характеристика мовців впливає на вибір акцентного типу. Зокрема, карти Atlasu gwar bojkowskich репрезентують збереження парокситонного наголошування (*рої*ˈ*оўій*) діалектоносіями старшого покоління [22]. Мовлення різних вікових груп – молодшої, середньої і старшої – зафіксовано в «Лексиконі львівському: поважно і на жарт», напр.: старше покоління *адˈвокат* [18, с. 49], ˈ*балькон* [18, с. 64], *поˈкохати* [18, с. 452].

Висновки і перспективи. Отже, зміни в діалектній акцентній системі можуть бути наслідком дій різноманітних чинників: 1) зовнішніх (збереження у мовленні старшого покоління давнішого наголошування; збереження церковнослов’янської традиції; вплив української літературної мови; вплив інших мов); 2) внутрішніх (фонетичні, морфологічні явища; граматичні, лексичні, стилістичні особливості слів; вплив аналогії).

Проаналізовані чинники, що провокують зміни наголосу, уможливлюють встановити причинно-наслідкові зв’язки, адже вони свідчать про формування певних тенденцій наголошування, які є явищами мовної еволюції і сьогодні проявляються на всьому українському обширі чи діють в окремих говірках,

[1] *Наголос у таких словах є засобом розрізнення лексичного значення або і лексичного, і граматичного; саме так проявляється, за В. М. Винницьким, семантико-граматична функція наголосу [5, с. 9].*

[2] *Приклади наводимо з надсянської говірки с. Губичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.*

діалектах, наріччях. Визначені тенденції допоможуть зрозуміти і функціонування акцентуаційної норми (схематично це можна зобразити так: чинник – тенденція – норма).

Література

1. Атлас української мови у 3 т., т. 1 – Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі; т. 2 – Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі; т. 3, ч. 1 – Донеччина, Слобожанщина і суміжні землі; т. 3, ч. 2 – Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі, Київ 1984–2001.

2. Булаховський Л.А. Вибрані праці: в 5-ти томах. Київ: Наукова думка, 1975–1983. Т. 1–5.

3. Васильев Л.Л. О значении каморы в некоторых древнерусских памятниках XVI – XVII вв.: К вопросу о произношении звука **о** в великорусском наречии. Ленинград: Изд-во Акад. Наук, 1929. 164 с.

4. Веселовська З.М. Наголос у східнослов'янських мовах початкової доби формування російської, української та білоруської націй (кінець XVI – початок XVIII століть). Харків: Вид-во Харк. держ. ун-ту, 1970. 163 с.

5. Винницький В.М. Українська акцентна система: становлення, розвиток. Львів: Бібльос, 2002. 578 с.

6. Воронцова В.Л. Русское литературное ударение XVIII – XX вв. Формы словоизменения. Москва: Наука, 1979. 328 с.

7. Ґрот Я.К. О русском ударении вообще и об ударении имен существительных. Грот Я.К. Труды. Филологические разыскания (1852–1892). Т. 2. СПб., 1899. С. 290–353.

8. Зализняк А.А. Закономерности акцентуации русских односложных существительных мужского рода. Проблемы теоретической и экспериментальной лингвистики. Москва, 1977. С. 11–15.

9. Зализняк А.А. От праславянской акцентуации к русской. Москва: Наука. 1985. 428 с.

10. Іларіон М. Український літературний наголос. Вінніпег: Вид-во «Наша культура». Ч. 15. 1952. 304 с.

11. Колесов В.В. Ударение Neutra *о-основ в древнерусском языке. Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз, 1969. Т. 28. Вып. 1. С. 24–35.

12. Коптилов В. В. О статистическом описании места словесного ударения. Прикладная лингвистика и машинный перевод. Киев, 1962. С. 72–75.

13. Пура Я.О. Деякі особливості наголосу в говорах західної Дрогобиччини. Наукові записки філологічного факультету Ровенського держ. педагог. ін-ту, 1961. Т. V. С. 229–239.

14. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / [авт.-уклад. І. Сабадош]. Ужгород: Ліра , 2008. 480 с.

15. Сизько А.Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини / [авт.-уклад. А. Т. Сизько]. Дніпропетровськ: Дніпропетровський ордена Трудового Червоного прапора державний університет, 1990. 100 с.

16. Скляренко В. Г. Історія акцентуації іменників а-основ української мови. Київ. 1969. 148 с.

17. Скляренко В.Г. Нариси з історичної акцентологіі української мови. Київ: Наукова думка, 1983. 239 с.

18. Хобзей 2009, 2012, 2015 – Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт. Львів, 2009. 672 с. (2-е вид. – 2012, 852 с.; 3-є вид. – 2015, 896 с.).

19. Чабаненко – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Т. 1-4 / [авт.-уклад. Чабаненко В. А.]. Запоріжжя: Комунар, 1992. Т. 1. 324 с.

20. Чучка П.П. Деякі акцентологічні особливості говірок околиці Ужгорода. Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія філологічна. 1958. № 3. С. 59–62.

21. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків : Акта, 2002. 1054 с.

22. AGB – Atlas gwar bojkowskich / Pod kier. J. Riegera, Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, т. I–VII., 1980–1991.

References

1. Atlas ukrainskoi movy. V 3 t. T. 1. Polissia, Serednia Naddniprianshchyna i sumizhni zemli. Kyiv, 1984; T. 2. Volyn, Naddnistrianshchyna, Zakarpattia i sumizhni zemli. T. 3. Slobozhanshchyna, Donechchyna, Nyzhnia Naddniprianshchyna, Prychornomoria i sumizhni zemli. [Atlas of the Ukrainian language]. Kyiv, 1988; Kyiv (in Ukrainian).

2. Bulakhovskyi L. A. Vybrani tvory v piaty tomakh. T. 2. Ukrainska mova. Kyiv, 1977.

3. Vasil'ev L. L. O znachenii kamory v nekotorykh drevnerusskikh pamyatnikakh XVI — XVII vekov: K voprosu o proiznoshenii zvuka o v velikorusskom narechii. Leningrad, 1929. 162 s.

4. Veselovska Z. M. Naholos u skhidnoslovianskykh movakh pochatkovoi doby formuvannia rosiiskoi, ukrainskoi ta biloruskoi natsii (kinets XVII − pochatku XVIII stolit). Kharkiv, 1970. 163 s.

5. Vynnytskyi V. M. Ukrainska aktsentna systema: stanovlennia, rozvytok. Lviv, 2002. 578 s.

6. Vorontsova V.L. Russkoe literaturnoe udarenie KhVIII – KhKh vv. Formy slovoizmeneniya. Moskva: Nauka, 1979. 328 s.

7. Ґrot Ya.K. O russkom udarenii voobshche i ob udarenii imen sushchestvitelnykh. Grot Ya.K. Trudy. Filologicheskie razyskaniya (1852–1892). T. 2. SPb., 1899. S. 290–353.

8. Zaliznyak A.A. Zakonomernosti aktsentuatsii russkikh odnoslozhnykh sushchestvitelnykh muzhskogo roda. Problemy teoreticheskoy i eksperimentalnoy lingvistiki. Moskva, 1977. S. 11–15.

9. Zaliznyak A.A. Ot praslovyanskoy aktsentuatsii k russkoy. Moskva: Nauka, 1985. 428 s.

10. Ilarion Митрополит. Ukrainskyi literaturnyi naholos. Vinnipeh, 1952. 304 s.

11. Kolesov V.V. Udarenye Neutra *o-osnov v drevnerusskom yazыke. Yzv. AN SSSR. Ser. lyt. y yaz, 1969. T. 28. Vыp. 1. S. 24–35.

12. Koptilov V. V. O statisticheskom opisanii mesta slovesnogo udareniya. Prikladnaya lingvistika i mashinnyj perevod. Kiev, 1962. S. 72–75.

13. Pura Ya.O. Deiaki osoblyvosti naholosu v hovorakh zakhidnoi Drohobychchyny. Naukovi zapysky filolohichnoho fakultetu Rovenskoho derzh. pedahoh. in-tu, 1961. T. V. S. 229–239.
14. Sabadosh I.V. Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu / [avt.-uklad. I. Sabadosh]. Uzhhorod: Lira , 2008. 480 s.
15. Syzko A.T. Slovnyk dialektnoi leksyky hovirok sil pivdenno-skhidnoi Poltavshchyny / [avt.-uklad. A. T. Syzko]. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovskyi ordena Trudovoho Chervonoho prapora derzhavnyi universytet, 1990. 100 s.
16. Skliarenko V. H. Istoriia aktsentuatsii imennykiv a-osnov ukrainskoi movy. Kyiv. 1969. 148 s.
17. Skliarenko V.H. Narysy z istorychnoi aktsentolohii ukrainskoi movy. Kyiv: Naukova dumka, 1983. 239 s.
18. Khobzei 2009, 2012, 2015 – Khobzei N., Simovych O., Yastremska T., Dydyk-Meush H. Leksykon lvivskyi: povazhno i na zhart. Lviv, 2009. 672 s. (2-e vyd. – 2012, 852 s.; 3-ye vyd. – 2015, 896 s.).
19. Chabanenko V. A. Slovnyk hovirok Nyzhnoi Naddniprianshchyny. T. 1-4 / [avt.-uklad. Chabanenko V. A.]. Zaporizhzhia: Komunar, 1992. T. 1. 324 s.
20. Chuchka P.P. Deiaki aktsentolohichni osoblyvosti hovirok okolytsi Uzhhoroda. Dopovidi ta povidomlennia Uzhhorodskoho derzhavnoho universytetu. Seriia filolohichna. Uzhhorod, 1958. S. 59–63.
21. Shevelov Yu. Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy. Kharkiv: Akta, 2002. 1054 s.
22. Atlas gwar bojkowskich / Pod kier. J. Riegera, Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, т. I–VII. 1980–1991.

Надійшла / Paper received: 23.10.2020
Надрукована / Paper Printed : 04.01.2021

УДК:(811.161.2:81)'373.21(477.43)
DOI: 10.31891/2415-7929-2020-20-5

ОРДИНСЬКА І. Я.
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ДЕРИВАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ОЙКОНІМІКОНУ ПІВНІЧНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті описано дериваційні особливості ойконімікону Північної Хмельниччини та зроблено їх порівняльну характеристику, базуючись на уже наявних регіональних дослідженнях. З'ясовано та проведено порівняльний аналіз словотвірної структури ойконімів, що дозволяє описати функціонування різних ойконімних моделей, особливості виникнення та побутування, вплив суспільних процесів на назвотворення.

Ключові слова: мікротопонім, мікротопонімія, ойконім,, ойконіміком, денотат, власна назва дрібного географічного об'єкта.

ORDYNSKA I.
Bohdan Khmelnytsky National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine

DERIVATIVE FEATURES OF THE OIKONYMICON OF THE NORTHERN KHMELNYTSKYI REGION: COMPARATIVE CHARACTERISTICS

The exceptional value of oikonyms derivation study of is a correctly defined word-formation of proper names. There isn't often much semantic transparency in settlements nominations thought it is very significant. The studied region oikonyms have already become the object of study. Therefore, a comparative description has already been made, based on existing regional studies and taking into account data from other regions. A geographical nomination, like any other word, is created according to the laws of a particular language due to its characteristic derivation means. Therefore, consideration of oikonyms word-forming structure allows to describe the functioning of different oikonym models, features of origin and existence, the influence of social processes. There are two main types of proper names - morphological and lexical-word-forming, which are divided into a number of species and subspecies. This opinion is confirmed by the results of our work. A kind of lexico-semantic way of word-formation is pluralization. In the whole territory of the Northern Khmelnytskyi region plural forms almost always predominate over singular forms of proper names. A syntactic method occupies a prominent place in a lexico-semantic word-formation, which is one of the main ways to enrich this sphere. It is due to the use of various syntactic constructions (phrases, sentences) as a function of a separate nominative unit. Today, there is an opinion that suffixation is not the main way of toponyms word-formation. However, in the Northern Khmelnytskyi region we recorded 404 morphological derivatives and 234 of them were formed by the suffix method. One of the reasons for the high activity of suffixation is our consideration of oikonyms in -ivts-i, -ints-i, -ich-i in the structure of suffix derivatives.

Key words: proper name of small geographical object, microtoponym, microtoponymy, onym, oikonym, microoikonym, settlement.

Ойконіми окремих регіонів Хмельницької області ставали об'єктом зацікавлень науковців та краєзнавців, зокрема К. С. Баценко, Д. Г. Бучка, Н. М. Герети, Н. Я. Грипас, С. М. Єсюніна, М. І. Коваль, А. О. Коханської, А. Пасіщук, І. Д. Сидоренко, Н. М. Торчинської, М. М. Торчинського, Я. В. Янчишиної, однак порівняльна характеристика уже наявних регіональних досліджень відсутня, що й визначає **актуальність** нашої статті.

Мета дослідження – порівняльна характеристика дериваційних особливостей ойконімів північних районів Хмельницької області.

Реалізація вказаної мети передбачає виконання таких **завдань**:

1) зібрати і систематизувати словотвірні аналізи топонімного матеріалу, наявні в дослідженнях українських ономастів;

2) надати порівняльну характеристику дериваційних особливостей ойконімів північних районів Хмельницької області;

3) проаналізувати екстралінгвальні фактори, які впливають на формування власних назв Північної Хмельниччини;

Об'єкт дослідження – ойконіми північних районів Хмельницької області.

Предмет дослідження – порівняльна характеристика дериваційних особливостей власних назв міст, селищ і сіл північних районів Хмельницької області; .

Джерельною базою дослідження є матеріал, зібраний шляхом експедицій та анкетування респондентів з допомогою різних програм-питальників, а також опрацювання низки топонімного матеріалу, наявного в дослідженнях українських ономастів.

Відповідно до мети і низки поставлених завдань у процесі дослідження використано такі **методи** і **прийоми**, як *польові дослідження* (анкетування, інтерв'ювання та спостереження), *описовий* (для

інвентаризації, класифікації та інтерпретації ойконімів), *структурний* (для опису структурно-словотвірної організації найменувань), *порівняльно-історичний* (для з'ясування особливостей номінацій різних типів денотатів) і *кількісних підрахунків* (для встановлення продуктивності окремих типів номінацій).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше було проведено порівняльний аналіз словотвірної структури ойконімів, що дозволяє описати функціонування різних ойконімних моделей, особливості виникнення та побутування, вплив суспільних процесів на назвотворення.

«Виняткова цінність дослідження деривації ойконімів полягає в тому, що правильно визначений словотвір назви є ключем до встановлення її наукової етимології. Іншими словами ключ до етимології ойконімів захований у словотворі цих назв» [1, с. 12]. Часто в назвах поселень суттєвою виявляється не так їхня семантична прозорість, як прозорість структури, сприйняття назв як таких, що належать до певної структурної моделі [12, с. 549].

Ойконіми досліджуваного регіону вже ставали об'єктом вивчення, зокрема в дисертації Н. М. Герети, яка схарактеризувала ойконімію всієї Північної Хмельниччини в діахронічному аспекті [3]. Тому тут ми будемо робити порівняльну характеристику, базуючись на уже наявних регіональних дослідженнях та беручи до уваги дані з інших регіонів.

Географічна назва, як і будь-яке інше слово, створюється за законами певної мови з допомогою характерних для неї дериваційних засобів. Тому розгляд словотвірної структури ойконімів дозволяє описати функціонування різних ойконімних моделей, особливості виникнення та побутування, вплив суспільних процесів на назвотворення [3, с. 11]. Саме словотвірна характеристика є одним з основних прийомів вивчення стратиграфії топонімів, тобто виділення в загальному масиві географічних назв різних історичних шарів. Тому ґрунтовні словотвірні аналізи топонімного матеріалу, наявні в дослідженнях українських ономастів, свідчать як про вагомість цього аспекту у вивченні назв поселень, так і про можливість провести порівняльний аналіз отриманих результатів.

Зазвичай в ономастиці виділяють «два основні типи власних назв – морфологічний і лексико-словотвірний, які, у свою чергу, поділяються на низку видів та підвидів [14, с. 357]. Цю думку підтверджують і результати нашої роботи.

Як відомо, найдавніші ойконіми виникали шляхом семантизації лексем, і в цьому аспекті не є винятком і досліджуваний регіон, де лексико-семантичним способом утворилося 175 назв (30,22 %: *Білички* (Біл), *Дубовий Гай* (Дбг), *Скнит* (Вск)).

Значну частку становить власне семантизація (41; 7,08 %: *Бейзим* (Стб), *Гута* (Гут), *Корчик* (Крч)), зокрема онімізація, коли загальна назва (часто – географічний термін) стає власною (26; 4,49 %: *Волиця* (Вол), *Майдан* (Хтп), *Степ* (Стп)), і трансонімізація, тобто перехід однієї власної назви (антропоніма, гідроніма або іншого ойконіма) в інший розряд, зокрема в ойконіми (15; 2,59 %: *Котелянка* (Ктл), *Цмівка* (Цмв), *Шевченко* (Швч)). Ці два види реалізації лексико-семантичного способу деривації ойконімів здійснюються без будь-яких формальних змін у структурі ойконімів стосовно до їх етимонів, тобто апелятивів чи онімів» [1, с. 338].

Різновидом лексико-семантичного способу словотвору є плюралізація. Як і на всій території Північної Хмельниччини загалом, так і в чотирьох досліджуваних районах зокрема (67; 11,56 %: *Пузирки* (Впз), *Ріпки* (Ріп), *Хутори* (Виш)) назви у формі множини майже завжди переважають сингулярні найменування. Плюралізуватися можуть як оніми (*Бейзими* (Бзм), *Новаки* (Нвк), *Пашуки* (Пшк)), так і апелятиви (*Глинки* (Глн), *Купини* (Куп), *Кутки* (Кут)).

Назви типу pluralia tantum зафіксовані на різних територіях України: Покутті, Прикарпатті, Черкащині, Буковині, Опіллі, Південно-Західному Поділлі (відповідно – 10 %; 5,3 %; близько 9 %; 8 %, 10 %; 4 % [1, с. 29]).

На відміну від мікроойконімії, де ми зареєстрували низку генітивних форм найменувань, стягнення як спосіб деривації у власне ойконімії малопродуктивне (2; 0,35 %: *Шевченка* (Швч), *Шевченка* (Шев)).

Натомість чільне місце в лексико-семантичному словотворі посідає синтаксичний спосіб (65; 11,23 %: *Бачманове селище* (Бач), *Малі Щурівці* (Щрч), *Новий Кривин* (Нкр)), який «є одним з основних шляхів збагачення ономастикону. Включення його до лексико-семантичного типу зумовлене вживанням різних синтаксичних конструкцій (словосполук, словосполучень, речень, або фраз) у функції окремої номінативної одиниці» [14, с. 379].

Сьогодні багато ономастів дотримується думки, що суфіксація не є основним способом словотвору топонімів [13, с. 87]. Проте в Північній Хмельниччині ми зафіксували 404 морфологічні деривати (69,78 % від загальної кількості ойконімів: *Конотоп* (Кон), *Мирне* (Мир), *Калюжинці* (Онц)), і 234 з них (40,41 %: *Онацьківці* (Онц), *Рокитино* (Рок), *Тодосівка* (Дос)) утворилися суфіксальним способом. Однією із причин високої активності суфіксації є розгляд нами ойконімів на **-івц**-і, **-инц**-і, **-ич**-і саме в структурі суфіксальних похідних.

Найбільша продуктивність притаманна таким формантам (характеризуємо у спадному порядку відповідно до кількості назв):

-івк-а (**-овк**-а) – 77 (13,29 %: *Антонівка* (Ант), *Варварівка* (Вар), *Григорівка* (Грг)). Це відносно новий формант, який спочатку вказував на першого поселенця, засновника населеного пункту.

«Топонімічний суфікс -івк-а виник шляхом поєднання присвійного форманта -ів, -ин із суфіксом -к-а» [11, с. 647]. Проте якщо такі оніми виникали у XIX – XX ст., то існує ймовірність, що жодної посесивності в їхній семантиці не було, особливо якщо вони мотивувалися флоро- або зоолексемами, географічними термінами, іншими групами лексики (*Дубіївка* (Дуб), *Курганівка* (Кур), *Лодзянівка* (Лод));

-**инц**-і – 33 (5,7 %: *Жилинці* (Жил), *Котюржинці* (Ктж), *Теліжинці* (Тел)); -**івц**-і – 25 (4,32 %: *Васьківці* (Вас), *Липівці* (Лип), *Улашанівці* (Улш)). Ці суфікси є одними з найбільш поширених на Поділлі, про що свідчать праці низки науковців, зокрема Д. Г. Бучка, Л. Л. Дикої, Н. М. Торчинської, М. М. Торчинського, які описували подільський ареал [1, 6, 14]. До прикладу, на Черкащині такі найменування становлять лише 1,9 % [4, с. 8].

Дослідники по-різному визначали походження цих суфіксів. Погоджуємося з думкою Д. Г. Бучка, що топонімічні утворення на -**івц**-і, -**инц**-і виникли в результаті лексико-семантичної топонімізації загальних імен: спочатку це була назва людей, мотивована іменем чи прізвищем власника або засновника поселення, а згодом ставала назвою населеного пункту, де жили ці люди. Тобто первісні, найдавніші назви були патронімічними [1, с. 220–222]. Проте ойконіми, а особливо мікроойконіми, що вперше фіксувалися у XIX ст., найімовірніше, утворювалися за аналогією, причому часто від апелятивних основ, що, на нашу думку, дозволяє їх означувати як суфіксальні деривати. Оскільки предметом нашого дослідження є мікротопоніми, то й назви на **івц**-і / **инц**-і ми розглядаємо саме у складі морфологічних утворень.

Як свідчать дані регіональних досліджень, продуктивність таких ойконімів неоднакова: якщо на Прикарпатті – у межах 30 % [2, с. 211–212], на Східному Поділлі – 10,8 % [6, с. 94], то на території Буковини – 4 % [7, с. 11–12], Покуття – 0,9 % [1, с. 29], Опілля – 0,6 % [9, с. 150];

-**к**- – 21 (3,63 %: *Видранка* (Ган), *Дерманка* (Дуб), *Кам'янка* (Кмк)). Як відомо, цей суфікс є полісемантичним, тому й продуктивним при творенні як апелятивів, так і онімів. Зокрема, він властивий іменникам жіночого роду і вказує на осіб жіночої статті, суб'єктивну оцінку, предметність і одиничність, опредмечену дію, процес, назви предметів тощо. Форма аналізованих ойконімів дійсно співвідносна з іменниками жіночого роду (*Більчинка* (Блк), *Гнійничка* (Діб), *Любомирка* (Люб)), подекуди нагадує андроніми: *Мальованка* (Млв), *Михайлючка* (Мхч);

-**о** – 15 (2,59 %: *Білево* (Блв), *Плесно* (Плс), *Ружично* (Рож)). Формант -**о**- в аналізованих назвах є складником суфікса «*-овъ, що вказує на належність певного об'єкта кому-небудь, поширений у багатьох слов'янських мовах», проте зафіксовані ойконіми лише іноді мають посесивне забарвлення: *Анусино* (Ган), *Романово* (Рмн), *Титково* (Тит), тоді як більшість із них утворилася від інших ойконімів з допомогою форманта -**о**: *Берездово* (Бер), *Жуково* (Жкв), *Кривино* (Стк);

-**ич**-і – 10 (1,73 %: *Кіндратовичі* (Кін), *Каленичі* (Вкл), *Пашкевичі* (Паш)). Як стверджують науковці, це один із найдавніших загальнослов'янських суфіксів. Назви поселень на -**ич**-і існували з періоду існування племен. Творилися вони від основ особових назв шляхом приєднання суфікса. Назви із патронімічним суфіксом -**ич**-і на початковому етапі були найменуваннями людей, із часом ці назви поширювалися безпосередньо на територію проживання цих людей. Оскільки ойконіми із суфіксом -**ич**-і походять від назв певної групи людей, вони за своєю формою є pluralia tantum [8, с. 111–112].

За наявною інформацією, на території Північної Хмельниччини ойконіми з формантом -**ич**-і почали фіксувати із XVI ст., а продуктивність їх у різні періоди становила 1–3 % від чисельності назв, утворених морфологічним способом) [3, с. 144–145].

Із-поміж досліджених онімів виокремлюємо найменування, що мають «чистий» суфікс -**ич**-і (*Каленичі* (Вкл), *Савичі* (Свч)), та номінації, що ускладнюються суфіксом -**ов**- / -**ев**-, який додається переважно до простої основи, не поширеної іншими суфіксами (*Климентовичі* (Клм), *Пашкевичі* (Паш)). «Підставою до виникнення формантів -овичі, -евичі була загальнослов'янська тенденція до злиття формантів -ов, -ев з -ич внаслідок їх значеннєвої близькості».

На території Південно-Західного Поділля такі ойконіми теж малопоширені: XV ст. – 5 %, XIX–XX ст. – 0,2 % [14, с. 210]. На Покутті назви на -**ич**-і існували лише в XIV ст. (5,6 %) та XV ст. (3,5 %) [1, с. 29], а на Опіллі – протягом XIV–VII ст. (5–8 %) [9, с. 150]. Значна частка їх є, наприклад, у Волинській області – 6,5 % від усіх назв;

-**ець** – 8 (1,38 %: *Вербовець* (Вер), *Мокрець* (Мок), *Хоровець* (Хор)). На думку О. К. Данилюк [5, с. 92], суфікс -**ець** може вказувати на зменшеність деривата від базової основи (*Двірець* (Двр), *Долотець* (Дол)) і водночас виконувати чисто структурну функцію (*Крупець* (Крц), *Тростянець* (Трс));

-**ик** – 5 (0,86 %: *Вовківчики* (Ввч), *Топірчики* (Тпр), *Щурівчики* (Щрц)). Поліфункціональний суфікс у зафіксованих найменуваннях має значення здрібнілості і вказує на відойконімну мотивацію цих назв;

-**щин**-а – 5 (0,86 %: *Зубівщина* (Збв), *Татарщина* (Вес), *Юровщина* (Юрв)). Це один із топоформантів, що фіксується в документах XV–XVIII ст., заступаючи двослівні найменування з відтопонімним або відетнонімним прикметником-означенням у першій частині й апелятивами земля, волость у другій. Спільносхіднослов'янський суфікс -**щин**-а з територіально-просторовим значенням сформувався на базі суфіксів -**ск**- і -**ин**-а. Первісно він уживався в мікротопонімах, які називали певну територію – володіння однієї особи чи сім'ї, і вказували на власника. У північних районах Хмельниччини цей формант притаманний саме мікротопонімам (характеризуються в наступних параграфах);

-ан-и – 4 (0,69 %: *Більчани* (Блч), *Ліщани* (Ліщ), *Ставичани* (Ств)). Назви з цим архаїчним формантом дослідники відносять до ранньослов'янської доби і кваліфікують їх як відетнонімні, оскільки семантика вказує на назву мешканців певної території, мотивованої власними назвами або якимись особливостями розташування. У досліджуваному регіоні таких ойконімів, як бачимо, мала кількість;

-иц- – 4 (0,69 %: *Гориця* (Гор), *Завадниці* (Зав), *Хоровиця* (Хрц)). Як свідчить низка наукових праць, **-иця** є спільнослов'янським гідронімним формантом, який із часом міг утворювати первинні назви об'єктів як пов'язаних, так і не пов'язаних із водою, що й простежуємо в назвотворенні регіону. Ойконіми з таким формантом, проте, малопоширені в подільському ойконіміконі, про що свідчать результати досліджень: Північна Хмельниччина – 2,9 %; Південна Хмельниччина – 1–2 % від кількості назв, утворених морфологічним способом; Вінниччина – 1 %; Покуття – 0,9 %; Опілля – 2,6 %;

-ок – 3 (0,52 %: *Довжок* (Дов), *Хоросток* (Хрт), *Хуторок* (Хут)). В апелятивній лексиці функціональною активністю відзначається суфікс **-ок**, який щодо змісту може виявляти лише функцію реальної зменшеності. Порівняно із синонімічними **-ик**, **-ець**, суфікс **-ок** має меншу експресивність;

-ль – 2 (0,35 %: *Ізяславль* (Ізс), *Перемишель* (Пер)). За О. А. Купчинським, суфікс **-jь (-ль)** вказує на індивідуальну належність, відбиває власницьке, володільницько-маєткове відношення особи, вказаної в основі назви, до географічного об'єкта. На думку дослідників, назви з формантом **-jь** були характерні для міст, де жив родоначальник, вождь або князь, який будував їх або ініціював будівництво. Хоча такі ойконіми є найдавнішими, проте сьогодні вони малопродуктивні. Так, якщо на Північній Хмельниччині вони становлять 7,4 % [3, с. 161], то на території південних районів такі назви не зафіксовані взагалі; на Покутті та Опіллі вони мають тенденцію до зникнення (відповідно – 0,7 % і 0,3 %); інші суфікси – 22 (3,8 %: *Бележнина* (Блж), *Городнявка* (Грн), *Сталінна* (Мир)).

Чільне місце посідають назви, утворені морфолого-синтаксичним способом (106; 18,31 %: *Березна* (Брз), *Більчин* (Блч), *Червоне* (Чрв)), коли відбувається перехід однієї частини мови в іншу, зокрема в іменники (субстантивація), прикметники (ад'єктивація), дієслова (вербалізація) тощо. «Для власних назв визначальною є субстантивація, оскільки всі інші частини мови, стаючи онімами, одночасно набувають номінативних ознак».

Поява таких назв пов'язана з процесом трансформації онімів-словосполучень в однослівні, коли іменники на означення типу поселення або іншого географічного об'єкта «поступово втрачали свою номінативно-диференціювальну роль і через певний час уже не вживалися, а їх функцію перебрали на себе атрибути, які й стали однолексемними назвами об'єктів» [1, с. 83].

Якщо звернути увагу на продуктивність субстантивованих назв поселень на інших територіях, то можна говорити, що вони досить поширені: південно-східна Волинь – 16,9 %; Дністровсько-Бузьке межиріччя – 12,1 %; Буковина – 6 %; Прикарпаття – 20,8 %; Опілля – 25,7 %.

Окрему частку найменувань-конверсивів у північних районах Хмельниччини становлять ад'єктоніми (4; 0,69 %: *Берездівське* (Бер), *Киликиївське* (Кил), *Миньківське* (Мнк)), а також назви на **-ів** (35; 6,04 %: *Адамів* (Адм), *Жуків* (Жкв), *Романів* (Рмн)) та **-ин** (28; 4,84 %: *Кривин* (Стк), *Манятин* (Ман), *Траулин* (Трл)). «Суфікс -ів (-ов), як і -ин, є ойконімотворчим формантом, який додавався виключно до антропонімних твірних основ і виражав належність іменованого об'єкта особі, названій в основі ойконіма» [1, с. 11–12]. Ці суфікси залежно від твірної основи антропоніма набули продуктивності у давньоукраїнський період, коли практично припинилося творення топонімів за допомогою суфікса -*jь. Згадані форманти зберегли посесивне значення до наших днів [1, с. 140]. Первісно такі назви були словосполученнями, до складу яких входив присвійний відантропонімний прикметник та апелятив на позначення типу поселення (село, двір, куток, хутір, виселок, стан тощо). Внаслідок дії екстра- та інтралінгвальних факторів іменник, який позначав тип об'єкта, виходив з ужитку, а прикметник, субстантивуючись, ставав повноцінним ойконімом [1, с. 20;]. Незважаючи на те, що переважно власниками були чоловіки, знаходимо назву, утворену від жіночого імені (*Ганнусине* (Ган)).

Науковці зазначають, що найбільша кількість топонімів із формантами **-ин**, **-ів** зосереджена в Галичині, на Волині, у басейнах Дніпра та Горині [10, с. 130]. Це підтверджують і кількісні дані: Буковина – 7 %; Случе-Горинське межиріччя – 19,6 % і 18,9 %; Південно-Західне Поділля – 29,8 % і 9,7 %; Східне Поділля – 9 %; Покуття – 5,6 % і 2,7 %; Опілля – 15,2 % і 3,9 %; Черкащина – 9,2 % і 2,8 %; Миколаївська область – 24,9 % і 8,4 %.

Складні топоніми, як і будь-які інші складні слова, виникають внаслідок семантизації словосполучення як єдиного цілого. Як зазначає В. О. Горпинич, «1) якщо похідне утворилося шляхом поєднання кількох самостійних лексичних одиниць, то воно є складеним…; 2) якщо похідне утворилося поєднанням кількох основ, то воно є складним…; 3) якщо похідне утворилося від основи складного слова, то це не основоскладання, а суфіксація…». «Система мови в цілому й ономастична система зокрема накладають жорсткі рамки на структуру композитів та специфіку їх компонентів» [12, с. 547], тому й у цій дериваційній групі ойконімів розглядаємо основоскладання без суфіксації (24; 4,14 %: *Криволука* (Крв), *Новостав* (Нвт), *Чотирбоки* (Чот)), основоскладання із суфіксацією (15; 2,59 %: *Білогородка* (Блг), *Новоселиця* (Нвц), *Новосілка* (Нов)) та словоскладання (10; 1,73 %: *Бараннє-Улашанівка* (Улш), *Горинь-град* (Крц), *Майдан-Лодзянівка* (Лод)); загалом таких номінацій ми зареєстрували 49 (8,46 %: *Аннопіль* (Гнп),

Красносілка (Ксл), *Новоселиця-Лабунська* (Орл)).

Інші способи морфологічного творення малопродуктивні, зокрема:

- конфіксальний (6; 1,04 %: *Закружці* (Зкж), *Залісся* (Злс), *Припутня* (Прт)). Такі номінації переважно мають локативне значення і на території інших регіонів трапляються частіше: на Південно-Західному Поділлі – 4,3 %, Покутті – 1,8 %, Опіллі – 7 %, Случе-Горинському межиріччі – 1,9 % від усієї кількості афіксальних назв. Найменше таких ойконімів зафіксовано на Черкащині – 0,5 % [4, с. 13];
- усічення (4; 0,69 %: *Білецьк* (Біл), *Печибод* (Печ), *Полянь* (Плн));
- флективний (3; 0,52 %: *Колом'є* (Кол), *Потереба* (Пот), *Радогоща* (Врд));
- префіксальний (2; 0,35 %: *Забрід* (Заб), *Прислуч* (Прс)). Якщо порівняти поширення префіксальних утворень на території Хмельниччини загалом, то більше їх зафіксовано в північній частині: Південно-Західне Поділля – 0,2 % [14, с. 213], південно-східна Волинь – 1,6 % [3, с. 157]. В інших регіонах кількість таких найменувань, на нашу думку, залежить від ландшафтних особливостей краю (до прикладу, на Прикарпатті їх – 6 %, а на Черкащині – лише 0,2 %).

Як бачимо, давні найменування поселень здебільшого утворювалися шляхом онімізації та трансонімізації, водночас пізніші з'являлися внаслідок різного виду морфологічної деривації. У структурі ойконімікону загалом провідним є морфологічний спосіб творення, оскільки в цій групі номінацій ми розглядаємо назви на **-івц-**і, **-инц-**і, **-ич-**і, **-ів**, **-ин**.

Література

1. Бучко Д. Г. Українські топоніми на -івці, -инці: дис. ... канд. філол. наук: 661 – мови народів СРСР (укр. мова). Львів, 1972. 333 с.
2. Габорак М. М. Семантико-словотвірні типи ойконімів Прикарпаття (XII–XX ст.) : дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова. Івано-Франківськ, 1999. 290 с.
3. Герета Н. М. Ойконімія північної Хмельниччини : автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова. Київ, 2004. 20 с.
4. Гонца І. С. Ойконімія Черкащини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова. Київ, 2006. 18 с.
5. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк : Вежа-Друк, 2013. 148 с.
6. Дика Л. Л. Ойконімія Східного Поділля (XIV–XX ст.): автореф. дис. … канд.. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова. Івано-Франківськ, 2009. 21 с.
7. Карпенко Ю. А. Топонимия Буковины : автореф. дисс. … д-ра филол. наук: 10.661 – языки народов мира (укр. язык). Киев, 1967. 20 с.
8. Керста Р. Й. Функції суфікса -ич-и в українських назвах XIV–XV ст. Дослідження і матеріали з української мови. Київ : Вид-во АН Української РСР, 1962. Т. V. С. 111–114.
9. Котович В. В. Ойконімія Опілля XII–XX ст. : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова. Івано-Франківськ, 2000. 20 с.
10. Купчинська З. О. Лексико-семантична і словотвірна структура географічних назв на -ин, -ів (територія України, X–XX ст.): автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.02 – укр. мова. Львів, 1993. 18 с.
11. Масенко Л. Т. Історія власних назв. Історія української мови. Лексика і фразеологія. Київ: Наукова думка, 1983. С. 620–659.
12. Скляренко Олексій, Скляренко Ольга. Типологічна ономастика : монографія : у 5-ти кн. Одеса : Астропринт, 2013. Книга друга : Ономастичний словотвір у типологічному ракурсі. 408 с.
13. Тишковець М. Топоніми в лінгвокраїнознавчому аспекті вивчення української мови як іноземної. Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Харків, 2009. Вип. 4. С. 86–89.
14. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 550 с.

References

1. Buchko D. Gh. Ukrajinsjki toponimy na -ivci, -ynci: dys. ... kand. filol. nauk: 661 – movy narodiv SRSR (ukr. mova). Ljviv, 1972. 333 s.
2. Ghaborak M. M. Semantyko-slovotvirni typy ojkonimiv Prykarpattja (KhII–KhKh st.) : dys. … kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukr. mova. Ivano-Frankivsjk, 1999. 290 s.
3. Gereta N. M. Ojkonimiya pivnichnoyi Xmel`ny`chchy`ny` : avtoref. dy`s. … kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukr. mova. Ky`yiv, 2004. 20 s.
4. Ghonca I. S. Ojkonimija Cherkashhyny : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 – ukr. mova. Kyjiv, 2006. 18 s.
5. Dany`lyuk O. K. Slovny`k narodny`x geografichny`x terminiv Voly`ni. Lucz`k : Vezha-Druk, 2013. 148 s.
6. Dyka L. L. Ojkonimija Skhidnogho Podillja (KhIV–KhKh st.): avtoref. dys. … kand.. filol. nauk: 10.02.01 – ukr. mova. Ivano-Frankivsjk, 2009. 21 s.
7. Karpenko Ju. A. Toponymyja Bukovynы : avtoref. dyss. … d-ra fylol. nauk: 10.661 – jazыky narodov myra (ukr. jazыk). Kyev, 1967. 20 s.
8. Kersta R. J. Funkciji sufiksa -ych-y v ukrajinsjkykh nazvakh KhIV–KhV st. Doslidzhennja i materialy z ukrajinsjkoji movy. Kyjiv : Vyd-vo AN Ukrajinsjkoji RSR, 1962. T. V. S. 111–114.
9. Kotovych V. V. Ojkonimija Opillja KhII–KhKh st. : avtoref. dys. … kand. filol. nauk : 10.02.01 – ukr. mova. Ivano-Frankivsjk, 2000. 20 s.

10. Kupchynsjka Z. O. Leksyko-semantychna i slovotvirna struktura gheoghrafichnykh nazv na -yn, -iv (terytorija Ukrajiny, Kh–KhKh st.): avtoref. dys. … kand. filol. nauk: 10.02.02 – ukr. mova. Ljviv, 1993. 18 s.

11. Masenko L. T. Istorija vlasnykh nazv. Istorija ukrajinsjkoji movy. Leksyka i frazeologhija. Kyjiv: Naukova dumka, 1983. S. 620–659.

12. Skljarenko Oleksij, Skljarenko Oljgha. Typologhichna onomastyka : monoghrafija : u 5-ty kn. Odesa : Astroprynt, 2013. Knygha drugha : Onomastychnyj slovotvir u typologhichnomu rakursi. 408 s.

13. Tyshkovecj M. Toponimy v linghvokrajinoznavchomu aspekti vyvchennja ukrajinsjkoji movy jak inozemnoji. Teorija i praktyka vykladannja ukrajinsjkoji movy jak inozemnoji. Kharkiv, 2009. Vyp. 4. S. 86–89.

14. Torchynsjkyj M. M. Struktura onimnogho prostoru ukrajinsjkoji movy: monoghrafija. Khmeljnycjkyj : Avist, 2008. 550 s.

Надійшла / Paper received: 05.10.2020
Надрукована / Paper Printed : 04.01.2021

УДК 811.161.2:811.162.1]'271:177
DOI: 10.31891/2415-7929-2020-20-6

ПОДЛЕВСЬКА Н. В.
Хмельницький національний університет

МОВНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕТИКЕТНИХ ФОРМ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

У статті звернено увагу на актуальні питання успішної міжкультурної комунікації – уживання мовленнєвого етикету в українській і польській мовах; з'ясовано категорійний апарат, що стосується теми дослідження; здійснено порівняльний аналіз поширених формул мовленнєвого етикету в українсько-польському аспектах; визначено основні ознаки традицій культури спілкування в українського і польського народів.

Ключові слова: мовний/мовленнєвий етикет, лінгвоетикет, культура спілкування, формули мовленнєвого етикету, комунікативна ситуація, міжкультурна комунікація, українська/польська мови.

PODLEVSKA N.
Khmelnytsky National University

LANGUAGE AND COMMUNICATIVE FEATURES OF FUNCTIONING OF ETIQUETTE FORMS IN UKRAINIAN AND POLISH LANGUAGES

The culture of communication is a component of human culture in general. Speech etiquette forms a person's behavior – encourages him to behave in a certain way in accordance with a specific situation in which it can very clearly see the impact of language on a person and his behavior, national consciousness etc. The culture of communication is always characterized by ethnic characteristics, national identity, and speech etiquette should be considered as a phenomenon that reproduces the mentality of people. The theoretical foundations of speech development are based on the achievements of linguistics, linguodidactics, psychology, psycholinguistics, sociolinguistics, communicative linguistics, and speech etiquette becomes the subject of research for linguists dealing with pragmatics, sociology, psychology and psychology.

Today, the role of active interpersonal and intercultural communication in a multicultural environment is undeniable. Our time is a time of communications, even electronic-computer, however in any communication a culture of communication is necessary. The interaction of Polish and Ukrainian languages, on the one hand, contributes to their mutual enrichment, and on the other - creates the phenomenon of undesirable interference, accordingly and mistakes made in this case indicate a lack of knowledge of both native and foreign languages. The similarity of both Slavic languages is often misleading by the unity of the forms of use of some grammatical, stylistic, etiquette constructions, which have different meanings or uses in both languages. The article clarifies the main categorical apparatus on the research topic; examples of the most common formulas of speech etiquette in communicative situations of greetings, farewells, apologies, requests, thanks, wishes, acquaintances, appeals, consents, objections, sympathies, suggestions in Ukrainian and Polish are given. Attention is concentrated on topical issues of successful intercultural communication - the use of speech etiquette in Ukrainian and Polish, which is important in the training of future Polish philologists.

Key words: language / speech etiquette, linguistic etiquette, culture of communication, formulas of speech etiquette, communicative situation, intercultural communication, Ukrainian/Polish languages.

Актуальність дослідження. Потреба спілкування є невід'ємною частиною життя людини, це процес обміну інформацією, налагодження стосунків. Навички спілкування необхідні, щоб впевнено почувати себе у колективі, тому правила культури спілкування повинні стати звичкою (завдяки їм спілкування стає гуманнішим), бо засновані вони на ввічливому й тактовному ставленні до людини. Культура спілкування, закладена в людині з дитинства, стає нормою її життя, а тому і проявляється у щоденних ситуаціях. У спілкуванні реалізується потреба однієї людини в іншій: це й обмін інформацією, і взаємовплив, і духовний розвиток, і формування особистості як суспільного об'єкта. У процесі свого розвитку суспільство поступово виробляє певні зразки поведінки, які визначають правила взаємодії та взаємостосунків між людьми і функціонують як суспільні норми, які у різних спільнотах можуть суттєво відрізнятися.

Культура спілкування є складником культури людини в цілому. Мовленнєвий етикет формує поведінку людини – спонукає її поводитися певним чином відповідно до конкретної ситуації, у якій дуже чітко можна побачити вплив мови на людину і на її поведінку, національну свідомість тощо. Розумові здібності, ерудиція, сила волі, наполегливість, працездатність та інші позитивні якості характеру людини можуть не приносити бажаних результатів, якщо вона не вміє належно спілкуватися, і, навпаки, досконале спілкування спроможне стати ключем до успіху в суспільстві. Висока культура спілкування полягає не тільки у бездоганному дотриманні стандартів, норм літературної мови, знаннях мовного матеріалу (з лексикології, фонетики, граматики, стилістики), вона залежить також від уміння користуватися всіма багатствами мови, її виражальними можливостями, від здатності брати до уваги комунікативну ситуацію в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо).

Культурі спілкування завжди притаманні етнічні особливості, національна своєрідність, відповідно й мовленнєвий етикет потрібно розглядати як явище загальнолюдське, оскільки він відтворює національний характер будь-якого народу, тобто його ментальність. Здавалося б, життєвий досвід, який поступово

набувається, дає змогу розв'язати будь-які повсякденні питання. Але насправді лише дехто самостійно відкриває правила спілкування, які допомагають уникати труднощів у стосунках з іншими людьми. У спілкуванні формуються не лише пізнавальні можливості людини, а й інтегральні складники психічного життя: самооцінка, усвідомлення власної значущості та відчуття її тотожності в будь-яких життєвих ситуаціях, виробляються критерії ставлення до інших людей і т. ін.

Проте в сучасному суспільстві культура і ввічливість, ставлення до безпосереднього співрозмовника та до інших учасників спілкування не досить висока, низьким є і рівень володіння мовленнєвим етикетом, який має велике значення для життєдіяльності суспільства і функціонування мови. Саме у спілкуванні найяскравіше виявляються стан мовленнєвої культури, духовні цінності, етнічні риси суспільства, рівень стосунків між людьми. Адже рівень дотримання мовленнєвого етикету часом впливає на поведінку співрозмовника більшою мірою, ніж предметний зміст мовлення. Оскільки етикетність спілкування полягає не тільки у нормативному застосуванні формул мовленнєвого етикету в стандартних етикетних ситуаціях, а й охоплює комунікативну поведінку людини загалом, тому чим вища у людини загальна культура, тим вища її культура спілкування з іншими. Як зазначає О. Корніяка, «щоб взаємини з людьми стали успішними, потрібна неабияка вправність, знання «техніки спілкування», тобто майстерне володіння низкою засобів і тактовне використання їх у процесі спілкування» [1, с.50].

Аналіз останніх джерел. Теоретичні основи розвитку мовленнєвої діяльності ґрунтуються на здобутках сучасної науки, насамперед лінгвістики, лінгводидактики, психології, психолінгвістики, соціолінгвістики, комунікативної лінгвістики та ін.

Аналіз літератури з проблеми культури спілкування засвідчив, що спілкування вивчають як комплексний феномен: з погляду міжособистісних стосунків (О. Бодалєв, П. Вацлавик, Д. Джонсон), спільної діяльності (Г. Андрєєва, А. Коваленко, М. Корнєв, М. Пірен), структури діалогу (М. Ночевник, В. Семиченко, В. Циба), у взаємозв'язку з різними видами діяльності (А. Айві, П. Дерінг, Г. Костюк, О.О. Леонтьєв, М. Мескон). Найпершою суспільною потребою є потреба спілкування (Б. Ананьєв, П. Блонський, Л. Виготський, Г. Лебон, М. Рубакін, С. Рубінштейн), а проблема впливу людини на людину є центральною для культури спілкування (Г. Андрєєва, Е. Головаха, В. Кан-Калик, А. Коваленко, Б. Ломов, В. Москаленко, Л. Орбан-Лембрик, А. Петровський, М. Пірен, Т. Чмут, Т. Яценко). У розкритті закономірностей дії механізмів мовлення спираємося на концепцію М. Жинкіна, основні положення І. Зимньої, О.О. Леонтьєва, за якими створення висловлювань під час спілкування має будуватися з урахуванням механізмів мовлення; на дослідження О. Лурія, С. Рубінштейна, які кваліфікують говоріння як процес вирішення завдань спілкування.

Мовленнєвий етикет стає предметом щоразу більшої кількості наукових досліджень. Він цікавить мовознавців, які займаються прагматикою, соціологією і психологією мови, а також все частіше глотодидактів. У науковій літературі різнобічно представлено особливості функціонування етикетних форм слов'янських мов, зокрема як української мови, так і польської (М. Білоус, Ш. Блам-Калка, С. Богдан, А. Брюкнер, В. Бузаров, А. Вежбицька, Е. Вєтрова, І. Ґрек-Пабісова, Л. Гурницький, Р. Гуща, С. Данилюк, В. Дж. Едмонсон, А. Кравчук, М. Лозінський, Й. Лось, О. Мацько, К. Пісаркова, Н. Плющ, Я. Радевич-Винницький, Я. Ріґер, З. Саванєвська-Мохова, М. Скаб, Г. Татаревич, Н. Формановська, О. Яшенкова, J. Antas, O. Baraniwska, D. Buttler, T. Czernysz, H. Jadacka, M. Jaworski, A. Kostecka-Sadowa, M. Łesiów, A. Markowski, I. Masojć, J. Puzynina та інші).

Постановка проблеми. Проблеми українсько-польських культурних взаємин віддавна розглядаються представниками різних гуманістичних наук у слов'янських та європейських контекстах із поєднанням міждисциплінарних підходів. Полоністичні та україністичні дослідження стали в наш час однією з найактуальніших проблем не лише для сучасної славістики в Україні. Українсько-польське міжнародне співробітництво в гуманітарній сфері залишається важливим складником наукового та культурного життя в Україні. В українсько-польських студіях завжди знаходимо цілу низку досліджень щодо спільних історичних та культурних традицій, які завжди поєднували ці два народи. Зокрема, у галузі культури важливу роль відігравали саме народні традиції, котрі як у минулому, так і в наш час привертали увагу відомих вчених різних країн (О. Кольберг, Ю. Брюкнер, К. Мошинський, Г. Капелусь, Є. Бартмінський, С. Грица, Р. Кирчів та ін.).

Взаємодія польської й української мов, з одного боку, сприяє їх взаємному збагаченню, а з іншого – породжує явище небажаної інтерференції, відповідно й помилки, допущені в такому випадку, свідчать про недостатнє володіння як рідною, так і іноземною мовами. Схожість обох слов'янських мов нерідко вводить в оману єдністю форм вживання деяких граматичних, стилістичних, етикетних конструкцій, які в обох мовах мають різне значення чи використання.

На кафедрі слов'янської філології Хмельницького національного університету успішно розвиваються філологічні спеціальності, за якими здійснюється підготовка (бакалаврів і магістрів) як перекладачів із польської мови, так і вчителів польської та української мов і літератур, що потребує ґрунтовного вивчення як української (рідної), так і польської (іноземної) мов, як мов майбутньої спеціальності студентів. Постійні взаємоконтакти в рамках реалізації міжнародних проєктів на кафедрі спонукають до глибшого вивчення мовленнєвого етикету українського та польського народів та підвищення

рівня культури спілкування студентів-філологів. Ураховуючи недостатнє дослідження порівняння етикетних форм польської мови з етикетними формами української мови в аспекті міжкультурної комунікації, звертаємося у статті до такого аспекту.

Мета статті – з'ясувати подібні та відмінні риси у функціонуванні деяких етикетних форм в українській та польській мовах та охарактеризувати чинники їх функціонування.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні є важливою роль активного міжособистісного та міжкультурного спілкування у полікультурному середовищі. Наш час – час комунікацій, і не лише електронно-комп'ютерних: так чи інакше, але споживачами будь-якої продукції залишаються люди, тому в процесі будь-якого спілкування необхідно пам'ятати про правила культури спілкування.

Відомо, що мова – це система засобів спілкування, яка існує у свідомості носіїв. «Мова – явище соціальне. У повному обсязі вона може існувати тільки у спільноті людей» [2, с.14]. Мова також незалежна від обставин спілкування. Свою комунікативну та інші функції мова реалізовує лише через мовлення, під яким розуміють сам процес говоріння і його результати. «Мовлення, – як зауважує О. Сербенська, – активне, динамічне, є виявом вільної творчої діяльності індивіда, відображає його компетенцію. Мовлення конкретне, має певну мету, зумовлене ситуативно, у ньому можливі елементи випадкового. Це – конкретне говоріння, яке відбувається у часі і має звукову чи письмову форму» [3, с.20].

У кожної людини мовлення індивідуальне, проте, на думку М. Кочергана, воно не настільки відрізняється, щоб заважати взаєморозумінню. Усі людські зразки мовлення, узяті в сукупності, це і є їхня мова в різних реалізаціях [4, с.12]. Однак основна мета співрозмовників полягає не в тому, щоб відтворювати мову й демонструвати свої мовленнєві здібності, а щоб передати інформацію, обмінятися нею чи вплинути на інших учасників комунікативного акту. Отже, мова – це система засобів спілкування, за якою створюється мовне повідомлення, це сукупність правил, за якими будується мовлення, а мовлення – це використання цих правил і засобів мови окремими людьми під час спілкування [2, с. 45]. Мовна культура загалом – поняття дуже широке й багатогранне [5, с.8-17].

Я. Радевич-Винницький зазначає, що мовний етикет – «це функціональна підсистема мови зі своїм набором знаків (слів, стереотипних фраз) і граматикою (правилами поєднання знаків). Кожен знак цієї підсистеми має свою значеннєву й етикетну вартість, яка випливає з його співвіднесеності з іншими знаками» [2, с.33].

Мовленнєвий етикет – поняття ширше, ніж мовний етикет і має індивідуальний характер. На думку М.Пентилюк, М.Стельмаховича [6; 7], мовленнєвий етикет – це система стандартних словесних формул, уживаних у ситуаціях, які весь час повторюються у повсякденні: вітання, прощання, побажання, запрошення тощо. Ці формули у процесі мовлення не створюються, а відтворюються, що значно полегшує мовлення. Мовцеві немає потреби щоразу видумувати щось нове – він просто використовує готові словесні формули, вибираючи найбільш потрібну, зважаючи на її цінність у певній ситуації. Якщо під час розповіді, наприклад, надуживати професіоналізмами, термінами, що відповідно може спричиняти до труднощі у сприйнятті сказаного, то це є порушенням мовленнєвого етикету, а не мовного. Реалізація мовного етикету в мовленні, комунікативна поведінка назагал завжди несе інформацію про мовця – із його знаннями, уміннями, уподобаннями, орієнтаціями тощо. Тому тут бувають несвідомі і свідомі відхилення, помилки, порушення, іншомовні вкраплення і т. ін. [8].

Найголовніші вимоги мовленнєвого етикету – ввічливість, уважність, чемність, стриманість співрозмовників, які засвоюються з дитинства й користуються ними протягом усього життя. Це має бути нормою поведінки кожного. Правила мовленнєвого етикету залежать від конкретних ситуацій, до яких належать знайомство, вітання, прощання, вибачення, прохання, привітання, запрошення, пропозиція, порада, згода, відмова, співчуття, комплімент, схвалення. З-поміж них вирізняють ті, що вживаються під час зав'язування контакту між мовцями – формули звертань і вітань; під час підтримання контакту – формули вибачення, прохання, подяки та ін.; у припиненні контакту – формули прощання, побажання тощо. Мовленнєвий етикет орієнтує на ті правила мовлення, за якими досягається ефективне спілкування [8]. Означені елементи мовного етикету покликані репрезентувати ввічливість співрозмовників, а формули мовленнєвого етикету завжди закріплені за певними комунікативними ситуаціями.

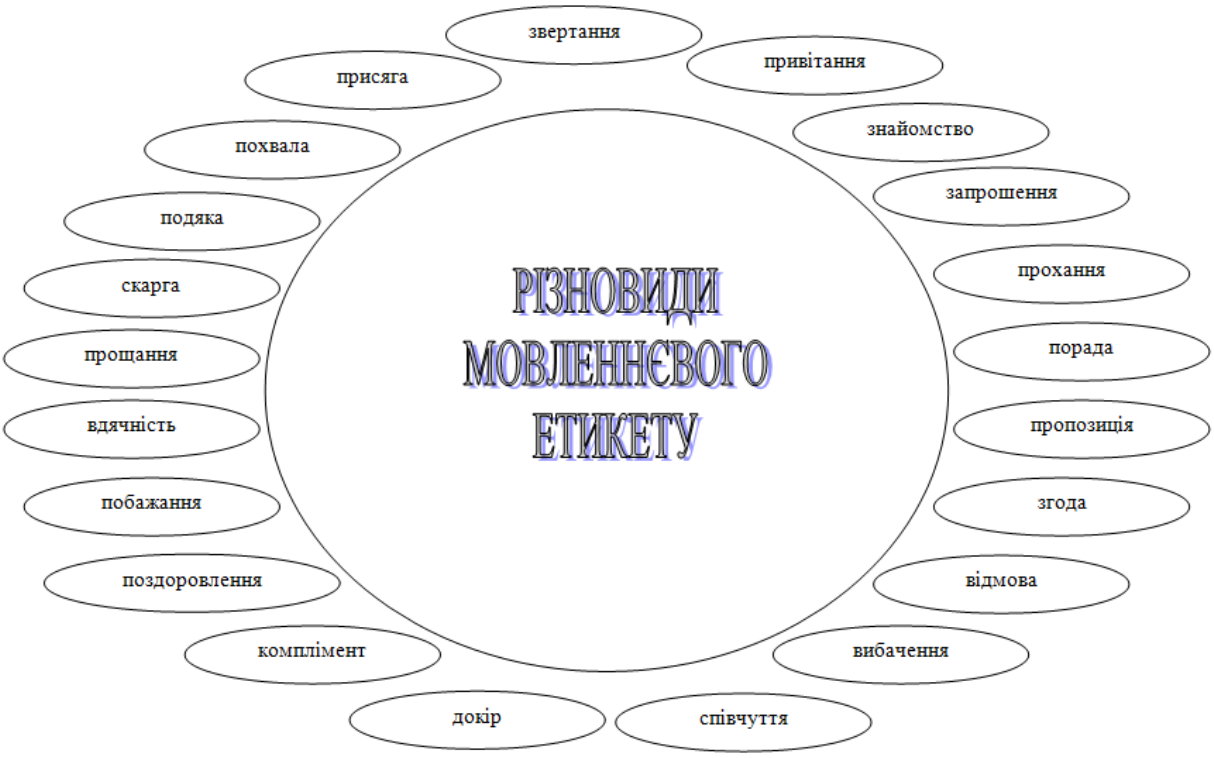

Наведемо приклади найбільш типових формул мовленнєвого етикету в українській та польській мовах:

1. Формули вітання:

а) укр.: *Добрий ранок! Доброго ранку! Добрий день! Доброго дня! Добридень! Добрий вечір! Здрастуйте! Моє шанування! Вітаю Вас!*

б) пол.: *Dzień dobry! Dobry wieczór!Witam Pana/Panią. Witam serdecznie. Cześć. Serwus. O, hej. Witajcie.*

2. Формули прощання:

а) укр.: *Прощайте! Прощавайте! До зустрічі! До побачення! Щасливо! Дозвольте попрощатись! Бувай (бувайте) здорові!*

б) пол.: *Do widzenia. Dobranoc. Do zobaczenia. Żegnam Pana/Panią. Moje uszanowanie. Żegnajcie. Szczęśliwej podróży. Wracajcie zdrowo. Pozwoli Pani, że się pożegnam. Kłaniam się Szanownej Pani. Rączki całuję. No to pa. Cześć, trzymaj się. Wracaj szybko!*

3. Формули вибачення:

а) укр.: *Вибачте, пробачте, даруйте, прошу вибачення, мені дуже шкода, прийміть мої вибачення, перепрошую* тощо;

б) пол.: *Przepraszam (bardzo, najmocniej, ogromnie, uprzejmie). Przepraszam Pana, Panie dyrektorze! Bardzo proszę o wybaczenie... Chciałbym przeprosić za Przepraszam! Bardzo przepraszam! Strasznie przepraszam! Naprawdę przepraszam!*

4. Формули прохання:

а) укр.: *Будь ласка, будьте ласкаві, прошу Вас, маю до Вас прохання..., чи можу звернутися до Вас із проханням..., дозвольте Вас попросити* тощо;

б) пол.: *Proszę... Proszę uprzejmie o załatwienie... Będzie Pan uprzejmy i zechce ... Proszę niech Pan ... Czy mógłby Pan ...? Chciałem Pana prosić o... Niech Pan to zrobi! Proszę cię, zrób to dla mnie. Błagam cię, zostań ze mną... Nie mogłabyś kupić mi... Mogę cię o coś prosić? Czy mógłbyś...*

5. Формули подяки:

а) укр..: *Спасибі! Дякую! Прийміть мою найсердечнішу (найщирішу) подяку;*

б) пол.: *Dziękuję Pani/Panu bardzo. Serdecznie dziękuję za... Proszę przyjąć wyrazy wdzięczności za... Piszę te słowa w podzięce za Pańską pomoc... Żywię ogromną wdzięczność dla Państwa... Jestem Państwu bardzo zobowiązany za... Dziękuję (bardzo, ogromnie, gorąco, serdecznie, uprzejmie Panu) Panie profesorze.*

6. Формули побажання:

а) укр.: *Будь(-те) щасливий (-а, і)! Щасливої дороги! Успіхів тобі (Вам)! Хай щастить!*

б) пол.: *Składam Panu najlepsze, najserdeczniejsze gratulacje z okazji... Proszę przyjąć najlepsze,*

najserdeczniejsze gratulacje z okazji... Chciałem pogratulować Panu... Chcę gorąco... pogratulować... Chciałbym złożyć najserdeczniejsze gratulacje... Gratuluję wyróżnienia. Gratuluję Panu/Pani/Państwu! Serdecznie gratuluję! Serdeczne, szczere, najlepsze gratulacje! Z całego serca gratuluję...

7. Формули знайомства:

а) укр.: *Знайомтесь .... Я хочу представити тобі (Вам).... Дозволь(-те) представити (познайомити, рекомендувати) .... Рекомендую .... Маю честь представити (рекомендувати)* тощо.

б) пол.: *Pozwoli Pan, że się przedstawię, nazywam się... Moje nazwisko Kowalski. Nazywam się...*

8. Формули звертання:

а) укр.: *Мамо, тату, доню, сину, сестро, брате, бабусю, дідусю, пані, пане, панно, паничу, панове, добродію, добродійко, добродії, товаришу, товариство, друже, приятелю, подруго, колего...*

б) пол.: *Szanowny panie, kolego, koleżanko, droga pani, Marysiu! tato, mamo, przyjacielu, państwo.*

9. Формули згоди, підтвердження*:*

а) укр.: *Згоден, я не заперечую, домовилися, Ви маєте рацію, це справді так, звичайно, певна річ, так, напевно, обов'язково, безперечно, безсумнівно, безумовно, ми в цьому впевнені, будь ласка (прошу), гаразд (добре), з приємністю (із задоволенням)..*

б) пол.: *Ma Pan rację. Ma Pan absolutną rację. Zgadzam się z Panem. Ma Pan słuszność! Trudno Panu zaprzeczyć. Nie można odmówić Panu słuszności. Owszem, proszę Pana. Tak jest! Jestem po pańskiej stronie! Całym sercem z Panem! To świetnie! Bardzo się cieszę. Popieram! Zgadzam się z Panem całkowicie! Rzeczywiście! Słusznie! Masz rację. No pewnie. Naturalnie. Oczywiście. Jasne, że... To prawda! Sto procent! Jestem za! Ale fajnie! No i bardzo dobrze. Ja - tak! Znakomicie! Rewelacyjnie! Racja! Ja też tak sądzę*

10. Формули заперечення:

а) укр.: *Ні; ні, це не так; нас це не влаштовує; я не згодний (згоден); це не точно; не можна; не можу; ні, не бажаю; Ви не маєте рації; Ви помиляєтеся; шкодую, але я мушу відмовитися; дякую, я не можу; про це не може бути й мови...*

б) пол.: *Nie ma Pan racji. Obawiam się, że nie ma Pan racji. Wydaje mi się, że mija się Pan z prawdą! Pańskie racje są niesłuszne. Nie zgadzam się z Panem. Mam inne zdanie na ten temat. Nie masz racji. Wcale nie! Skąd! W życiu! Przenigdy w życiu! Bzdura! Akurat! Nie zgadzam się. Nic podobnego. O nie.*

11. Формули співчуття:

а) укр.: *Я Вас розумію; я відчуваю Вашу схвильованість (Ваш біль, Вашу стривоженість, Ваше хвилювання); це болить і мені; це не може нікого залишити байдужим; я співпереживаю (Вашу втрату); треба триматися, людина сильна; не впадайте у відчай (час усе розставить на місця, час вилікує, загоїть рану, втамує біль ...).*

б) пол.: *Jest mi bardzo przykro. Szczerze ubolewam nad Państwa tragedią. Bardzo Panu/Pani współczuję. Proszę przyjąć wyrazy żalu, smutku współczucia z powodu... Łączę się z tobą/Panem w bólu. Jestem głęboko poruszony tą tragedią. Proszę przyjąć słowa współczucia.*

12. Формули пропозиції, поради:

а) укр.: *Дозвольте висловити мою думку щодо..., а чи не варто б..., чи не спробувати б Вам..., чи не були б Ви такі ласкаві прийняти мою допомогу (вислухати мою пропозицію, пораду), чи не погодилися б Ви на мою пропозицію...*

б) пол.: *Mam propozycję... (dla was, dla Państwa)... Czy może Państwo zechcą przyjść do nas? Zachęcamy Państwa do ...Chciałbym Państwu zaproponować spacer. Miałbyś ochotę na ... ? Ja Panu radzę zrobić tak: ... Pozwoli Pan sobie poradzić... Ja zrobiłbym w tej sytuacji tak... Czy mogę coś doradzić? Osobiście polecam inne rozwiązanie... Szczerze Państwu doradzam.. Powinieneś zrobić tak... Koniecznie zrób tak... Radzę się zastanowić. Wypada, żebyś tak zrobił... Osobiście uważam, że powinnaś zrobić tak... Moja rada:... Dam ci radę, zrób tak:... Musisz się dowiedzieć, jak to jest...*

Проаналізувавши формули мовленнєвого етикету в українській та польській мовах, бачимо, що є певні відмінності у їх вживанні (наприклад, в українській мові прийнято звертатися на *Ви*, а в польській - *Pan/Pani*, до групи людей *Państwo*; в українській мові є вітання *Доброго ранку*, а у польській мові немає такої форми, лише зразу *Dzień dobry!* тощо), однак усе ж більше схожого та спільного, аніж відмінного.

Якщо немає потреби розрізняти чи протиставляти явища мовного і мовленнєвого етикету, їх можна розглядати як єдиний феномен – лінгвоетикет» [2, с.35].

Спілкувальний етикет, як зазначає Я. Радевич-Винницький, – це «етикетне використання мовних і позамовних засобів спілкування» [2, с.36]. Отже, спілкувальний етикет вбирає в себе і мовний, і мовленнєвий, і невербальний комунікативний етикет. Таке спілкування потребує високого рівня усвідомленості й творчої активності у використанні мовних та позамовних засобів вираження.

Культура спілкування українців тісно пов'язана з їхньою ментальністю, а отже, в ньому відбито такі риси, як пошана до батьків, до жінки, демократичність поглядів, емоційність висловлювань, естетизм почуттів, побожність та ін. За словами М. Грушевського, українцям властивий «високий розвиток своєї гідності, пошановання гідності чужої, любов до певних, установлених зверхніх форм, культурних і громадських вартостей життя» [9, с.83]. Відповідно в мовленнєвому етикеті простежуються такі риси, як пошана до батьків, жінки, делікатність у висловленнях і поведінці, емоційність, демократизм, естетизм,

співчутливість, щирість, доброзичливість, набожність тощо. Це спостерігається у розвитку не лише людини зокрема, а й української сім'ї у цілому. Так, про доброзичливість українців свідчить ціла низка формул вітання і побажання (*доброго ранку, добридень, на добраніч, доброго здоров'я*), про гостинність свідчать інші етикетні вислови (*гостинно просимо, частуйтеся, пригощайтеся, будьте як у себе вдома*), емоційність та естетизм виражаються у зменшувально-пестливих суфіксах етикетних слів звертання (*як здоров'ячко, кумонько моя, голубонько люба, подружечко єдина*), індивідуалізм простежується в повазі до кожного члена родини, наприклад, під час звертання: і до малого, і до старого (*господине дорога, пане господарю, дівчинонько гожа, парубче гречний*) тощо.

Як зазначає М.Стельмахович, «український мовленнєвий етикет – явище прогресивне й суто національне, бо належить рідній (материнській) мові та відображає національний характер українця, його ментальність – склад розуму, самобутній спосіб мислення й світосприйняття» [7, с.14].

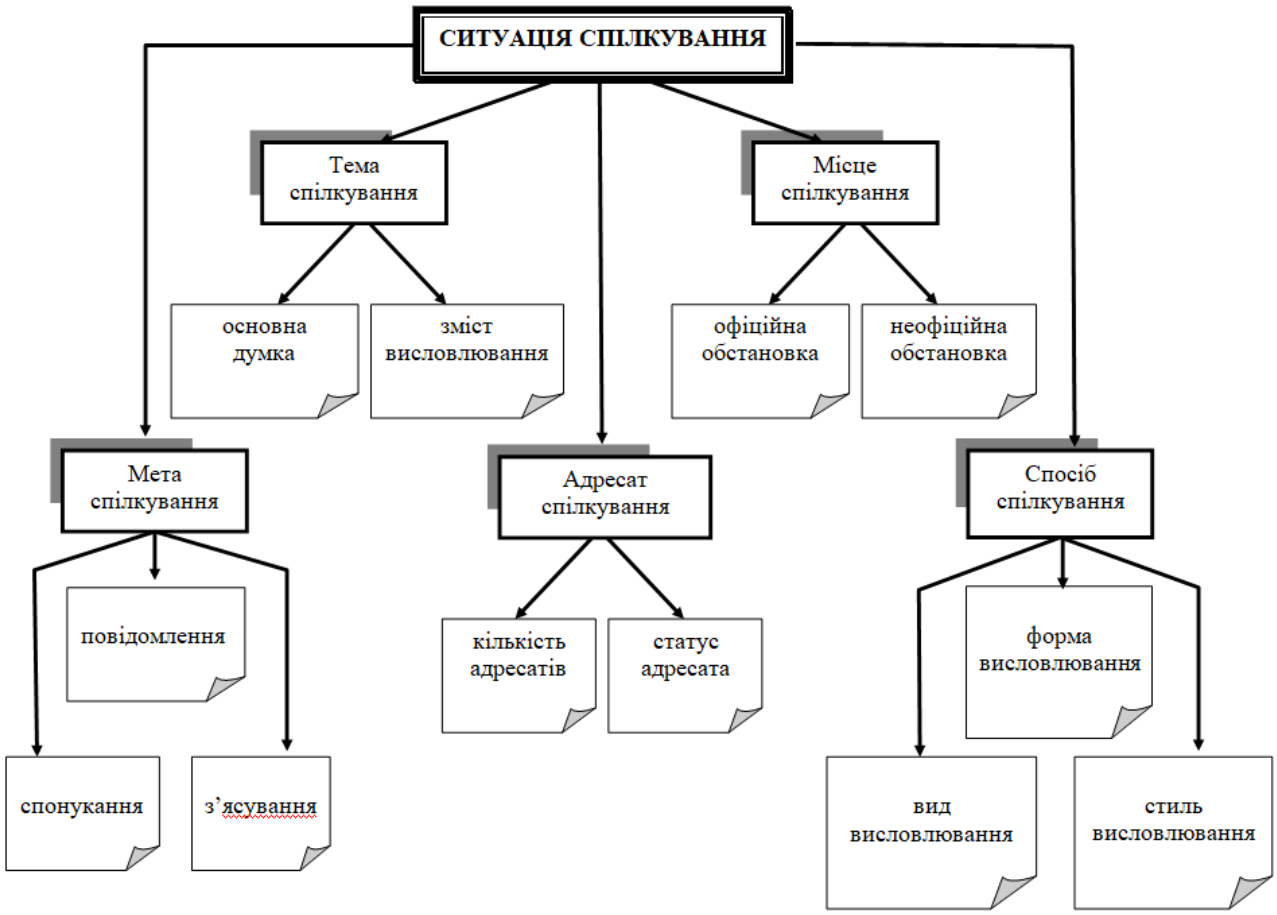

Звісно ж, у кожній комунікативній ситуації має значення соціальна роль співрозмовників, вік, стать, місце проживання, культурно-освітній рівень, специфіка взаємин тощо [10, с.105-108]. Важливу роль у спілкуванні відіграє саме знання правил етикету, які базуються на нормах і правилах вживання тих чи інших форм мовленнєвого етикету. Наявні у кожному суспільстві норми і правила етикету спілкування складаються із розгалуженої системи мовних формул, за допомогою яких люди встановлюють зв'язки, підтримують доброзичливу тональність мови.

Загалом, правила етикету у більшості країн подібні, принаймні українці здебільшого дотримуються правил, прийнятних у колі європейських країн. Порівнюючи правила етикету, які функціонують в Україні та Польщі, можна сказати, що вони дійсно дуже подібні. Наприклад, в обох країнах завжди вітатися першим повинен чоловік із жінкою, молодший за віком зі старшим, підлеглий із керівником та людина нижчого соціального статусу із людиною так званого «вищого кола» [11, с.10-11].

Зрозуміло, що є і певні відмінності між етичними формами, що функціонують в цих двох країнах. Так, наприклад, у Польщі звичайним вітанням і прощанням є міцне рукостискання. Обійми та поцілунки допустимі лише у випадку близьких дружніх стосунків. У поляків не існує загального правила щодо звернення один до одного. Під час першого знайомства вони звертаються на ім'я або прізвище, а у подальших зустрічах – лише на ім'я.

Для поляків прийнятна ввічливість, вишуканість манер (особливо для старшого покоління) у спілкуванні з іншими, такого ж ставлення й очікують до себе. До незнайомих людей, осіб старшого віку обов'язково використовуються ввічливі звертання зі словами *пан, пані, панство* тощо,

наприклад: *Jak ma pan/pani na imię*? *Skąd państwo są?* На «ви» потрібно звертатися до тих пір, поки вам особисто не запропонували перейти на «ти» (персональне звертання на «ви» до однієї людини тут не прийнято говорити) [11, с.91-92].

Що ж до педагогічного етикету, то в школі учні звертаються словами *Proszę Pani / Pana*, а студенти у закладі вищої освіти до викладачів додають наукове звання: *Panie doktorze / Pani profesor*. Прийнято також називати ступінь освіти, посаду: *Panie dziekanie / Pani magister.*

Звісно ж і в українській, і в польській мовах поціновується ввічливість. Наприклад, перед тим, як щось запитати в незнайомої людини, обов'язково слід привітатися, перепросити, а потім уже запитувати, наприклад: *Добрий день! Перепрошую. Чи могли б Ви мені допомогти?/ Dzień dobry! Przepraszam. Czy może pan/pani mi pomóc?* У відповідь на згоду має прозвучати подяка: *Дуже дякую! / Dziękuje bardzo!* На завершення можна почути: *Прошу / Proszę bardzo!* Щоб попрощатися, поляки говорять: *Do widzenia / Do zobaczenia.* Більш неформальне привітання / прощання: *Привіт / Пока* чи *Cześć / Na razie* використовується в розмові зі знайомими та дітьми. У Польщі збереглася традиція вітатися з незнайомими людьми. Така ж традиція є й в Україні, щоправда, вона більше збереглася у західних областях або у селах. Наприклад, поляки, коли заходять у невеликий магазин, ліфт із кимось, чи займають чергу, наприклад, на пошті, то при цьому посміхаються один одному, кажуть щось приємне, бажають *Miłego dnia / wieczoru*. За найменшу незручність поляки просять вибачення, до того ж перепрошують завжди обидва (і винуватий, і постраждалий), кожен скаже своє: *Przepraszam!* [11, с.140]. Натомість в Україні не дуже прийнято розмовляти з незнайомими людьми, тим більше бути ініціатором розмови з незнайомими людьми. Хоча у місцях, де людина буває часто (невеликий магазин біля дому, пошта, аптека тощо), прийнято вітатися.

При зустрічі / прощанні такі невербальні засоби, як коротке рукостискання, зоровий контакт і привітна усмішка є стандартним вітанням і для чоловіків, і для жінок. В Україні, як і в Польщі, чоловік перший вітається із жінкою, однак жінка першою подає руку для вітання, хоча такий невербальний засіб необов'язковий, можна обмежитися лише киванням голови. В інших випадках традиційно першими подають руку старші молодшим, але керівники підлеглим, а не навпаки. Якщо ж зустрічаються дві подружні пари, то спочатку вітаються жінки між собою, потім жінки подають руку чоловікам (що не є обов'язковим), лише після цього чоловіки вітаються між собою. У компанії, у якій присутні і чоловіки, і жінки, вітаються і прощаються спочатку з жінкою. Такі невербальні знаки, як обійми й поцілунки допускаються між жінками, або чоловіками й жінками, коли вони вже добре знають одне одного. Якщо хтось ввійшов до приміщення, у якому присутні інші, то, незалежно від статі, той, хто ввійшов, першим має привітатися з присутніми [12, с.60-61]. Деколи люди, сумніваючись у правильності власних дій у ситуації привітання – не знають, кому першому привітатися. Тому назагал існує правило, що якщо люди добре виховані, то вітаються вони одночасно.

У Польщі, як і в більшості країн Західної Європи, поважають особистий простір і взагалі особистість. Незважаючи на те, що українців вважають толерантним народом, все ж, на відміну від поляків, такої поваги до особистого простору особистості немає. Поляки дуже уважні до мови тіла і відразу реагують на це. Тому у спілкуванні з ними варто уникати надмірної жестикуляції. При розмові намагатися привітно посміхатися, бути собою, і звісно ж, не дуже емоційно говорити. Дуже важливо під час розмови підтримувати зоровий контакт, наприклад, дивитися у вічі своєму співрозмовнику, намагатися бути щирим та відвертим та уникати егоцентричності.

Отже, етикету спілкування необхідно дотримуватися як у діловому стилі, так і в повсякденних комунікативних ситуаціях. Часто саме із манери спілкування робиться висновок про вихованість, чесність та порядність людини, що відповідно може покращити чи погіршити взаємостосунки. Головним критерієм у цій справі є прагнення самої людини до вдосконалення. Культура спілкування сприяє правильному та чіткому обміну інформації між індивідами; обміну спільними інтересами, фактами, ідеями тощо; взаємосприйняттю та розумінню тощо.

Висновки. Таким чином, розглянувши поняття «культура спілкування» і його складники: мова і мовлення, культура мови і культура мовлення, мовний етикет і мовленнєвий етикет, спілкувальний етикет, культура поведінки, доходимо висновків, що ті мовці, які хочуть мати успіх у спілкуванні, тобто в досягненні життєвої мети і завдань, повинні відчувати потребу етикетно-мовного самовдосконалення. Для цього потрібно контролювати свою поведінку під час спілкування, моделювати її для передбачуваних ситуацій, аналізувати реакції співрозмовника і свої власні враження, знаходити оптимальні способи використання вербальних і невербальних засобів, обмірковувати свої успіхи й помилки, постійно прагнути до кращого результату. Однак насамперед треба мати знання про норми культури мови, види мовленнєвих ситуацій, правила поведінки у стандартних етикетних ситуаціях; оволодіти вміннями і навичками використання мовних і позамовних знаків у типових ситуаціях повсякденного спілкування; дотримуватися норм культури мовлення і мовленнєвого етикету, пам'ятаючи, що уважність, ввічливість, чемність, толерантність, повага – це основні вимоги культури спілкування. Особливо важливе значення має врахування норм мовленнєвого етикету в умовах здійснення міжкультурного спілкування. Означені у статті порівняльні аспекти українсько-польського мовленнєвого етикету необхідно враховувати у процесі підготовки студентів-філологів, полоністів зокрема.

Перспективи використання результатів дослідження. До перспектив дослідження належить з'ясування особливостей функціонування етикетних форм (нерозглянутих у матеріалі цієї статті) у комунікативних ситуаціях в аспекті українсько-польського порівняння під час здійснення міжкультурного спілкування.

Література

1. Корніяка О. М. Мистецтво гречності: Чи вміємо ми себе поводити? / За ред. М. С. Тимошика. К. :Либідь, 1995. 95 с.
2. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. Львів : СПОЛОМ, 2001. 223 с.
3. Сербенська О. А. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. К. : Просвіта, 2001. 204 с.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. К. : Академія, 2006. 464 с.
5. Культура української мови : довідник / за ред. В. М. Русанівського. К. , 1990. 216 с.
6. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика. К. : Вежа, 1994. 240 с.
7. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет // Урок української. 2001. № 3. С. 14 – 15.
8. Подлевська Н.В. Формування культури спілкування в учнів 5-6 класів на уроках української мови : дис. … кандидата пед. наук : 13.00.02 / Подлевська Неля Володимирівна. К., 2010. 308 с.
9. Грушевський М. На порозі Нової України: Гадки і мрії / Ред. В.П. Плачинда. К.: Наукова думка, 1991. 128 с.
10. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. К. : Рідна мова, 1998. 475 с.
11. Кравчук А. Морфологія сучасної польської мови (словозміна). Львів : Українська академія друкарства, 2007. Ч. І. 140 с.
12. Бугай Н. І. Український етикет : посібник для дітей та дорослих. К. : «Бібліотека українця», 2000. 263 с.
13. Kita M. Językowe rytuały grzecznościowe. Katowice, 2005.
14. Marcjanik M. Grzeczność w komunikacji językowej. Warszawa, 2007.
15. Ożóg K. Uwagi o współczesnej polskiej grzeczności językowej // K. Ożóg. Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Rzeszów, 2001. S. 73-84.

References

1. Kornijaka O. M. Mystectvo ghrechnosti: Chy vmijemo my sebe povodyty? / Za red. M. S. Tymoshyka. K. :Lybidj, 1995. 95 s.
2. Radevych-Vynnycjkyj Ja. Etyket i kuljtura spilkuvannja. Ljviv : SPOLOM, 2001. 223 s.
3. Serbensjka O. A. Aktualjne interv'ju z movoznavcem: 140 zapytanj i vidpovidej. K. : Prosvita, 2001. 204 s.
4. Kocherghan M. P. Zaghaljne movoznavstvo : pidruchnyk. K. : Akademija, 2006. 464 s.
5. Kuljtura ukrajinsjkoji movy : dovidnyk / za red. V. M. Rusanivsjkogho. K. , 1990. 216 s.
6. Pentyljuk M. I. Kuljtura movy i stylistyka. K. : Vezha, 1994. 240 s.
7. Steljmakhovych M. Ukrajinsjkyj movlennjevyj etyket // Urok ukrajinsjkoji. 2001. # 3. S. 14 – 15.
8. Podlevsjka N.V. Formuvannja kuljtury spilkuvannja v uchniv 5-6 klasiv na urokakh ukrajinsjkoji movy : dys. … kandydata ped. nauk : 13.00.02 / Podlevsjka Nelja Volodymyrivna. K., 2010. 308 s.
9. Ghrushevsjkyj M. Na porozi Novoji Ukrajiny: Ghadky i mriji / Red. V.P. Plachynda. K.: Naukova dumka, 1991. 128 s.
10. Boghdan S. K. Movnyj etyket ukrajinciv: tradyciji i suchasnistj. K. : Ridna mova, 1998. 475 s.
11. Kravchuk A. Morfologhija suchasnoji poljsjkoji movy (slovozmina). Ljviv : Ukrajinsjka akademija drukarstva, 2007. Ch. I. 140 s.
12. Bughaj N. I. Ukrajinsjkyj etyket : posibnyk dlja ditej ta doroslykh. K. : «Biblioteka ukrajincja», 2000. 263 s.
13. Kita M. Językowe rytuały grzecznościowe. Katowice, 2005.
14. Marcjanik M. Grzeczność w komunikacji językowej. Warszawa, 2007.
15. Ożóg K. Uwagi o współczesnej polskiej grzeczności językowej // K. Ożóg. Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Rzeszów, 2001. S. 73-84.

Надійшла / Paper received: 24.11.2020
Надрукована / Paper Printed : 04.01.2021

УДК 811.187'375.439
DOI: 10.31891/2415-7929-2020-20-7

СЄРГЄЄВА О. В.
Хмельницький національний університет

ПЕРЕКЛАД ІСТОРИЧНИХ РЕАЛІЙ В РОМАНАХ ВАЛЬТЕРА СКОТТА

Стаття присвячена одній з найбільш актуальних і важливих проблем теорії та практики перекладу – передачі лексичних одиниць мови оригіналу, які не мають, зазвичай, точних відповідників у мові перекладу. У роботі проаналізовано перекладацькі прийоми при передачі слів-реалій на українську мову на матеріалі історичних романів Вальтера Скотта.

Ключові слова: реалії, переклад, безеквівалентна лексика, способи перекладу, історичний роман.

SIERHIEIEVA O.
Khmelnytskyi National University

THE RENDERING OF HISTORICAL REALIA IN WALTER SCOTT'S NOVELS

The paper describes the theoretical and practical aspects of the non-equivalent vocabulary translation in the literary text. Every language reflects the phenomena and processes taking place in the world, as well as specific objects and processes that exist in every nation on the territory of its residence. Therefore, we can say that the language is a reflection of the culture of any nation, it bears a national-cultural code of a particular nationality. In every language there are words meanings of which reflect the relationship of language and culture, which is called the cultural component of the semantics of language units. These words are primarily realia words. The article deals with lexical difficulties that arise when translating historical novels. In historical texts exactly one can meet culture terms that in translation has no direct analogues, and therefore the main task of the translator of histirical novels is a pragmatic adaptation of the original text with maximum preservation of its form and content. The paper analyzes the ways of translations in the rendering of realia into the Ukrainian language in historical novels by Walter Scott.

In this article we examined different types of nonequivalent vocabulary. We discovered that there are two reasons caused the factor of nonequivalence: divergence of referential meanings of lexical units in the source language and the target language and divergence of pragmatic meanings of lexical units. The cases of discrepancy of referential meanings are usually connected with a lack of lexical unit in the target language equal by its referential meaning with lexical unit in the source language or in another case, caused by incomplete coincidence of referential meanings of the lexical units in the source and target languages. So we can make a conclusion that nonequivalent units in English bear quite concrete character and can be researched in the theory of translation. Knowing the difficulties what a translator forces transferring a text will help us to overcome these difficulties and make an appropriate translation.

Key words: realia, interpretation/translation, non-equivalent vocabulary, the ways of translation, histirical novel.

На сучасному етапі розвитку перекладознавства все більше уваги приділяється питанням, пов'язаних з національно-культурною специфікою мов, національно-історичною своєрідністю образу світу представників різних лінгвокультурних спільнот. При співставленні мов національно-культурні відмінності проявляються на всіх рівнях, але найбільш чітко – на лексичному рівні. "Мова – сильний суспільний засіб, що формує людський потік в етнос, який утворює націю через збереження і передачу культури, традицій, національної самосвідомості певного мовного колективу" [12, с.15]. Трансляційна і кумулятивна функції мови дозволяють накопичувати і передавати з покоління у покоління елементи, які відображають особливості розвитку кожної нації, її культури, релігії, історії. Такі елементи, або реалії, особливо яскраво передають своєрідність і неповторність культури, побуту, соціального та історичного розвитку одного народу і одночасно є чужими іншому народу. *Актуальність* нашого дослідження визначається пошуком відповідників і відмінностей між варіантами перекладів слів-реалій, у яких найбільш яскраво відображено бачення картини світу тієї чи іншої спільноти людей, яке неможливо зрозуміти, не володіючи певними фоновими знаннями про країну.

Метою роботи є виявлення і аналіз перекладацьких закономірностей при передачі слів-реалій, одного із розрядів безеквівалентної лексики, на матеріалі історичних романів Вальтера Скотта.

Термін "реалія" став частиною понятійного апарату перекладознавства в середині 20-го століття. Широкого поширення він отримав після публікації праці С. Влахова і С. Флоріна "Непереводимое в переводе". У запропонованому авторами визначенні зафіксовані основні характеристики реалії як "своєрідного перекладацького поняття – особливої категорії засобів вираження, які мають власні ознаки, що відрізняють їх від інших класів слів" [3, с. 59 – 60]. Реалії мають специфічне денотативне значення, обумовлене приналежністю референта до певної культури і виявляється в опозиції "свій"/ "чужий". Конотативні характеристики цих лексичних одиниць пов'язані з передачею національного (регіонального, місцевого), часового (історичного) і соціального колориту.

Термін "реалія" використовується у працях таких вчених, як М. П. Алєксєєв, Л. С. Бархударов, Є. В. Бреус, Є. М. Верещагін, В. С. Виноградов, Р. П. Зорівчак, В. І. Карабана Ю.Н. Караулов, Л. Н. Соболєв, В. Г. Чернов, В.Н. Комісаров, А. В. Федоров, А. Є. Супрун, Я. І. Рецкер та ін.

На думку В. І. Карабана: "Слова-реалії – це лексичні елементи, що позначають етноспецифічні поняття (поняття, притаманні тільки одній культурі)" [6, с. 161 – 168]. Є. В. Бреус вважає, що "реалії – це

поняття, що відносяться до життя, побуту, традицій, історії, матеріальної та духовної культури певного народу" [1]. За визначенням Я. Рецкера: "Реалії – це слова, що позначають предмети, процеси і явища, характерні для життя і побуту країни, але не відзначаються науковою точністю визначення, властивою термінам" [9]. Виноградов В. С. відносить реалії до "лексики, що містить фонову інформацію" [2].

На нашу думку, найбільш точне визначення поняття "реалія" пропонує Р. П. Зорівчак [5]. За визначенням авторки "реалії – це моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача" [5, с. 58]. Із запропонованого визначення випливає, що це поняття – категорія змінна, відносна, яка виступає чітко при бінарному контрастивному зіставленні конкретних мов (і культур), і обсяг реалій мови джерела постійно змінюється залежно від словникового складу цільової мови, особливостей матеріальної і духовної культури – сприймача, від інтенсивності культурних і етнічних контактів відповідних мовних колективів. Згідно з такою концепцією, цим перекладознавчим терміном слід позначати не лише слова й словосполучення на рівні мовлення, а й фразеологізми, що за семантикою є історичні, побутові чи етнографічні реалії.

Реалії відображають життєву конкретику, історію, побут, культуру, цивілізацію, літературу, навіть ландшафт, клімат і спосіб харчування. Вони належать до етнолексики – найбільш національно маркованих шарів словникового складу. У художньому тексті такі слова тісно асоціюються із ситуативним контекстом [5, с. 60].

До реалій відносять, *по-перше*, ономастичні реалії: 1) географічні назви (топоніми), особливо ті, які мають культурно-історичні асоціації; 2) антропоніми – імена історичних постатей, громадських діячів, вчених, письменників, діячів мистецтва, популярних спортсменів, персонажів художньої літератури та фольклору; 3) назви літературних та мистецьких творів; історичні факти та події з життя країни; назви державних та громадських організацій тощо;

по-друге, реалії, що позначаються апелятивною лексикою: 1) географічні терміни, що характеризують особливості природно-географічного середовища, флори та фауни; 2) деякі слова (у тому числі загальновідомі терміни), що відносяться до державного устрою, суспільно-політичного життя країни, юриспруденції, військової справи, мистецтва, системи освіти, виробництва та виробничих відносин, побуту, звичаїв, традицій тощо.

Зорівчак Р. П. розробила структуру і класифікацію реалій [5]. З перекладознавчого погляду вона вважає доречним провести поділ реалій в історико-семантичному та структурному планах. З історико-семантичного погляду вона виділяє:

- власне реалії (при існуючих референтах): укр. коломийка, трембітяр, постоли, яворівка, коливо, сімейний підряд, перебудова, гласність; англ. a baby-sitter, Boxing Day, the Central lobby, Poppy Day, Halloween та інші;
- історичні реалії – семантичні архаїзми, які, внаслідок зникнення референтів, входять до історично дистантної лексики, втративши життєздатність. Їм властива сема "минуле", пов'язана зі старінням референта, виходом позначуваного ним з царини активної суспільної практики мовного колективу. Вони вміщають фонові знання культурної спадщини. Крім національного, для них характерний хронологічний колорит: укр. щезник, смерд, копний майдан, згінні дні, зелені хлопці ("опришки"), підбрехач ("другий сват у давніх українських весільних обрядах"), гражда; англ. the Black and Tans ("чорно-руді" – англійські каральні загони в Ірландії в 1920-1923; брали участь у придушенні ірландського національно-визвольного руху [8, с. 58]); a priest's hole (іст. "нора", пристанище священика: таємна кімната, зазвичай, у церкві або у замку, де переховувалися католицькі священики в Англії під час переслідування католиків" [8, с. 334]).

Переклад реалій – це предмет не тільки перекладацької техніки, а й перекладацького мистецтва. Залежно від переваги того чи іншого виду інформації, що її несе реалія в кожному конкретному випадку (денотативної, конотативної, зокрема національно-культурної, локальної), від композиційної заданості реалії в ситуативному контексті, перекладачі по-різному відтворюють її семантико-стилістичні функції [5, с. 84].

Перша умова адекватного відтворення реалій – глибоке їх знання. Перекладаючи твір з далекого минулого перекладач змушений, використовуючи всі ресурси рідної мови, уявити собі, як було б названо цією мовою ті чи інші явища, якщо б вони існували у житті його народу. Коли у перекладача вже склалося вірне уявлення про реалію та її контекстуальне оточення, йому легко вирішити, як представити її своєму читачу. Психологічно це нагадує той випадок, коли поняття уже є, а слова для нього ще немає [14].

В. Карабан вважає, що складність перекладу реалій залежить від двох факторів:

1) відсутність в перекладацькій мові відповідності (еквівалента, аналога) через відсутність у носіїв цієї мови об'єкта, який ця реалія позначає;

2) необхідність передати не тільки предметне значення (семантику) реалії, а також і її колорит (конотацію) – її національне та історичне забарвлення [6].

У сучасному перекладознавстві існує велика кількість підходів щодо способів передачі реалій у тексті перекладу. Наприклад, В. Карабан пропонує такі способи перекладу реалій: транскодування, калькування (дослівний переклад) та описовий переклад [6, с. 161].

На думку Г. Д. Томахіна, переклад реалій здійснюють за допомогою таких способів: транслітерація та транскрипція, калькування, описовий переклад, наближений та трансформаційний переклад [13, с. 31].

Проаналізуємо застосування цих способів при перекладі реалій в історичних романах В. Скотта, якого справедливо вважають новатором у мистецтві художнього слова, дійсним представником сучасного епосу, творцем жанру історичного роману, оскільки він запровадив в історичний роман якісно новий метод відтворення історичної дійсності. Історична правдивість творів В. Скотта створюється не тільки і не стільки завдяки точності історичних дат і фігур, скільки номенклатурою і організацією мовних засобів.

Транскрипція і транслітерація. Транскрипцією позначають віднаходження якомога точнішого відповідника через запис звучання слів мови-джерела графемами мови-сприймача. Ці способи передачі реалій – найлаконічніші. Завдяки ним створюється певний експресивний потенціал: у контексті слів рідної мови транскрибоване чи транслітероване слово виділяється як чуже, надає предмету, який воно позначає, конотації небуденності, оригінальності [5, с. 93].

В аналізованих творах знаходимо велику кількість топонімів і антропонімів. Їх особливістю є те, що вони позначають не лише англійські географічні назви і прізвища, але й французькі, наприклад:

відомі історичні особи, правителі, лицарі: Edward the Third – Едуард III; Richard I – Ричард I; Henry II - Генріх II; Cedric of Rotherwood – Седрик Ротервудський; Reginald Front-de-Boeuf - Реджинальд Фрон де Беф; Tristram – Трістрам; Brian de Bois-Guilbert - Бриан де Буагильбер; Athelstane of Coningsburgh - Ательстан Конінгсбургський; Waldemar Fitzurse - Вальдемар Фіц-Урс; Thomas de Multon - Томас де Малтон;

географічні назви: Sheffield - Шеффілд, Doncaster - Донкастер, Ashby-de-la-Zouche - Ашби де ла Зуш, Normandy – Нормандія; Flanders – Фландрія; (Mount) Carmel – (гора) Кармель; Hastings – Гастінгс; Rotherham – Ротерхем;

імена богів, *міфічних героїв*: St Dunstan – Св. Дунстан; St Withold – Св. Вітольд;

Слід звернути увагу і на переклад таких історичних імен, як Louis (Льюіс і Людвиг), Charles (Чарльз і Карл), William (Вільям і Вільгельм). Переклад таких власних назв залежить від того, правителями чи історичними особами якої країни вони були. У досліджуваному контексті ці імена перекладаються так: Louis de Luxembourg - Людовик Люксембурзький; William II – Вільгельм II; William de la Marck - Гійом де ла Марк; Charles II – Карл II; (king) Stephen – (англійський король) Стефан (1135 – 1154).

Розглянемо речення з творів:

On the contrary, the oftener and more fixedly Quentin looked at him, the stronger became his curiosity to know who or what this man actually was; and he set him down internally for at least ***a Syndic*** *or high* ***magistrate*** *of Tours. - Чим довше і уважніше дивився на нього Квентін, тим сильніше його охоплювало бажання дізнатися, що він за людина, і йому здавалося, що старий був щонайменше* ***синдиком*** *або, можливо, членом* ***магістрату*** *міста Тура.*

Якщо попередні реалії не потребують пояснення і є відомі принаймні освіченій людині, то реалії *Syndic, magistrate,* є малозрозумілими для нефахівця, хоча й входять до словника української мови.

Так *a Syndic* – "старшина гільдії, почесна посада у середньовічних містах Європи"; *magistrate* – "магістрат – міська рада, орган самоуправління". Однак, на нашу думку, такі довгі роз'яснення у тексті твору відволікають читача, доречніше створити коментар після тексту або зробити виноски, що і роблять перекладачі історичних романів.

Калькування: повне або часткове – це особливий вид запозичення, при якому структурно-семантичні моделі мови-джерела відтворюються поелементно засобами мови-сприймача [5, с. 128]. Цей спосіб перекладу використовувався насамперед для передачі смислових імен. Особливістю історичних романів Скотта є те, що поряд з іменами відомих особистостей, він використовує їхні прізвиська або так звані характероніми, як, наприклад: *St. Edward the Confessor, Athelstane the Unready, Richard the Lion-hearted, William the Conquer*. Зазначимо, що всі вище наведені прізвиська увійшли у світову історію, а відтак мають відповідники і в українській мові:

St. Edward the Confessor - Едуард Сповідник (бл. 1003 - 5 січня 1066), король Англії (1042 - 1066) та останній представник династії Вессексів;

Athelstane the Unready - Етельред Нерозумний / рос.: *Неповоротливый,* король Англії 1014—1016, представник Вессекської династії;

Richard the Lion-hearted – Ричард I Левине Серце (1157 – 1199) англійський король з династії Плантагенетів. Правив під титулом "король англійців, герцог норманів і аквітанців, граф Анжу";

William the Conqueror – Вільгельм Завойовник (Вільгельм I, 1027 - 1087), перший норманський король Англії з 1066. Запровадив феодальний лад до старої англосаксонської системи правління. У 1035 - 1087 - герцог Нормандії;

Розглянемо приклади вживання власних назв історичних осіб у романах В. Скотта:

I quaff this goblet to the health of ***Richard the Lion-hearted****! – Я підіймаю цей кубок за* ***Ричарда Левове Серце****! But De Bracy and would have executed the commands of the Prince before Athelstane* ***the Unready*** *had recovered presence of mind sufficient even to draw back his person from the weapon. - Але де Брасі виконав би наказ ще до того, як Етельред* ***Нерозумний*** *встиг би подумати, що потрібно ухилитися від спису.*

Способом часткового калькування були перекладені деякі інші реалії – словосполучення – поняття, об'єкти чи терміни лицарської епохи, наприклад:

Nevertheless, the short cloaks continued in fashion down to the time of which we treat, and particularly among the princes of ***the House of Anjou.*** *– Однак, короткі плащі все ще були у моді у ті часи, особливо при дворах принців з* ***Дому Анжу****.*

У коментарі до твору доцільно було б дати таке пояснення: Дім Анжу – королівська династія в Англії, до якої належав Ричард Левове Серце і принц Джон; походили від норманських графів роду Анжу.

Описовий переклад. Перекладачі вдаються до нього за відсутності будь-якого відповідника реалії оригіналу, коли потрібний високий ступінь експліцитності у процесі перекладу. Цьому сприяють в основному контекстуально-ситуативні чинники. Такі відповідники ніколи не бувають абсолютними паралелями до існуючих назв. Зазначимо, що цей спосіб не є поширеним при перекладі реалій в аналізованих романах. Розглянемо кілька прикладів:

The wandering pilgrim, or the begging ***friar****, answered his reverent greeting with a paternal benedicite. – Пілігримів або* ***жебручих ченців*** *він зустрічав шанобливим вітанням і отримував у відповідь батьківське благословення.*

Реалія *friar* відноситься до лицарської епохи і має значення "a member of any of various chiefly mendicant religious orders of the Roman Catholic Church". Українське словосполучення "жебручі ченці" не розкриває значення цього слова, а лише пояснює його.

Mendicants *were of course assembled by the score, together with strolling soldiers returned from Palestine. -* ***Жебраки****, звичайно ж, снували повсюди разом з солдатами, які повернулися з Палестини*, де реалія "Mendicants" означає "(of a member of a religious order) dependent on alms for sustenance".

Реалія *the baton sinister* також передається описово, як "знак незаконно народженого лицаря":

...my ***bar sinister*** *may never be surmounted by the coronet of Croye. - …мій герб* ***незаконно народженого лицаря*** *ніколи не буде прикрашати корона графів де Круа.*

Наближений переклад. Цей спосіб перекладу полягає у знаходженні функціонального еквівалента, який би викликав у читача перекладу ті ж асоціації, що і у читача оригіналу. Відомо, що у багатьох культурах не було лицарів, а тому в їх мовах не може існувати слів для позначення лицарських реалій – предметів, об'єктів тощо. Однак, напевне, внаслідок географічної близькості і зв'язків з лицарями духовно-рицарських орденів Прибалтики, деякі терміни-реалії перейшли в російську та українську мови, можливо, через польську, у деякому видозміненому вигляді [3].

Наближений переклад часто використовується для передачі назв зброї, екіпіровки і озброєння воїнів і тощо. Результати дослідження свідчать, що наближений відповідник часто є гіпонімом або гіперонімом по відношенню до лицарської реалії оригіналу. Розглянемо випадки використання зазначеного способу перекладу:

The ***squires****, who had found it a matter of danger and difficulty to attend their masters during the engagement, now thronged into the* ***lists*** *to pay their dutiful attendance to the wounded. -* ***Зброєносці****, які розумно уникали надання допомоги своїм хазяїнам під час бою, натовпом кинулись на* ***арену,*** *щоб допомогти пораненим.*

Squire відноситься до реалій часів феодалізму і означає "young man of noble birth, who attended upon a knight" тому "зброєносець" лише частково покриває значення цієї реалії. Ще одна реалія – *lists* тлумачиться як "the enclosed field of combat at a tournament". Наближений переклад "арена" передає значення, однак, на нашу думку, не передає історичний колорит.

This man was armed with a sword and dagger; and underneath his plain habit the Scotsman observed that he concealed ***a jazeran****, or flexible shirt of linked mail, which, as being often worn by those, even of peaceful professions. – Він був озброєний мечем і кинджалом, а під його скромним одягом шотландець помітив* ***тонку кольчугу*** *з дрібних залізних кілець, які у ту небезпечну епоху носили не лише воїни, але й мирні жителі.*

A jazeran є одним із видів кольчуги. Сам автор її пояснює як "*flexible shirt of linked mail".* У цьому випадку "кольчуга" є гіперонімом і лише наближено передає значення англійської реалії.

Цим способом перекладені і реалії ***High Chamberlain*** *of England* ***- обергомейстер*** *англійського двору* та *a long* ***doublet*** (a man's close-fitting jacket, with or without sleeves) – ***камзол.***

Отже, превалювання суспільно-політичних реалій можна пояснити художньою проблематикою історичних романів В. Скотта, персонажі яких – представники вищого суспільства, безпосередньо пов'язані з атрибутами влади. У кожній мові є лексичні одиниці, при перекладі яких виникають труднощі, адже вони не мають відповідників в мові перекладу. У таких випадках перекладач звертається до трансформацій. У цій статті ми розглянули різні способи перекладу слів-реалій та проаналізували погляди учених щодо цієї проблеми. Проведення подальших досліджень в обраній сфері є досить перспективним, оскільки переклад реалій не можна вважати цілком регламентованим.

Література

1. Бреус Е. В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский: Учебное пособие. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во УРАО, 2000. – 208 с.

2. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.

3. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – 2-е изд., испр. и доп. / Под. ред. Вл. Россельса. – М.: Высш. шк., 1986. – 416 с.

4. Зорівчак Р. П. Реалія в художньому мовленні: перекладознавчий аспект // Іноземна філологія. – Львів, 1994. – С. 106 – 107.

5. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). – Львів, 1989. – 214 с.

6. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури, – Ч. 2.– Вінниця: Нова Книга, 2001.

7. Коваленко О.В. Хронологічно маркована лексика як фактор тексту в жанрі історичного роману (на матеріалі художньої прози В.Скотта). - Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / О.В. Коваленко. - Одес. нац. ун-т ім. І.І.Мечникова. — Одеса, 2002. — 19 с.

8. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 684 с.

9. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. – М.: Международные отношения, 1974. – 215 с.

10. Скотт В. Айвенго / Пер. з англ. Ю. Лісняк, Г. Лозинська. – К.: Школа,2007. – 494 с.

11. Скотт В. Квентин Дорвард. Роман / Перевод с англ. М. А. Шишмарёвой. – М.: Художественная литература, 1987. – 383 с.

12. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учебное пособие. – М.: Слово, 2000. – 624 с.

13. Томахин Г. Д. Реалии - американизмы. – М.: Высшая школа, 1988. – 239с.

14. Шахова К. А., Баканов А. Г. Заметки о переводе слов-реалий // Теорія і практика перекладу: Респ. міжвід. наук. зб. / Київ. держ. ун-т. – 1979. – Вип. 2. – С. 92 – 99

15. Sir Walter Scott. Quentin Durvard. - Penguin Popular Classics. – Penguin Books, 1994. 592 p.

16. Sir Walter Scott. Ivanhoe. – Penguin Popular Classics. – Penguin Books,1994. –528 p.

References

1. Breus E. V. Osnovы teoryy y praktyky perevoda s russkoho yazыka na anhlyiskyi: Uchebnoe posobye. 2-e yzd., yspr. y dop. – M.: Yzd-vo URAO, 2000. – 208 s.

2. Vynohradov V. S. Vvedenye v perevodovedenye (obshchye y leksycheskye voprosы). – M.: Yzdatelstvo ynstytuta obshcheho sredneho obrazovanyia RAO, 2001. – 224 s.

3. Vlakhov S., Floryn S. Neperevodymoe v perevode. – 2-e yzd., yspr. y dop. / Pod. red. Vl. Rosselsa. – M.: Vыssh. shk., 1986. – 416 s.

4. Zorivchak R. P. Realiia v khudozhnomu movlenni: perekladoznavchyi aspekt // Inozemna filolohiia. – Lviv, 1994. – S. 106 – 107.

5. Zorivchak R. P. Realiia i pereklad (na materiali anhlomovnykh perekladiv ukrainskoi prozy). – Lviv, 1989. – 214 s.

6. Karaban V. I. Pereklad anhliiskoi naukovoi i tekhnichnoi literatury, – Ch. 2.– Vinnytsia: Nova Knyha, 2001.

7. Kovalenko O.V. Khronolohichno markovana leksyka yak faktor tekstu v zhanri istorychnoho romanu (na materiali khudozhnoi prozy V.Skotta). - Avtoref. dys... kand. filol. nauk: 10.02.04 / O.V. Kovalenko. - Odes. nats. un-t im. I.I.Mechnykova. — Odesa, 2002. — 19 s.

8. Lynhvystycheskyi эntsyklopedycheskyi slovar / Pod red. V. N. Yartseva. – M.: Sovetskaia эntsyklopedyia, 1990. – 684 s.

9. Retsker Ya. Y. Teoryia perevoda y perevodcheskaia praktyka. – M.: Mezhdunarodnыe otnoshenyia, 1974. – 215 s.

10. Skott V. Aivenho / Per. z anhl. Yu. Lisniak, H. Lozynska. – K.: Shkola,2007. – 494 s.

11. Skott V. Kventyn Dorvard. Roman / Perevod s anhl. M. A. Shyshmarëvoi. – M.: Khudozhestvennaia lyteratura, 1987. – 383 s.

12. Ter-Mynasova S. H. Yazыk y mezhkulturnaia kommunykatsyia: Uchebnoe posobye. – M.: Slovo, 2000. – 624 s.

13. Tomakhyn H. D. Realyy - amerykanyzmы. – M.: Vыsshaia shkola, 1988. – 239s.

14. Shakhova K. A., Bakanov A. H. Zametky o perevode slov-realyi // Teoriia i praktyka perekladu: Resp. mizhvid. nauk. zb. / Kyiv. derzh. un-t. – 1979. – Vyp. 2. – S. 92 – 99

15. Sir Walter Scott. Quentin Durvard. - Penguin Popular Classics. – Penguin Books, 1994. 592 p.

16. Sir Walter Scott. Ivanhoe. – Penguin Popular Classics. – Penguin Books,1994. –528 p.

Надійшла / Paper received: 30.10.2020
Надрукована / Paper Printed : 04.01.2021

УДК 811.161.2.276.1«18»
DOI: 10.31891/2415-7929-2020-20-8

СУКАЛЕНКО Т. М.
Університет державної фіскальної служби України

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ АВТОРСЬКОГО ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТКИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІНТЕРВ'ЮВАННЯ ЯНІНИ СОКОЛОВОЇ

У статті наголошено на тому, що лінгвокультурні типажі є одним із особливих різновидів лінгвокультурних концептів, найважливіші характеристики яких мотивовані типізованістю особистості, її значущістю для певної лінгвокультури. Відповідно до усталених підходів до опису концептів у структурі лінгвокультурних типажів послідовно висвітлено їхні поняттєві та образно-перцептивні складники.

Поняттєві характеристики побудовані на дефініціях, описах, тлумаченнях. За даними лексикографічних праць, журналіст є професійним літератором, постійним співробітником, штатним працівником, організатором творчого процесу, політичним діячем, автором мас-медійного тексту.

У структурі лінгвокультурного типажу «журналіст» виокремлено такі фрейми: «Професійні характеристики», «Внутрішні моральні характеристики», «Мовні характеристики», що дозволили розкрити повною мірою образно-перцептивні характеристики.

Ключові слова: лінгвокультурний типаж «журналіст», фрейм, інтерв'ю, Яніна Соколова, «Професійні характеристики», «Внутрішні моральні характеристики», «Мовні характеристики».

SUKALENKO T.
National University of State Tax Service of Ukraine

VERBALIZATION OF THE AUTHOR'S IMAGE OF UKRAINIAN JOURNALIST ON THE MATERIALS OF INTERVIEW OF YANINA SOKOLOVA

The article emphasizes that linguistic and cultural types are one of the special varieties of linguistic and cultural concepts, the most important characteristics of which are motivated by the typification of personality, its significance for a particular linguistic culture. Due to the established approaches to the concepts description in the structure of linguistic and cultural types, their conceptual and figurative-perceptual components are consistently highlighted.

The conceptual characteristics are based on definitions, descriptions, interpretations. According to the data of lexicographical works, the journalist is a professional writer, a permanent employee, a staff member, an organizer of the creative process, a politician, an author of a mass media text.

In the structure of the linguistic and cultural type "journalist" the following frames are distinguished: "Professional characteristics", "Internal moral characteristics", "Language characteristics", which allowed to fully reveal the image-perceptual characteristics.

The most common frame that allows to reveal the author's image of the Ukrainian journalist is "Professional Characteristics". The paper emphasizes that the journalist does not touch on the personal life of her interlocutor in her interviews. Yanina Sokolova reveals the secrets of preparation for the interview, the etiquette formulas she uses, identifies the most important topics for her in the media – values and culture.

No less important frame in the structure of the analyzed type is "Internal moral characteristics". Yanina Sokolova has the following traits: honesty, frankness, cheerfulness, diligence, purposefulness, self-criticism. The "Language Characteristics" frame allowed to reveal the civic position of the journalist – to speak the literary language, to teach it her children.

The proposed model of description of linguo-cultural types "journalist" can be used to study modern types on a wider textual material, as well as to implement a comparative approach to the study of linguo-cultural types in different languages and cultures.

Key words: linguistic and cultural type "journalist", frame, interview, Yanina Sokolova, "Professional characteristics", "Internal moral characteristics", "Language characteristics".

Журналіст є носієм певних норм суспільства і цінностей, учасником та медіатором різних дискурсивних практик, які подає в медійних продуктах. Індивідуальні характеристики журналіста охоплюють професійні характеристики та особисті якості. До професійних характеристик належать знання, вміння та навички, набуті в результаті професійного навчання й досвіду. До особистих якостей – специфічні риси, які залежать від психологічних особливостей.

Сучасний журналіст має відповідні навички у професійній сфері: «працює з фото- та відеотехнікою, готує аудіоілюстрацію, володіє навичками відеомонтажу, обробки фотографії, здатний передавати мультимедійні файли різними способами і багато іншого» [9, с. 213]. Важливим видом практичної діяльності журналіста є робота у форматі жанру інтерв'ю, що є ефективною формою комунікації журналіста з публічними особами. Інтерв'ю дає змогу сформувати уявлення не лише про особистість співрозмовника, а й про самого журналіста.

Мета статті полягає у виділенні й описі поняттєвих та образно-перцептивних характеристик типізованої особистості журналіста на прикладі жанру інтерв'ю.

Джерелом вивчення слугували інтерв'ю української журналістки Яніни Соколової[1] (ESPRESO.TV. 23 вересня 2019 року, Jetsetter.ua 24 серпня 2019 року, Суспільне. 24 лютого 2020 року, ГО «Детектор медіа». 25 квітня 2018 року, Сьогодні. 19 липня 2019 року).

Услід за В. І. Карасиком, особистість журналіста пропонуємо розглядати як лінгвокультурний типаж, тобто «впізнаваний представник певної групи людей, поведінка якої відповідає стереотипним уявленням про таких людей» [8, с. 103].

В українській лінгвокультурології типажам присвячено праці, переважна більшість з яких описує типажі з іспанської, французької, британської, англійської, німецької дійсності (К. О. Ахтирська, О. Ю. Бондарчук, І. Б. Бордуляк, О. П. Демиденко, О. В. Дорошенко, О. П. Дубчак, А. Ю. Леонова, А. А. Марчишина, А. В. Русакова, Є. М. Санченко, М. В. Стуліна, М. А. Суслова та ін.) [16, с. 2].

Широкий реєстр лінгвокультурних типажів представлений у працях дослідників, які розвивають наукові думки та підходи волгоградської наукової школи під керівництвом професора В. І. Карасика. Лінгвокультурні типажі досліджені на матеріалі російської мовної свідомості (Я. О. Волкова, О. О. Дмитрієва, І. І. Дубініна, Є. А. Єліна, М. Р. Желтухіна, М. М. Іванова, В. І. Карасик, Ю. О. Квартовкіна, О. О. Клименко, О. В. Лутовинова, М. В. Мироненко, А. А. Опара, А. В. Олянич, С. В. Попова, В. І. Шестерніна, І. В. Щеглова, О. О. Ярошенко), англійської мовної свідомості (А. В. Асадуллаєва, Т. В. Бондаренко, Л. М. Бровікова, Є. Ю. Голодова, В. В. Дерев'янська, Т. О. Івушкіна, М. С. Ілюхіна, Г. Ю. Коровіна, С. А. Малахова, А. Г. Михайлова, Л. П. Селіверстова, О. Ю. Скачко, Ю. О. Храмова, І. С. Шильнікова, А. С. Шкотова, О. А. Ярмахова), британської мовної свідомості (Л. А. Васильєва, І. О. Мурзінова, О. Ю. Юшко, П. О. Яришева), американської мовної свідомості (О. В. Бакумова, А. В. Валяйбоб, Є. В. Гуляєва, Ю. В. Какичева, М. В. Міщенко, В. М. Радван), англо-американської культури (І. Ю. Уфаєва), французької (О. О. Дмитрієва, О. О. Омеличкіна, М. Ю. Рябова), білоруської лінгвокультури (О. І. Десюкевич), казахської (Т. В. Зенкова, М. В. Тьо), осетинської (Т. С. Валієва, Т. Ю. Тамер'ян), китайської (А. О. Рощина) та ін. [15, с. 8].

Розкриттю образу журналіста присвячені мовознавчі праці. Зокрема В. І. Карасик дослідив оцінні характеристики лінгвокультурного типажу «журналіст» у сучасній російській мовній свідомості; В. Г. Дідковська описала лінгвокультурний типаж «журналіст» у словнику і масовій літературі; Ф. С. Воєводін розкрив специфіку мовної особистості журналіста; А. П. Сєдих запропонувала штрихи до портрета мовної особистості французького журналіста: Патрік Пуавр д'Арвор; О. Б. Сиротиніна вивчала мову окремих журналістів у газеті «Известия»; Н. Ахмедлі визначив особливості культури мовлення журналіста; О. В. Копилов розкрив особливості творчої діяльності журналіста в умовах медіаконвергенції; О. В. Лущинська дослідила дискурсивну особистість журналіста: особливості роботи в конвергентній редакції; О. Г. Малишева розглянула дискурсивну мовну особистість та ідіостиль журналіста: методологія і методи дослідження (на прикладі аналізу текстів Омського журналіста Сергія Шкаєва).

Зауважимо, що лінгвокультурні типажі є одним із особливих різновидів лінгвокультурних концептів, найважливіші характеристики яких мотивовані типізованістю особистості, її значущістю для певної лінгвокультури. Лінгвокультурний типаж у вузькому розумінні можна розглядати як образ, який слугує його «візуальним інструментом» [5, с. 114].

До засобів безпосереднього розкриття лінгвокультурних типажів належать поняттєві, образно-перцептивні, оцінні та ціннісні характеристики. Поняттєві характеристики побудовані на дефініціях, описах, тлумаченнях; образно-перцептивні уявлення про типаж охоплюють його зовнішність, вік, стать, соціальне походження, місце проживання, мовні особливості, манери поведінки, види діяльності й дозвілля; ціннісні ознаки характеризують пріоритети певного типажу та його оцінку іншими [17, с. 401]. Визначальними у моделюванні лінгвокультурного типажу є соціальні, національні, моральні, культурні риси та відношення.

Розглянемо поняттєві ознаки типажу «журналіст», який у лексикографічних працях має такі характеристики. У «Словнику української мови» журналіст тлумачиться як «професіональний літературний працівник газет, журналів, радіо та інших органів інформації і пропаганди» [14, т. II, с. 549]. Аналогічне значення зафіксовано у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [1, с. 371].

У довіднику «Журналістика у термінах і виразах» Д. С. Григораша подано ширше значення: журналіст – (фр. journaliste) – «професіональний літератор, постійний співробітник, штатний працівник періодичного видання, інформаційного органу, редакції радіомовлення або студії телебачення, організатор творчого процесу у газеті, журналі. Це – політичний діяч, який з класових, партійних позицій у різних публіцистичних формах відображає актуальні проблеми дійсності» [3, с. 79].

«Медіалінгвістика: словник термінів і понять» (автори: Л. І. Шевченко, Д. В. Дергач, Д. Ю. Сизонов) фіксує таке визначення: журналіст – «автор мас-медійного тексту інформаційного, аналітичного характеру, основним завданням якого є опис актуальних подій, що може зацікавити потенційну аудиторію. Діяльність журналіста спрямована на інформування, переконання читача / слухача / глядача, вплив і маніпулювання масовою мовною свідомістю, що мають бути реалізовані екстра- й інтралінгвально» [18, с. 57].

1 Яніна Соколова – українська журналістка, телеведуча, акторка. Ведуча програми «Рандеву», проєктів на *YouTube*: «Вечер с Яниной Соколовой» та «Соромно!».

Синонімами слова *журналіст* у сучасній українській мові є: «газетяр, газетник розм.» [13, т. 1, с. 502], «газетяр, новинар, публіцист, ір. писака; репортер, кореспондент, літпрацівник, коментатор, оглядач, редактор» [7].

В. І. Карасик виокремлює такі поняттєві ознаки типажу журналіст – це «фахівець, який професійно здійснює збір та обробку інформації для подальшого її представлення публіці через засоби мас-медіа (газети, журнали, радіо, телебачення, інтернет). Ці ознаки уточнюються в списку посад журналістів і видів їхньої діяльності – репортер, оглядач, кореспондент, редактор, телеведучий та ін.» [8, с. 103].

Як засвідчують словники, журналіст – це професійний літератор, постійний співробітник, штатний працівник, організатор творчого процесу, політичний діяч, автор мас-медійного тексту.

Для образно-перцептивних характеристик лінгвокультурного типажу «журналіст» релевантними є такі фрейми: «Професійні характеристики», «Внутрішні моральні характеристики», «Мовні характеристики».

Фрейм «Професійні характеристики»

Важливим компонентом розкриття лінгвокультурного типажу «журналіст» є представлені його професійні характеристики. Слушною є думка С. С. Галстян про те, що «журналісти – це посередники між світом і суспільством, які прагнуть дати об'єктивну цілісну картину цього ж світу за допомогою слова» [2, с. 19].

Яніна Соколова вважає, що журналістові варто відокремлювати професію й особистісні стосунки, аргументуючи свою думку тим, що можна симпатизувати людині й водночас негативно ставитись до цієї людини як політика:

[Сергій Руденко:] – ***Тобто, робота є робота.***

[Яніна Соколова:] – *Абсолютно. Я тобі більше скажу. Я можу дуже симпатизувати людині, яка потрапляє в «Рандеву», як людині, але можу глибоко не симпатизувати їй як політику, або як претенденту на крісло в парламенті. І* ***треба розділяти професію і особистісні стосунки****. Мені здається, що* ***це величезна проблема сучасної журналістики*** [12].

Журналістка не порушує у своїх інтерв'ю тем про особисте життя свого співрозмовника, її цікавить насамперед людина як громадський діяч, його особиста позиція щодо того чи того питання:

[Журналіст:] – *Чи є у тебе теми-табу, які ти ніколи не підійматимеш у своїх інтерв'ю?*

[Яніна Соколова:] – ***Мене мало цікавить особисте****. Я думаю, що* ***це єдине, що є комфортним у моїх інтерв'ю з першими особами держави****. Втім, ми намагаємося показати глядачу людину такою, якою вона є насправді. Для цього не обов'язково говорити про особисте* [10].

Серед найкращих інтерв'ю, які їй доводилося брати, журналістка називає спілкування зі Святославом Вакарчуком, Віталієм Кличком, Андрієм Коболєвим, відповідно серед найгірших – з Анатолієм Матіосом, серед популярних – з Анастасією Приходько:

[Журналіст:] – *Твоє найгірше інтерв'ю? І найкраще?*

[Яніна Соколова:] – *Хм, найкраще… Таких чимало: Святослав Вакарчук, Віталій Кличко, Андрій Коболєв.* ***Це багатокомпонентні, чесні інтерв'ю****. А найгірше… Напевно, за токсичністю перемагає військовий прокурор України Анатолій Матіос. А за популярністю – Анастасія Приходько* [10].

Журналістка говорить про короткострокову пам'ять, якою володіє, і розкриває секрети підготовки до інтерв'ю:

[Сергій Руденко:] – *А акторська пам'ять, мабуть, краща, ніж журналістська?*

[Яніна Соколова:] – *Не впевнена.* ***У мене пам'ять короткострокова****. Коли я працювала над великими текстами у тих 20 фільмах, у яких знімалася, то запам'ятовувала виключно до закінчення сцени, потім забувала. Зараз так само. Я до «Рандеву» готуюся за день.* ***Я живу в інформаційному просторі, багато що знаю, але локально до гостя – готуюся за день до інтерв'ю*** [12].

В інтерв'ю Яніни Соколової активно вживаються етикетні формули. У звертанні до політиків спостережено особливість мовного стилю журналістки: якщо в повсякденному житті вона спілкується з багатьма політиками на «ти», то у професійній діяльності лише на «Ви»:

[Сергій Руденко:] – *З ким з українських політиків ви «на ти»? Бо зрозуміло, що Володимира ви просто тролили. Зеленський під час виборчої кампанії не з'являвся на жодному телеканалі, всюди були «теплі ванни», які і зараз продовжуються. Зокрема оте інтерв'ю з актором Баклановим, яке «95 квартал» зняв на 100 днів. То з ким ви «на ти», окрім Стеця?*

[Яніна Соколова:] **–** *А чому окрім Стеця?* [12].

Журналістка обґрунтовує звертання на «Ви» до знайомих політиків правилами професійної етики:

[Сергій Руденко:] – Я думаю, що з ним ви «на ви».

[Яніна Соколова:] **–** *Ні,* ***ми з ним «на ти»****, але ми дуже рідко бачимося. Я з* ***багатьма «на ти» в повсякденному житті****,* ***але з усіма «на ви» в екрані****.* ***Бо коли ти є журналістом, то маєш і зверненням акцентувати, що на даний момент перед тобою є людина, яка робить історію в цій країні, а ти є журналістом, який працює****, а не відпочиває і розмовляє зі старим знайомим. У житті я «на ти» з Омеляном, з Семераком, з рядом нардепів, які зараз у Верховній Раді, з заступником глави Офісу президента Кирилом Тимошенком, оскільки він мій старий знайомий, зі Святославом Вакарчуком…* ***З багатьма*** [12];

[Сергій Руденко:] ***– Але в екрані – «на Ви».***

[Яніна Соколова:] *– Так. Більш того, якщо, наприклад, з Семераком* ***поза екраном я можу говорити на різні теми і бути дуже милою, то коли він сідає в крісло, він перестає бути Остапом, з яким я «на ти», а стає Міністром екології, до якого у мене як журналіста дуже багато питань*** [12].

Вона усвідомлює важливість інтерв'ю, знає як і коли ставити запитання, щоб зрозуміти свого співрозмовника:

[Яніна Соколова:] – Для того, щоб зрозуміти людину, достатньо поставити кілька некомфортних і **тонких питань**, відповіді на які дадуть глядачу чітке розуміння «ху із ху» [10].

Політика Яніни Соколової є можливістю впливати на історію країни:

[Сергій Руденко:] ***– А що для вас політика?***

[Яніна Соколова:] ***– Політика – це можливість впливати на історію країни*** *з огляду на твоє позиціонування ідеологію, цінності і програму, з допомогою якої ти можеш змінити цю країну* [12].

Із прикладу інтерв'ю ми спостерігаємо, що з політиками поза камерами Яніні Соколовій доводиться спілкуватися нечасто, оскільки вона спонукає до відвертості:

[Сергій Руденко:] – *Як часто вам доводиться спілкуватися з політиками поза камерами?*

[Яніна Соколова:] – ***Нечасто****. Бо, зазвичай,* ***коли вони до мене приходять, вони вже більше не хочуть зі мною спілкуватися****. Але це часто трапляється в мережах. А в житті – ні. Я не маю друзів-політиків, я маю знайомих, з якими перманентно спілкуюся – Святослав Вакарчук, Остап Семерак, Володимир Омелян, Уляна Супрун…* [12].

Цікавою є думка української журналістки про те, що для неї найважливішими темами в ЗМІ є теми цінностей і культури, яких повинно бути більше в ефірі, щоб українці розуміли, хто вони є і звідки вони родом:

[Руслана Полівчак:] – *Якщо говорити про теми на телеканалах: які для вас є найважливішими у ЗМІ?*

[Яніна Соколова:] – ***Тема цінностей, тема культури****.* ***Я б дуже хотіла, щоб українці більше дивилися культурних програм****. Українці не мають можливості з телевізора черпати розуміння того, ким вони є. У нас немає фактору національної ідентичності. Тому й розмита позиція…* [11].

В. І. Карасик наголошує на тому, що «освітній рівень журналіста передбачає наявність університетського диплома, але для успішної роботи в цій галузі діяльності потрібні особливі здібності» [8, с. 106].

Такі здібності має Яніна Соколова. Вона навчалася в Київському національному університеті театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого, здобула освіту актора театру і кіно. Однак перевагу надає журналістиці, участь у театрі й кіно, за її словами, є хобі:

[Сергій Руденко:] – *А ви в якій іпостасі себе комфортніше почуваєте?*

[Яніна Соколова:] – ***Журналістом****. А* ***кіно*** *– це, скоріше,* ***хобі****. Хтось грає в шахи, хтось іде на рибалку, а* ***я інколи граю в кіно і в театрі*** [12];

[Сергій Руденко:] – ***Ну ви ж дипломована акторка.***

[Яніна Соколова:] – *У мене ж червоний диплом безхозно валяється і пилом припадає. Але сміх-сміхом, а я дуже часто використовую прийоми та методи, яких навчилася в театральному. Це дає мені свободу, це дає створення образів, які ми використовуємо у «Вечорі», і це допомагає часом у інтерв'ю з вітчизняними політиками, зокрема, як з Настею Приходько, яка збиралася бути політиком Але я, насамперед,* ***почуваю себе журналістом*** [12].

Фрейм «Внутрішні моральні характеристики». Неодмінним складником зображення типажу є його внутрішні моральні характеристики.

Важливою ознакою опису української журналістки є манери поведінки, позитивні риси характеру.

Яніна Соколова є насправді чесною, сильною жінкою, хоча вона іноді намагається спростувати це:

[Журналіст:] ***–*** *Яніно, ти дійсно сильна жінка. Та смілива, особливо в контексті професії. Нещодавно у тебе був надскладний етап у житті: боротьба з важкою хворобою. Чи зневірювалась ти протягом цього періоду? Та як відновлювала внутрішні ресурси?*

[Яніна Соколова:] – *Дякую за віру в мою силу, втім, розчарую: вона не до кінця така, як думають оточуючі. Так, я не зі сцикливих. Але наразі можу точно сказати, що моя* ***сміливість радше захист, аніж безумовна чеснота****. Захист від всіх недоліків публічного життя і особливостей професії політичного журналіста і борця з російською пропагандою* [10].

Серед інших рис характеру можна виокремити такі:

життєлюбність і працьовитість:

[Журналіст:] – *Проект «Я, Ніна» – дуже особистий і водночас надважливий для суспільства. Назви, будь ласка, три основні причини, чому ти наважилася його реалізувати. Адже спочатку у тебе не було ані коштів, ані підтримки держави.*

[Яніна Соколова:] – *Проект «Я, Ніна» – це наразі головний проект мого життя. Він змінить ставлення до онкохворих і ставлення українців до свого життя, незалежно від того, чи був у них рак, чи ні. Основна причина початку проекту – розповісти, чого нам не вистачає у житті, аби бути щасливими. Коли*

ми задумали цей проект, у нас дійсно не було нічого. Я лежала у палаті Інституту раку й до кінця не уявляла, як все це реалізувати. Ані грошей, ані команди, ані чіткого уявлення щодо стратегії. Потім я ***подзвонила*** *теперішньому* ***продюсеру*** *проекту Олесі Корженевській, ми зібралися,* ***намітили план****, а потім – як у казці, –* ***люди крок за кроком долучалися*** *до проекту, роблячи його багатошаровим, місійним та унікальним* [10].

[Журналіст:] **–** *Як трансформувалися твої цінності після цього життєвого челленджа?*

[Яніна Соколова:] – *Я позбулася всіх токсичних людей навколо. Видалила з телефонної книги, соціальних мереж і життя всіх, хто зневірює та ниє. Навіть тих, з ким спілкувалася десять років. Очистила своє життя від них, а їхнє – від себе.* ***Я навчилася легко відпускати. Це, напевно, те, що я тепер роблю сміливо і впевнено*** [10].

цілеспрямованість, вона не зупиняється на досягнутому:

[Журналіст:] – *Україні виповнюється 28 років. Пам'ятаєш себе у 28, про що тоді мріяла, чого прагнула? І що із цього здійснилося?*

[Яніна Соколова:] – *Оу, в 28 я була зовсім не такою, як тепер. Я була мамою дворічного сина, яка тільки* ***намацувала свій кар'єрний шлях****.* ***Шукала себе і свій вимір****.* ***Я люблю шукати.*** *Незважаючи на те, що я людина результату,* ***пошук приносить мені не менше задоволення****. Тому у* ***28 я була дослідником****. Зараз, у* ***35, я наближаюся до кандидата в магістри****. Попереду докторська ступінь. І цей процес, зізнаюся, приносить мені велике задоволення* [10].

відвертість:

[Журналіст:] – *Хто/що завжди змушує тебе сміятися, незалежно від обставин?*

[Яніна Соколова:] – *Мої друзі. Ви б знали, про що ми говоримо і як* ***регочемо****, фантазуючи про обставини і людей. Я сміюся, як* ***НЕпринцеса – у повний голос****. Це щастя – мати тих, з ким можна добряче* ***пореготати*** [10].

самокритичність:

[Яніна Соколова:] – *Поза екраном я геть інша.* ***Чутлива, емоційна****, з кепським характером і морем тарганів у голові. Чи не зневірилася я через пережите? Ні, навпаки* [10];

[Сергій Руденко:] – *Вам колись було соромно за свої дії? Якщо так, то за які?*

[Яніна Соколова:] **–** *Я взагалі* ***з соромом людина****. Мені часто* ***соромно за мій характер, за емоції****, які інколи варто стримати. Тобто,* ***нестриманість і кепський характер****.* ***Це те, за що мені соромно*** [12].

Яніна Соколова має міцну життєву позицію, вірить в Україну й українців:

[Журналіст:] – ***У чому сила українців?***

[Яніна Соколова:] – *У характері. Ми* ***маємо волю і дуже міцне громадянське суспільство****. Єдине, чого ми наразі не навчилися, – це нести відповідальність за власний вибір* [10].

Фрейм «Мовні характеристики»

Яскравим компонентом у представленні лінгвокультурного типажу є мовні характеристики. Особливістю роботи представника преси, як слушно зауважує В. І. Карасик, є грамотність, як у прямому сенсі (журналістові не вибачають помилки в мовленні), так і в широкому розумінні цього слова [8, с. 107].

Яніна Соколова ділиться порадами щодо досконалого вивчення української мови, зокрема радить багато читати творів українських класиків:

[Інна Долженкова:] – *Яніно, ви родом із Запоріжжя, тотально російськомовного регіону. Але ваша українська вимова навіть у мене, українського філолога за першою освітою, не викликає претензій. Як у вас почалася ця історія? Вплинув переїзд до Києва?* [6];

[Яніна Соколова:] – *Це почалося, коли я, вже будучи студенткою третього курсу акторського факультету Інституту імені Карпенка-Карого, відчула, що мені шалено бракує українського словникового запасу. Тоді працювала в ранкових шоу на провідних каналах («1+1» та «Інтер») і зрозуміла, що люди, які мене дивилися, а це без перебільшень були мільйонні аудиторії,* ***перестануть мені довіряти, якщо я не вивчу українську досконало. Я почала читати українську літературу*** [6];

[Яніна Соколова:] – *Це те, що я раджу всім, хто* ***хоче вивчити мову: читайте українську класику!*** [6];

[Яніна Соколова:] – *Так, це працює. Я* ***щодня читала саме класичну українську літературу****. Потім переключилася на сучасну українську літературу, але там мова трохи інша. А потім сталася подія, яка мене остаточно переконала в тому, що* ***я мушу розмовляти виключно українською****. Це народження дітей* [6]. Цікавими є роздуми журналістки про те, чому саме вона «мусить розмовляти українською», оскільки мріяла, щоб діти, наслідуючи її, володіли літературною мовою, а не спілкувалися суржиком:

[Яніна Соколова:] *Моєму молодшому синові два з половиною роки. І нещодавно він прийшов із садочка, де більшість дітей російськомовні, й запитав у мене: «Мамо, а що значить слово "спасибо"?». Тут* ***я зрозуміла, що всі мої зусилля щодо виховання дітей недаремні****. Я не хочу, щоб* ***вони спілкувалися суржиком****. Хочу, щоб* ***вони розмовляли літературною українською****. Так і сталося. Микола й Мирон навіть своїх вихователів у дитсадку виправляють…* [6];

[Володимир Грисюк:] **–** *Ви із Запоріжжя, але прекрасно володієте українською мовою.*

[Яніна Соколова:] – *До 19 років я була впевнена, що єдиний шлях розвитку можливий тільки на*

території РФ, там тоді був центр культури. І вищою метою для мене було отримати роботу в Москві. Однак після переїзду до Києва я зрозуміла, що зможу досягти успіху, визнання і щастя тут. ***До речі, у мене чоловік зі Львова, і ми з ним вирішили, що наші діти з народження розмовлятимуть українською мовою****. Розповім тобі показову історію: коли моєму молодшому синові було два роки, він запитав у мене: «Мамо, Емілія в садку каже: "Спасибо". Скажи, що означає це слово?». І ось тоді я зрозуміла, що моя дитина росте в* ***дійсно україномовному середовищі*** *і моя мета як матері досягнута* [4].

Отже, найпоширенішим фреймом у розкритті авторського образу української журналістки є «Професійні характеристики». Журналістка не порушує у своїх інтерв'ю тем про особисте життя свого співрозмовника, її цікавить насамперед людина як громадський діяч. Яніна Соколова розкриває секрети підготовки до інтерв'ю, етикетні формули, які вона вживає, визначає найважливіші для неї теми в ЗМІ – цінності і культура.

Фрейм «Внутрішні моральні характеристики» є також важливим у структурі аналізованого типажу.

Яніні Соколовій властиві такі позитивні риси характеру як чесність, відвертість, життєлюбність, працьовитість, цілеспрямованість, відвертість, самокритичність. Фрейм «Мовні характеристики» виявляє стійку громадянську позицію журналістки – говорити літературною мовою, навчати цього своїх дітей.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. Бусел В.Т. Київ : Перун, 2005. 1728 с.

2. Галстян С. С. Роль языковой личности в телевизионной речевой культуре: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. фил. наук : спец. 10.01.10 «Журналистика». Москва, 2008. 23 с.

3. Григораш Д. С. Журналістика у термінах і виразах. Львів : Вища школа, 1974. 295 с.

4. Грисюк Володимир. Яніна Соколова: До 19 років я була впевнена, що мій розвиток можливий тільки в Росії. Розмова з відомою українською телеведучою Яніною Соколовою на 10-му Одеському кінофестивалі. Сьогодні 19 липня 2019 року. URL : https://lifestyle.segodnya.ua/ua/lifestyle/afisha/intervyu-s-televedushchey-yaninoy-sokolovoy-gordon-priznal-oshibku-1303572.html (дата звернення : 30.06.2020).

5. Дмитриева О. А. Лингвокультурные типажи России и Франции XIX века : монография. Волгоград : Перемана, 2007. 307 с.

6. Долженкова Інна. Яніна Соколова: Частина гостей «Рандеву» нас шантажують. ГО «Детектор медіа». 25 квітня 2018 року. URL : https://detector.media/community/article/136935/2018-04-25-yanina-sokolova-chastyna-gostey-randevu-nas-shantazhuyut/ (дата звернення : 29.06.2020).

7. Караванський Святослав. Практичний словник синонімів української мови : близько 20 000 синонім. рядів. 4-те вид., опрац. і значно допов. Львів : БаК, 2012. 523 с.

8. Карасик В. И. Журналист как лингвокультурный типаж: оценочные характеристики. *Учимся говорить по-русски. Проблемы современного языка в электронных СМИ* : сб. науч. ст. Москва: Москов. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 2016. С. 103–118.

9. Лущинская О. В. Дискурсивная личность журналиста : особенности работы в конвергентной редакции. *Рэгіянальныя СМІ Рэспублікі Беларусь у лічбавую епоху : ад лакальнай праблематыкі да інфармацыйнай бяспекі дзяржавы* : матэрыялы Рэсп. навук.-практ. канф., Мінск, 5 мая. 2020 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал. : В. М. Самусевіч (адк. рэд.) [і інш.]. Мінск : БДУ, 2020. С. 211–215.

10. Незламна Яніна Соколова у квітучій зйомці JS. Jetsetter.ua 24 серпня 2019 року. URL : https://jetsetter.ua/specproject/nezlamna-yanina-sokolova-u-kvituchij-zjomtsi-js/ (дата звернення : 28.06.2020).

11. Полівчак Руслана. Яніна Соколова. Суспільне запитує. 24 лютого 2020 року. URL : https://suspilne.media/16005-anina-sokolova-suspilne-zapitue/ (дата звернення : 30.05.2020).

12. Руденко Сергій. Яніна Соколова : Я – незалежна і можу сміливо про це сказати, незважаючи на те, що я працюю на каналі Порошенка. ESPRESO.TV 23 вересня 2019 року. URL : https://espreso.tv/article/2019/09/22/yanina_sokolova (дата звернення : 01.06.2020).

13. Словник синонімів української мови : у 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 1. 1040 с.

14. Словник української мови : в 11 т. / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

15. Сукаленко Т. М. Лінгвокультурні типажі в українській художній літературі XIX ст. : монографія / науковий редактор В. М. Бріцин. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 676 с.

16. Сукаленко Т. М. Лінгвокультурні типажі українського художнього дискурсу XIX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2019. 32 с.

17. Сукаленко Т. М. Лінгвокультурні типажі українського художнього дискурсу XIX ст. : дис. ... док. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2019. 584 с.

18. Шевченко Л. І., Дергач Д. В., Сизонов Д. Ю. Медіалінгвістика : словник термінів і понять / за ред. Л. І. Шевченко. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2014. 380 с.

References

1. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / uklad. ta holov. red. Busel V.T. Kyiv : Perun, 2005. 1728 s.

2. Halstian S. S. Rol Rol yazykovoi lichnosti v televizionnoi yazykovoi kulture: avtoref. diss. na soiskaniie uch. stepeni kand. fil. nauk : spets. 10.01.10 «Zhurnalistika». Moskva, 2008. 23 s.

3. Hryhorash D. S. Zhurnalistyka u terminakh i vyrazakh. Lviv : Vyshcha shkola, 1974. 295 s.

4. Hrysiuk Volodymyr. Yanina Sokolova: Do 19 rokiv ya bula vpevnena, shcho mii rozvytok mozhlyvyi tilky v Rosii. Rozmova z vidomoiu ukrainskoiu televeduchoiu Yaninoiu Sokolovoiu na 10-mu Odeskomu kinofestyvali. Sohodni 19 lypnia 2019 roku. URL : https://lifestyle.segodnya.ua/ua/lifestyle/afisha/intervyu-s-televedushchey-yaninoy-sokolovoy-gordon-priznal-oshibku-1303572.html (data zvernennia : 30.06.2020).

5. Dmitriieva O. A. Lingvokulturnyie tipazhy Rossii i Frantsii XX veka : monografyia. Volgohrad : Peremana, 2007. 307 s.

6. Dolzhenkova Inna. Yanina Sokolova: Chastyna hostei «Randevu» nas shantazhuiut. HO «Detektor media». 25 kvitnia 2018 roku. URL : https://detector.media/community/article/136935/2018-04-25-yanina-sokolova-chastyna-gostey-randevu-nas-shantazhuyut/ (data zvernennia : 29.06.2020).

7. Karavanskyi Sviatoslav. Praktychnyi slovnyk synonimiv ukrainskoi movy : blyzko 20 000 synonim. riadiv. 4-te vyd., oprats. i znachno dopov. Lviv : BaK, 2012. 523 c.

8. Karasyk V. I. Zhurnalist kak lingvokulturnyi tipazh: otsenochnyie kharakteristiki. Uchimsia govoryt po-russki. Probliemy sovremennogo yazyka v elektronnykh SMI : sb. nauch. st. Moskva: Moskov. gos. un-t im. M. V. Lomonosova, 2016. S. 103–118.

9. Lushchinskaia O. V. Diskursivnaia lichnost zhurnalista : osobennosti raboty v konvergentnoi redaktsyi. Rehiianalnyia SMI Respubliki Belarus u lichbavuiu epokhu : ad lakalnai prablematyki da infarmatsyinai biaspeki dziarzhavy : materyialy Resp. navuk.-prakt. kanf., Minsk, 5 maia. 2020 h. / Belarus. dziarzh. un-t ; redkal. : V. M. Samusevich (adk. red.) [i insh.]. Minsk : BDU, 2020. S. 211–215.

10. Nezlamna Yanina Sokolova u kvituchii ziomtsi JS. Jetsetter.ua 24 serpnia 2019 roku. URL: https://jetsetter.ua/specproject/nezlamna-yanina-sokolova-u-kvituchij-zjomtsi-js/ (data zvernennia: 28.06.2020).

11. Polivchak Ruslana. Yanina Sokolova. Suspilne zapytuie. 24 liutoho 2020 roku. URL : https://suspilne.media/16005-anina-sokolova-suspilne-zapitue/ (data zvernennia : 30.05.2020).

12. Rudenko Serhii. Yanina Sokolova : Ya – nezalezhna i mozhu smilyvo pro tse skazaty, nezvazhaiuchy na te, shcho ya pratsiuiu na kanali Poroshenka. ESPRESO.TV 23 veresnia 2019 roku. URL : https://espreso.tv/article/2019/09/22/yanina_sokolova (data zvernennia : 01.06.2020).

13. Slovnyk synonimiv ukrainskoi movy : u 2 t. / A. A. Buriachok, H. M. Hnatiuk, S. I. Holovashchuk ta in. Kyiv : Nauk. dumka, 2001. T. 1. 1040 s.

14. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t. / Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni. Kyiv : Nauk. dumka, 1970–1980.

15. Sukalenko T. M. Linhvokulturni typazhi v ukrainskii khudozhnii literaturi KhIKh st. : monohrafiia / naukovyi redaktor V. M. Britsyn. Kyiv : Vydavnychyi dim Dmytra Buraho, 2018. 676 s.

16. Sukalenko T. M. Linhvokulturni typazhi ukrainskoho khudozhnoho dyskursu KhIKh st. : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia dok. filol. nauk : spets. 10.02.01 «Ukrainska mova». Kyiv, 2019. 32 s.

17. Sukalenko T. M. Linhvokulturni typazhi ukrainskoho khudozhnoho dyskursu KhIKh st. : dys. ... dok. filol. nauk : spets. 10.02.01 «Ukrainska mova». Kyiv, 2019. 584 s.

18. Shevchenko L. I., Derhach D. V., Syzonov D. Iu. Medialinhvistyka : slovnyk terminiv i poniat / za red. L. I. Shevchenko. 2-he vyd., vypr. i dop. Kyiv : VPTs «Kyivskyi universytet», 2014. 380 s.

Надійшла / Paper received: 04.10.2020
Надрукована / Paper Printed : 04.01.2021

УДК 811.161.2:81'373.2
DOI: 10.31891/2415-7929-2020-20-9

ТОРЧИНСЬКИЙ М. М.
Хмельницький національний університет

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ОСОБОВИХ ІМЕН В УКРАЇНІ У XIX–XX СТОЛІТТЯХ

У статті зроблено детальний огляд історії вивчення власних особових імен в Україні, причому згадуються не лише дисертаційні роботи, монографії і словники, а й статті і тези повідомлень на конференціях і семінарах (загалом опрацьовано понад 600 наукових праць). Установлено, що основна увага зверталася на структурні, дериваційні та семантичні особливості цього розряду антропонімів, їхню етимологію та функціонування, причому часто аналіз імен виконувався паралельно з характеристикою прізвищ та прізвиськ.

Ключові слова: антропонім, особове ім'я, прізвище, прізвисько, історія вивчення, стаття, монографія, словник.

TORCHYNSKYI M.
Khmelnytskyi National University

HISTORY OF PERSONAL NAMES' STUDY IN UKRAINE IN THE XIX TH–XX TH CENTURIES

The article provides a detailed review of the history of proper names' study in Ukraine, starting from the end of the 19th century and ending in 2000. Among 634 researched editions, there are 29 dissertations, 11 monographs, 37 dictionaries, reference books, manual books and guidebooks, 53 collections of scientific papers, 504 articles and abstracts of reports at scientific conferences and seminars.

First of all, these articles considered issues related to the dynamics of personal names, their etymology, variability, structure, word formation, semantics, translation into other languages, motivation of surnames and toponyms, comparison of Ukrainian anthroponyms with foreign ones and their adaptation in the Ukrainian language, the register of various territories' names and time periods, functioning in official documents and folklore works, other theoretical and practical inquiries.

It was found that the analysis of names was often carried out in parallel with the characterization of surnames and nicknames.

Bibliographic index «Ukrainian Onomastics» (2013), prepared by the team of compilers (executive editor S. O. Verbych), article «Ukrainian Onomastics: Achievements and Problems» by A. M. Zubko (1992), bibliographic and information reference book «Onomastic Studies in Ukraine» by M. M. Torchynsky (2007) and a number of other dissertations and monographs, that examined Ukrainian names in structural-derivational, semantic-motivational and functional aspects, became the main source of research.

Additional study requires issues related to the description of personal names in foreign studies, primarily Russian, Belarusian and Polish, which significantly influenced the formation of scientific views of Ukrainian anthroponymists in the twentieth century and early XXI century.

It is time to prepare a monograph that will be devoted to Ukrainian male and female personal names with a detailed description of their semantics, origin, variability and summary information, which will relate to the structure, etymology and other defining features of proper names.

Key words: anthroponym, personal name, surname, nickname, history of study, article, monograph, dictionary.

Актуальність дослідження. Дослідження власних особових імен, як і будь-яких інших мовних одиниць, ґрунтується на напрацюваннях попередників, адже саме цей клас пропріальних одиниць одним із перших потрапив у сферу наукових зацікавлень вітчизняних ономастів. Звичайно, спочатку це були описові матеріали, і стосувалися вони не стільки особових імен, скільки прізвищ (прізвищевих назв) та прізвиськ, однак надалі саме такі студії стали дороговказом для дослідників, яких цікавила структура, словотвір, функціонування антропоодиниць.

Починаючи з другої провини XX ст., вивчення особових імен вийшло на якісно новий рівень – дисертацій, монографій, словників тощо, а проблеми, які розглядалися у статтях і тезах, охоплювали вже етимологію, мотивацію, переклад іншомовних власних особових назв українською мовою та багато інших, які загалом засвідчили належне опрацювання цього важливого сектора онімного простору української мови.

Звичайно, планувалося назвати усі вітчизняні дослідження особових імен, включно з найменшими за обсягом, що дало б повне уявлення про те, що зроблено в українській антропоніміці, а які питання ще очікують на більш ґрунтовне опрацювання, однак велика кількість наукових праць (634 всього), значна частина яких (більш ніж половина) опублікована протягом 1980–1990-х років, стали причиною того, що ми ілюструємо основні напрямки дослідження імен лише кількома прикладами.

Аналіз останніх джерел. Комплексного аналізу бібліографії особових імен немає, але перелік практично всіх наукових праць із проблем ономастики наявний насамперед у бібліографічному довіднику «Українська ономастика», який вміщує опис усіх студій із 1855 по 2000 роки (загалом 4534 бібліографічні статті) [1].

Досить детально дисертаційні роботи з антропоніміки описані в бібліографічно-інформаційному довіднику «Ономастичні студії в Україні» М. М. Торчинського (2007 р.) [2],

статті «Українська ономастика: здобутки та проблеми» А. М. Зубка (1992 р.) [3] і низці інших дисертаційних та монографічних праць, у яких розглядалися українські імена у структурно-дериваційному, семантико-мотиваційному і функціональному аспектах.

Постановка проблеми. Вивчення джерел, у яких опрацьовувалися загальні і часткові проблеми аналізу власних особових назв, дозволяє зробити такі висновки: «1) антропоніми одними з перших потрапили у поле зору ономастів; 2) більш детально схарактеризовано імена і прізвища (проте немає повного охоплення окремих регіонів); 3) на належному рівні з'ясовано етимолого-словотвірну структуру особових імен (походження, шлях і час виникнення, етимологію, структуру, мотив номінації, спосіб творення, семантику твірної основи) та окремі функціональні (стилістичні функції, етнокультурну знаковість, емоційно-експресивні ознаки, продуктивність і поширення в певних регіонах) й екстралінгвальні особливості; 4) менше уваги приділено денотатно-квалітативним особливостям імен (які, проте, в антропонімії проявляються не досить виразно), а також кодифікаційному аспекту (особливо варіативності, правопису, відмінюванню тощо)» [4, с. 48–49].

Детальний аналіз вітчизняних публікацій за майже півторастолітній період допоможе нам підтвердити чи спростувати попереднє твердження.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XIX – на початку XX ст. українські (частіше їх іменували малоросійськими) власні особові імена описувалися епізодично: і у вигляді словничків (наприклад, у праці М. Левченка «Спроба російсько-українського словника» 1874 р. – розділ «Особові імена південноросів», а в четвертому томі «Словаря української мови», який 1909 р. упорядкував Б. Д. Грінченко, – додаток «Хресні імена людей»), і окремих статей («Про малоросійську вимову місцевих імен» М. А. Максимовича (1880 р.); фундаментальна стаття І. Я. Франка «Причинки до української ономастики» 1906 р., яка, проте, більше стосувалася прізвищевих назв; «Імена, назви і прізвища у селян с. Мшанця Старосамбірського повіту» М. Зубрицького (1907 р.)), навіть і в посібниках для учнів («Про наголошування у власних іменах історичних осіб, письменників, діячів і т. д.» І. І. Огієнка (1912 р.)).

У 1920–1930-их роках низку публікацій, які стосувалися історії формування чоловічих наймень, підготував В. І. Сімович, зокрема тих, які мали завмерлі суфікси, що надавали їм здрібнілого або згрубілого значення (1929, 1932 рр.), фіналі **-о** та **-но** (1931 р.).

За даними енциклопедії «Українська мова», також опубліковано «Короткі правила правопису. Словнички імен, географічних назв, назв різних установ» Г. Голоскевича (1925 р.) [5, с. 82], а перед цим – довідник «Нові імена» В. Дегерта (1924 р.).

У цей час продовжують друкуватися й лексикографічні довідники («Імена людей» О. Ізюмова в «Українсько-російському словнику» (1930 р.); «Словник особових імен у літературній українській формі» І. Огієнка (1935 р.)), і статті переважно практичного спрямування («Транскрипція українських власних імен латиницею» В. Козловського (1930 р.); «Осѝп чи О́сип» Д. Йосифовича і «Пекуча справа: як писати українське ймення й прізвища в метриках» З. Лиська (1934 р.); «Наші особові імення» і «Ще раз про наші особові імення» Б. Лисянського та «Наші особові ймення» І. Огієнка (1935 р.); «Особові імена учнів Перемиської української гімназії» Є. Грицака та «Вимова біблійних імен» і «Вимова давньоєврейських біблійних імен» І. Огієнка (1938 р.); «Вимова біблійних імен з Й на початку» І. Огієнка (1939 р.)).

Період Другої світової війни і післявоєнної відбудови характеризується появою окремих статей прикладного характеру в газетах («Григорій чи Георгій» К. Галаса (1942 р.)) і журналах («Декілька зауважень про українські і російські особові імена» В. І. Чернишова (1948 р.), «До правопису власних імен» К. К. Цілуйка (1950 р.)).

Середина XX ст. ознаменувалася значною активізацією ономастичних студій, зокрема вивченням власних особових імен, що пов'язано зі створенням 1959 року Української ономастичної комісії, яка зайнялася підготовкою і проведенням ономастичних конференцій, виданням збірників статей і тез конференцій, започаткуванням «Повідомлень Української ономастичної комісії» (у XX ст. вийшло 15 випусків «Повідомлень УОК», а у XXI ст. їх друк відновлено), залученням до вивчення пропріальних одиниць талановитих молодих науковців, які згодом захистили кандидатські та докторські дисертації й вивели українську ономастику на передові позиції принаймні у слов'янському світі.

Саме в 1950-их роках видано «Українсько-російський і російсько-український словник власних імен людей» (1954 р.; автори – Н. П. Дзятківська, С. П. Левченко, Л. Г. Скрипник; за редакцією І. М. Кириченка), який допоміг розв'язати чимало проблемних питань, пов'язаних із функціонуванням цих антропонімів у двомовному середовищі (пізніше перевидавався в 1961, 1967, 1972 і 1976 рр.).

Заслуговують на увагу також статті, в яких аналізуються іншомовні імена (наприклад, «Проблема вивчення негрецьких власних назв грецьких епіграфічних пам'яток Північного Причорномор'я» (1952 р.), «Про власні імена з ольвійських написів» (1957 р.) та «Про власні імена в новознайдених ольвійських надписах» (1958 р.) А. О. Білецького; «До питання власних імен в індоєвропейських мовах» К. Є. Гагкаєва (1957 р.); «До методики дослідження власних імен в епіграфічних пам'ятках Північного Причорномор'я» (1959 р.) В. П. Петрова), колишні форми антропонімів («Нариси з історії української мови. Словотворча

будова чоловічих особових назв в українській актовій мові XIV–XV ст.» (1952 р.) і «Жіночі особові назви в українській актовій мові XIV–XV ст.» (1954 р.), а також сс. 34–74 монографії «Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст.» (1958 р.) Л. Л. Гумецької, яка характеризувала не лише імена, а й інші види номінацій) і, традиційно, етимологія, правопис та інші атрибути сучасних особових найменувань («Про походження і написання власних імен» (1953, 1958 рр.) І. В. Глинського, «Правопис власних імен в українській мові» (1954 р.) М. В. Аринштейн, «Етимологія деяких слів» (зокрема імен *Климент, Лариса, Мирон, Прокіп, Текля, Федір* (1958 р.) О. Б. Ткаченка, «Походження і значення власних імен» (1958 р.) М. С. Чубач, «Про смисловий зв'язок назв осіб чоловічої і жіночої статі» (1960 р.) І. Т. Яценко).

1960-і роки в українській ономастиці відзначені:

- по-перше, створенням першого проєкту української ономастичної термінології, підготовленого В. В. Німчуком і надрукованого 1966 р. в «Повідомленнях Української ономастичної комісії», де, зокрема, були словникові статті, що стосувалися антропонімів загалом (31 словникова стаття про прізвища, прізвиська, клички, псевдоніми, патроніми, метроніми, гінеконіми, андроніми тощо) й особових імен зокрема (виокремлено чоловічі, жіночі й дитячі) [6, с. 37–39];
- по-друге, захистом перших дисертаційних робіт з антропоніміки (таких як, наприклад, «Основи полтавської ономастики (за матеріалами Полтавських актових книг XVII ст.)» І. Д. Сухомлина (1964 р.); «Словотворча система сербохорватської антропонімії ранньоісторичного періоду (XII–XV ст.)» І. М. Желєзняк, «Антропонімія північної частини Лівобережної України (друга половина XVII – перша половина XVIII ст.» О. Д. Неділько (1969 р.) та «Жіночі особові назви в українській мові (утворення і функціонування)» І. І. Фекети (1969 р.); докторські дисертації «Сучасні українські прізвища (походження, словотвір, територіальне поширення» Ю. К. Редька (1969 р.) і «Антропонімія Закарпаття» П. П. Чучки (1970 р.), які не присвячені безпосередньо особовим іменам, проте ця група пропріальних одиниць часто згадується в дослідженнях);
- по-третє, виходом монографій, підготовлених за результатами дисертаційних студій («Нарис сербохорватського антропонімічного словотвору (Суфіксальна система сербохорватської антропонімії XII–XV ст.)» (1969 р.) І. М. Желєзняк), частково – «Сучасні українські прізвища» (1966 р.) і «Довідник українських прізвищ» (1969 р.) Ю. К. Редька);
- по-четверте, укладанням ономастичних збірників наукових праць, серед яких траплялися рóзвідки, які стосувалися особових імен («Питання топоніміки та ономастики» (1962 р.), «Питання ономастики» (1965 р.), «Територіальні діалекти і власні назви» (1965 р.), «Ономастика» (1966 р.), «Повідомлення Української ономастичної комісії» № 1 (1966 р.), №№ 2–4 (1967 р.), №№ 5–7 (1968 р.), № 8 (1970 р.);
- по-п'яте, написанням праць навчально-наукового характеру (так званих конспектів лекцій), присвячених як теоретичним проблемам антропоніміки, так і способам аналізу насамперед імен і прізвищ («Російська антропоніміка» (1970 р.) М. В. Карпенко, «Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена» (1970 р.) П. П. Чучки); сюди ж віднесено і книгу науково-популярного плану «Твоє ім'я – твій друг» (1970 р.; перевидано 1985 р.) І. В. Глинського;
- по-шосте, значною кількістю статей, в яких розроблялися різні аспекти творення й функціонування власних особових імен («Особові назви західної Волині XIV ст.» А. М. Матвієнко (1962, 1970 рр.; остання – під прізвищем А. Білоус), «До методики дослідження власних імен в епіграфічних пам'ятках Північного Причорномор'я» (1962 р.) В. П. Петрова; «Із життя особових власних імен (до питання про ступінь їх вживаності в різні історичні періоди» (1962 р.) та «Із життя власних особових імен» (1966 р.) В. І. Тагунової; «Словотворчі типи складних особових назв XI–XIII ст.» З. Г. Ніколаєнко і «Наші імена. Звідки вони?» Ю. К. Редька (1965 р.); «Антропоніми румунських сіл Закарпаття» З. Ф. Пенюк (1966 р.); «Нове і традиційне у вживанні власних особових імен» С. П. Левченка, «Антропонімічні словосполучення в документах північноукраїнського Лівобережжя XVII ст.» О. Д. Неділько, «Ще раз про власні імена людей» О. Д. Пономарева, «Жіночі особові імена в пам'ятках ділової мови Лівобережної України XVII ст.» Л. О. Самійленка, «Розмовні форми чоловічих власних імен у діалектній антропонімії Середньої Наддніпрянщини» І. Д. Сухомлина (1969 р.); «Походження українських імен» Н. С. Стець і «Власні особові імена в усному мовленні» Г. Ф. Шила (1970 р.)).

Можемо вказати й на персоналії, які більш активно проявили себе під час аналізу особових імен.

Зокрема, І. Трійняк 1967 р. започаткував серію словникових статей до свого «Словника особових власних імен» (виданий 2005 р.).

Л. Л. Гумецька характеризувала історичні форми особових імен («З приводу імені *Гостята* в новгородській берестяній грамоті» (1962 р.), «З приводу особової назви *Гостята* в новгородській берестяній грамоті № 9» (1965 р.)), зокрема литовського походження («Особові назви литовського походження в українських грамотах XIV–XV ст.» (1962 р.), «Литовські імена з компонентом *-товтъ* / *-толтъ* в українських грамотах XIV–XV ст.» (1963 р.), «Особові назви литовського походження в українських грамотах XIV–XV ст.» (1964 р.)).

Слов'янські антропоформули вивчала І. М. Желєзняк («Яким є розвиток слов'янських систем особових імен та які можливості їхньої класифікації (особливо прізвищ)» (1963 р.), «Умотивованість поєднувального *і* в слов'янських композитних антропонімах» (1967 р.)).

На дериваційні особливості імен звертав увагу І. І. Ковалик («Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення)» (1962, 1965 рр.), «Смислова структура власних імен» (1969 р.)).

Старогрецько-слов'янські взаємовпливи на рівні імен визначала Г. Є. Лопушанська («Фонетична та морфологічна адаптація українських та російських чоловічих імен грецького походження (1964 р.), «До питання про шляхи творення старогрецьких і слов'янських особових імен» (1965 р.)).

Чоловічі імена XVI ст. стали об'єктом вивчення Р. Й. Керсти («Українські чоловічі особові назви у XVI ст.» (1965 р.), «Словотвір власних чоловічих імен церковного походження (на матеріалі пам'яток української мови XVI ст.» і «Типи українських чоловічих особових назв у XVI ст.» (1969 р.), «Типи найменувань чоловіків в пам'ятках української мови XVI ст.» і «З історії формування українських чоловічих особових назв» (1969 р.)), а XVII ст. – М. Л. Худаша («Українські козацькі особові назви (композити і словосполучення) середини XVII ст. (на матеріалі реєстрів запорізького війська Богдана Хмельницького, складених після Зборівського договору 1649 р.)» (1964 р.), «Із спостережень над українськими козацькими особовими назвами-композитами середини XVII ст.» (1966 р.), «Складні українські особові назви XVII ст. (на матеріалі реєстру запорізького війська Богдана Хмельницького, складеного після Зборівського договору 1649 р.» (1970 р.)).

Давні особові імена досліджувала В. Ю. Франчук («До історії імені *Володимир*» і «Українські особові назви XVII ст.» (1965 р.)).

Характерні особливості антропонімії Закарпаття (зокрема й іменника́) з'ясовував П. П. Чучка («Назви жителів Закарпаття за місцем їх проживання або народження», «Про угорські імена в українських говорах Закарпаття», «Розмовні варіанти українських особових імен», «Словотвір закарпатоукраїнських жіночих імен» (1965 р.), «Типи власних особових імен та їх класифікація (до питання нормалізації антропонімійної термінології)» (1966 р.)), а Буковини – Л. В. Кракалія («Молдавські елементи в антропонімії Буковини» (1966 р.), «Словотвір буковинських імен» (1969 р.)).

У 1970-х роках дисертаційні роботи на здобуття наукового ступеня кандидата наук на матеріалі особових імен захистили Л. Л. Кракалія («Антропонімія Радянської Буковини» (1974, 1978 рр.)), Р. І. Керста («Українська антропонімія XVI ст. (чоловічі іменування)» (1978 р.)) і Т. Д. Космакова («Лінгвістичний аналіз антропонімів Правобережного Побужжя» (1980 р.)), а доктора наук – М. Л. Худаш («Українська антропонімія XI – початку XIX ст. (чоловічі імена» (1980 р.)); згадує про особові імена й В. І. Ткачук у дисертації «Нове в ономастиці російської мови радянського часу» (1973 р.).

На матеріалі дисертаційних студій М. Л. Худаш підготував монографію «З історії української антропонімії» (1977 р.), а Сухомлин І. Д. – навчальний посібник «Питання антропоніміки в українській мові» (1975 р.). Подібним за призначенням є видання «Українська антропонімія: Методичні вказівки до теми «Морфемний і словотвірний аналіз особових імен людей» (1978 р.) В. О. Шевцової, натомість оригінальну за змістом книгу «Дано ім'я людині…» 1971 р. надрукував Ю. П. Татаренко.

Серед збірників наукових праць ономастичного спрямування назвемо «Питання ономастики Південної України» (1974 р.), «Питання сучасної ономастики» (1976 р.), «Повідомлення Української ономастичної комісії» № 9 (1972 р.), № 10 (1974 р.), №№ 11–13 (1975 р.), №№ 14–15 (1976 р.).

Осібно згадаємо монографію О. А. Білецького «Лексикологія і теорія мовознавства (Ономастика)» (1972 р.), в якій дослідник запропонував власне бачення структури онімного простору, виокремивши, зокрема, у складі ейдонімів антропоніми, які разом із зоонімами об'єднав в органоніми і водночас розмежував на ідіоніми (власні особові назви) та койноніми (суспільні номінації) [7, с. 198–199].

Проте особові імена найбільш часто аналізуються в статтях і тезах повідомлень (таких наукових праць засвідчено 52 (8,65 %) із 601, виданих протягом цього десятиліття), які можна об'єднати в такі групи (досить умовно, оскільки межа між ними нестійка):

етимологічні ро́звідки («Звідки вони? (Про походження мов, імен, прізвищ)» П. Дарманського (1971 р.); «Про деякі власні імена латинського походження в українській мові» І. А. Лісового і Ю. В. Цимбалюка (1976 р.); «Про походження власних імен людей: *Остап, Панас, Параска*» (1979 р.), «З історії власних імен людей: *Анастасія, Анатолій, Архип*» і «З історії власних імен людей: *Андрій, Василь, Василина*» (1980 р.) Г. П. Півторака);

історичні екскурси («Народні форми українських імен у XVI ст.» (1971 р.); «Канонічні і народні форми українських чоловічих імен у XVI–XVII ст.» (1972 р.) і «Деякі питання української історичної антропонімії» (1973 р.) Р. Й. Керсти; «До історії українських жіночих антропонімів XVII століття» О. М. Маштабей (1977 р.); «До історії українських жіночих антропонімів XVII століття» (1977 р.), «Називання жителів Середньонаддніпрянського Лівобережжя (на матеріалі середньонаддніпрянських лівобережних пам'яток другої половини XVII – першої половини XVIII ст.) і «Суфіксальний словотвір особових чоловічих імен (на матеріалі середньонаддніпрянських лівобережних пам'яток другої половини XVII – першої половини XVIII ст.)» (1979 р.) В. О. Шевцової);

структурно-дериваційні та семантико-мотиваційні описи таких пропріативів («Про імена і клички, тотожні топонімам» Є. С. Отіна (1971 р.); «Порівняльна характеристика антропонімікону Буковини і Північного Причорномор'я» і «Сучасний антропонімікон Буковини» Л. В. Кракалії (1974 р.); «Антропоніми Правобережного Побужжя (на матеріалі особових імен населення Врадіївського р-ну Миколаївської

області)» Т. Д. Братушенко і «Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини» Р. Й. Керсти (1980 р.));

функціональні характеристики імен («Розвиток жіночих особових назв у сучасній українській мові» І. І. Фекети (1975 р.); «До питання про стан сучасного іменника́ (за матеріалами загсів м. Дніпропетровська)» Е. Д. Головіної та І. В. Шкаредної та «Власні особові імена в усному мовленні» І. Ф. Шило (1976 р.); «Імена-дороговкази: Меморіальний словник наших визначних тезок» Ю. Титаренко (1977, 1978 рр.); «Варіанти власних імен» В. О. Шевцової і «Адаптація імен грецького походження» Г. Є. Бучко (1979 р.); «Динаміка імен Правобережного Побужжя» Т. Д. Космакової і «Матеріали до словника власних імен, вживаних у переносному значенні» Є. С. Отіна (1980 р.)).

Досить часто аналізуються й закордонні (переважно російські) антропоодиниці, зокрема в зіставному плані («До питання про форми особового імені (за матеріалами російських говірок півдня України» (1972, 1979 рр.) та «Демінутивне антропонімічне словотворення (на матеріалі російських говорів півдня України» і «Антропонімічний словник російських сіл Одеської області» (1980 р.) Ю. О. Карпенка; «Антропонімія німецького населення сіл Мукачівського району (на матеріалі сіл: *Нове Село, Кучава, Павшино*)» Л. А. Владимира і «Зіставне вивчення російської і української антропонімії» Л. І. Колоколової (1973 р.); «Власні імена як джерело утворення французької термінології» Г. А. Александрової та «Особливості антропонімії російських сіл Одеської області» М. В. Карпенко (1974 р.); «Функціонування форм особових власних імен зі значенням суб'єктивної оцінки в українській і російській мовах» В. Д. Познанської і «Типи слов'янізмів в антропонімії угорського етносу Закарпаття» П. П. Чучки (1977 р.); «Балтійські імена в історії та культурі слов'ян» А. П. Непокупного (1979 р.)).

Як бачимо, саме із сімдесятих років XX ст. починається ґрунтовне вивчення особових імен практично з усіх аспектів (можливо, лише продуктивність іменника́ поки що не знайшла належного висвітлення).

Одним із найбільш продуктивних періодів у вивченні власних особових імен є 1980-і роки (сюди ми умовно включили і 1991-й рік – останній перед проголошенням незалежності України).

Зокрема, протягом попереднього десятиліття захищено п'ять дисертацій відповідної тематики, а тут ми можемо говорити про дванадцять робіт, причому відзначимо появу досліджень, присвячених встановленню продуктивності особових імен – як російських («Російський іменни̇к м. Одеси. Проблеми розвитку і взаємодії» Л. П. Зайчикової (1986 р.), «Розвиток російського іменника́ Ізмаїльщини (зіставний аналіз)» Л. О. Жмурко (1988 р.)), так і українських («Іменни̇к українського населення Одещини із другої половини XIX по 80-і рр. XX ст.» О. Ю. Касім (1986 р.)).

Традиційно наявні історичні студії, в яких аналізується іменни̇к XI–XVIII ст. («Слов'янські автохтонні особові власні імена в їхніх функціональних проявах в українській антропонімії XI–XVII ст.» М. О. Демчук (1985 р.), «Українська антропонімія першої половини XVII ст. Чоловічі особові імена (на матеріалі Реєстру Запорозького Війська 1649 р.)» Р. І. Осташа (1986 р.), «Українська антропонімія XIV–XVIII ст. (жіночі найменування)» М. І. Сенів (1986 р.), «Способи і засоби антропонімічної номінації у південновеликороських відказних книгах першої половини XVII століття» Л. В. Карлової (1991 р.)).

Як фактичний матеріал імена фіксуються в дисертаціях «Антропонімія південно-східної України» (1983 р.) В. Д. Познанської, «Болгарська антропонімія півдня України» (1984 р.) В. А. Колесник, «Російські складені особові іменування донаціонального періоду» С. М. Пахомової (1984 р.), «Варіативність антропонімів на різних рівнях української мови» (1986 р.) Л. О. Белея, «Антропонімія Середнього Полісся (співвідношення офіційних і неофіційних найменувань)» (1988 р.) І. І. Козубенко.

Результати дисертаційних студій викладені в монографіях Р. Й. Керсти «Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі найменування» (1984 р.) і М. О. Демчук «Слов'янські автохтонні власні імена в побуті українців XIV–XVII ст.» (1988 р.).

На якісно новому рівні Л. Г. Скрипник і Н. П. Дзятківською (за редакцією В. М. Русанівського) підготували словник-довідник «Власні імена людей» (1986, 1996 рр.), в якому подаються офіційні і варіантні форми імен, визначається їхнє походження, наводяться приклади вживання в художньому мовленні.

Доступно інформацію про антропоніми викладено в науково-популярних працях «Життя і пригоди імен (давніх і нових, славетних і скромних, відомих і забутих)» А. П. Коваль (1988, 1998 рр.), «Українські імена і прізвища» Л. Т. Масенко та «Хто ми? Звідки родом?» З. Т. Франко (1990 р.).

Програму спецкурсу «Українська антропонімія і можливості вивчення її в школі» (1989 р.) розробила В. Д. Познанська.

Філософський підхід до імен засвідчений у монографії «Ім'я у парадигмах «філософії мови» Д. І. Руденка (1990 р.), причому подібні погляди простежуються і в наступному дослідженні – «Філософія імені: у пошуках нових просторі» Д. І. Руденка і Ю. Н. Сватка (1993 р.).

Назвемо ономастичні збірники статей і тез повідомлень та виступів, виданих за цей час («Російська ономастика» (1984 р) і «Актуальні питання російської ономастики» за редакцією Ю. О. Карпенка; «Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах» за редакцією В. В. Німчука (1986 р.). Ґрунтовними працями, безумовно, є «Теорія і методика ономастичних досліджень» (Москва, 1986 р., автори О. В. Суперанська, В. Е. Сталтмане, Н. В. Подольська) та «Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії

XVII ст.: «Реєстри всього війська Запорозького» 1649 р. і мовно-територіальні контакти» (1989 р.) (обидві – за редакцією А. П. Непокупного).

Активізація ономастичних досліджень засвідчена й кількістю підготовлених за 1980-і роки статей – 120 (13,73 %) із 874 праць, які присвячені теорії і практиці вивчення пропріальних одиниць. Звичайно, нераціонально назвати всі опубліковані статті і тези, тому згрупуємо їх за певними критеріями і підкріпимо окремими прикладами.

У зв'язку з появою досліджень продуктивності імен у різних регіонах і загалом в Україні, часто трапляються й такі статті, як «Найуживаніші імена російського населення України» О. Ю. Карпенко (1981 р.); «Найбільш уживані жіночі імена (на матеріалі російських острівних говорів Південної України» Ю. О. Карпенка і «Динаміка особових імен мешканців м. Ізмаїла» Д. А. Жмурко (1984 р.); «Динаміка російських чоловічих імен Херсона» Р. В. Петрової (1987 р.).

Аналізуються й колишні номінації осіб: загалом («Власні імена людей у Київській Русі» Г. П. Півторака (1982 р.), «Історія власних імен» та «Розвиток імен і прізвищ» П. П. Чучки (1983 р.), «Імена в козацьких реєстрах» Р. І. Осташа і «Як іменували жінку в Давній Русі» С. М. Пахомової (1984 р.)) і за періодами («Народні форми хрещених імен в українській мові XIV–XV ст.» Л. Л. Гумецької та «Словотвір чоловічих імен в українській мові другої половини XVII ст. (на матеріалі Полтавських актових книг)» Н. П. Москальова (1985 р.), «Іменування жінок в пам'ятках ділової писемності першої половини XVII ст. на матеріалі південновеликороських старих книг)» Л. В. Карлової (1989 р.)), причому відзначимо активність видавничої діяльності М. О. Демчук («Типи відкомпозитних дериватів спільнослов'янського походження в українській антропонімії XIV–XVII ст.» (1982 р.), «Українські автохтонні особові власні імена праслов'янського походження» (1983 р.), «Містичні мотиви наречення дітей слов'янськими автохтонними іменами у східних слов'ян XIV–XVII ст.» (1984 р.), «Праслов'янські елементи відкомпозитного походження в українській антропонімії XIV–XVII ст.» (1985 р.), «Типи словенських відкомпозитних антропонімних складноскорочень» (1987 р.)); Р. І. Осташа («Західно- і південнослов'янські елементи в українській антропонімії першої половини XVII століття» і «Поширення найтиповіших чоловічих імен на Хмельниччині у першій половині XVII ст.» (1982 р.), «Етнічні контакти західних і східних слов'ян в Україні в XVI – першій половині XVII ст. (за даними антропонімії)» (1984 р.), «Давні слов'янські імена на Брацлавщині у першій половині XVII ст.» (1985 р.), «Рідкісні чоловічі особові імена на Поділлі у першій половині XVII ст.» (1986 р.), «Чоловічі особові власні імена на Чернігівщині в I половині XVII ст.» (1987 р.)); М. І. Сенів («До історії адаптації жіночих календарних власних імен в українській мові XIV – поч. XIX ст.» (1982 р.), «Український жіночий іменник XIV – поч. XIX ст. (особові власні імена церковно-християнського походження)» (1985 р.), «Жіночі церковно-християнські власні імена в українських писемних пам'ятках XIV–XVII ст. як давньоруська спадщина» (1991 р.)).

В осередках компактного проживання інших етносів збирається й характеризується іншомовний іменник: болгарський, угорський, тюркський, чеський тощо («Форми іменування чоловіків у болгарських діалектах півдня України» (1981 р.), «Жіночі імена болгарських переселенців на півдні України» (1983 р.) і «Російсько-болгарська взаємодія в антропонімії півдня України (жіночі імена)» (1984 р.), «Історія болгарського переселення і її відбиття в антропонімії болгарських мешканців південної України» (1987 р.) В. А. Колесник; «Угорські імена і їхні російські відповідники в Закарпатській області УРСР» П. М. Лизанця (1981 р.); «До структури коротких і реконструкції повних форм двоосновних імен ятвягів» (1982 р.) і «До проблеми ятвязько-литовської антропонімічної безперервності» (1984 р.) А. П. Непокупного; «Антропонімія чеського села Веселинівки Одеської області» О. Ю. Касім і «Західнослов'янізми в антропонімії українського населення Закарпаття» П. П. Чучки (1983 р.); «Еволюція статистичної структури іменника́ болгар у селах Бердянського району Запорізької області (10–80-і рр. XX ст.)» А. Ф. Міхіної (1984 р.); «Тюркські елементи в українській антропонімії» Р. І. Осташа (1985 р.); «Французькі імена в мовній мозаїці України» Є. В. Мотори (1987 р.), «Адаптація скандинавських імен у східних слов'ян» М. І. Попович (1991 р.)).

Окремішніх зауваг вартують студії з аналізом грецизмів («Англійські власні імена грецького походження» Л. О. Пономаренко (1982 р.), «Грецький пласт в антропонімії російської та англійської мов» К. Б. Зайцевої і Л. В. Челової (1984 р.)) і латинізмів («Латинські імена як одне з джерел формування української антропонімії» В. Д. Познанської (1981 р.)) як джерел особових імен.

На науково-популярному рівні часто подається інформація про походження окремих імен («З історії власних імен людей: *Маріана*, *Маріанна, Оксана*» (1984 р.), «*Валентин, Валентина, Валерій, Валеріан*, *Валерія*» і «*Віталій, Мирон, Світлана*» (1985 р.), «*Іван*» (1986 р.), «*Аліса, Альберт, Едгар, Едуард*» (1987 р.), «З історії власних імен: *Варвара, Петро*», «*Калина, Килина* (*Кулина, Якилина*), *Катерина*. *Микола*» (1990 р.) Г. П. Півторака)) або іменника́ загалом («Очима лінгвіста (про походження імен та місць)» (1983 р.) і «Походження «божих імен» (1984 р.) О. М. Скляренка).

Описуються і зменшено-пестливі або згрубілі форми імен («Історичний розвиток українських (здрібнілих та згрубілих) чоловічих імен із окремішньою увагою на завмерлі суфікси» В. Сімовича (1981 р.), «Словотвір зменшено-пестливих розмовних варіантів власних імен» Т. Д. Братушенко (1982 р.)).

Характеризуються імена і як твірна база апелятивної чи онімної лексики («Роль особових імен і прізвиськ в утворенні прізвищ Бойківщини» Г. Є. Бучко (1985 р.), «Власні імена в назвах рослин»

Л. Д. Фроляк (1987 р.), «Власні імена як вихідні основи дієслівних утворень (в українській і російській мовах)» В. К. Чернецького (1989 р.), «Роль імен, прізвиськ та апелятивний означень особи у творенні українських прізвищ» Г. Є. Бучко (1990 р.)).

Достатньо продуктивні суто теоретичні розмірковування про імена у складі антропонімії («Ім'я та реклама» І. О. Анніної і «Особові власні імена» М. І Сенів (1985 р.), «Типи імен за походженням» Р. І. Осташа та «З історії наголошення жіночих імен на *-ія*» В. Г. Скляренка (1989 р.), «Економія мовлення та сучасні власні імена» В. І. Шульгіної (1990 р.)) і огляд історії вивчення цієї групи власних особових назв («Антропонімія в історико-етнографічних дослідженнях» М. О. Демчук (1983 р.), «Антропонімія Бойківщини як джерело вивчення етнічних зв'язків, матеріальної і духовної культури народу» Г. Є. Бучко (1984 р.)).

Завершальне десятиліття XX ст. – це період, який позначений детальною характеристикою публікацій із проблем ономастики в довіднику «Українська ономастика: бібліографічний покажчик», де зафіксовано, що з 1992 по 2000 рік здійснено майже половину видань (44,68 %).

Традиційно розпочнемо із дисертацій, кількість яких трохи зменшилася, порівняно з попереднім етапом. Це аналіз продуктивності імен у різних регіонах («Антропонімічні уподобання мешканців Одеської області України: лінгвістичний аналіз» С. Л. Брайченко і «Динаміка антропонімікону м. Луцька в XX ст.» І. Д. Скорук (1999 р.) та «Динаміка українського іменника́ м. Донецька з 1890 по 1990-і роки» Г. В. Кравченко (2000 р.)), а також опис фонографічної адаптації запозичених антропонімів (на матеріалі англійської й української мов)» у кандидатській (1992 р.) і відтворення загалом власних назв у перекладі – в докторській (2000 р.) дисертаціях А. Г. Гудманяна, функціональний аналіз особових імен, засвідчених в українських народних обрядових піснях, Н. С. Колесник (1998 р.) і характеристика еволюції антропонімних формул у слов'янських мовах С. М. Медвідь (2000 р.), причому докторській дисертації передувало опублікування монографії «Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах» (1999 р.).

Натомість відзначимо зростання чисельності лексикографічних видань етимологічного, довідкового, правописного, перекладного спрямування («Ім'я для дитини в українській родині» Л. О. Белея і «Довідник німецькомовних імен» Т. Лещук (1993 р.); «Реєстр Війська Запорозького 1649 року», підготовлений до друку колективом авторів на чолі з О. В. Тодійчуком і загальною редакцією Ф. П. Шевченка (1995 р.); «Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів» К. Костів (1995 р.); «Правописний словник імен і найпоширеніших прізвищ» А. А. Бурячка і «Словник власних імен людей : українсько-російський і російсько-український; Основні правила правопису українських імен та прізвищ; Как выбрать имя ребенку» С. П. Левченка, Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківської (1996 р.); «Іменослов: імена слов'янські, історичні та міфологічні» Г. Лозко (1998 р.); «Англо-український словник власних назв та імен» Т. Олійник (2000 р.)).

Подібною є й монографія «Українська фонографічна передача антропонімів античної, англо-, німецько- і франкомовної літератур» Б. П. Бендзар і С. С. Бобринець (2000 р.).

Навчальний посібник «Ономастична термінологія. Основні терміни, поняття, визначення» (1994 р.) підготувала Т. Ю. Ковалевська.

Для теорії номінації передусім мають вагомість словникові статті в енциклопедії «Українська мова» (2000 р.), зокрема «Власні імена» Ю. О. Карпенка, «Імена християнські», «Імена язичницькі», «Ім'я особове» І. М. Желєзняк.

Опис інших статей і тез виступів та повідомлень, яких у 1990-і роки засвідчено 258 (12,73 % від загальної кількості наукових праць, що становить 2026), дозволяє зробити висновок, що основна тематика їх повторюється з попереднього періоду.

По-перше, це характеристика динаміки особових імен різних територій: Одещини («Улюблені чоловічі імена жителів Одеської області» і «Улюблені жіночі імена мешканців Одеської області» С. Л. Брайченко та «Частотний чоловічий іменник українського Придунав'я» О. Ю. Медведєвої (1998 р.)), Прикарпаття («Динаміка найуживаніших гуцульських жіночих імен: село Космач» (1998 р.). «Динаміка найуживаніших гуцульських чоловічих імен (на прикладі села Космач Косівського району Івано-Франківської області» і «Особливості гуцульського чоловічого іменника́ у місті та селі (*Косів* та *Космач*)» С. П. Павелко)), Донецька («Динаміка українського іменника́ м. Донецька (1890–1899 рр.)», «Динаміка українського іменника́ м. Донецька к. XIX – п. XX ст. (чоловічі імена)» і «Динаміка українського іменника́ м. Донецька к. XIX – п. XX ст. (жіночі імена)» (1997 р.), «Чоловічий іменни̇к Донецька у 20–30-і роки XX ст.» (1998 р.) Г. В. Кравченко), Луцька («Динаміка антропонімікону м. Луцька протягом 1985–1994 рр.» (1995 р.), «Розвиток чоловічого іменника́ м. Луцька в XX ст.» і «Характеристика жіночого іменника́ м. Луцька в XX ст.» (1999 р.) І. Д. Скорук), Полтави («Динаміка власних імен полтавців» С. Лебеденко, Л. Сологуб (1999 р.)).

По-друге, реєстри імен у певні періоди, і це можуть бути дані, які стосуються колишніх часів («Давні слов'янські імена з Вінниччини на фоні всієї української антропонімії XVII ст.» (1993 р.) та «Ідентифікація особи в Реєстрі» (1995 р.) Р. І. Осташа; «Типи найменування особи в середині XVI ст. (на матеріалі писемних пам'яток)» І. В. Єфименко (1994 р.)) і теперішніх («Порівняльна характеристика антропонімії сіл Кіцманського району Чернівецької області та сіл Заліщицького району Тернопільської

області» Н. І. Рульової і Л. В. Чувашової (1995 р.), «Антропонімія наддністрянського села Стриганці» Л. Р. Осташ і Р. І. Осташа (1996 р.)), «Деякі особливості формування жіночого іменника́ Придунав'я» О. Ю. Медведєвої (1997 р.)), окремих регіонів («Особливості буковинського іменника́» К. М. Лук'янюка і О. К. Пілат (1994 р.), «Власні особові імена в антропонімії Холмщини» Н. Л. Осташ і Р. І. Осташа (1994 р.), «Іменник міста Тернополя (за даними ЗАГСУ 1999 р.)» Н. О. Свистун) і великих територій («Сербська антропонімія XIV ст. в контексті становлення формул іменування (на матеріалі Дечанських грамот)» С. М. Пахомової і «Українські антропоніми Західної діаспори» Ф. А. Сухоніса (1997 р.); «Особливості жіночого іменника́» Г. В. Бачинської (2000 р.)), українців («Власні особові імена в антропонімії Бойківщини» Л. Р. Осташ (1996 р), «Особові імена українців Одеської області» С. Л. Брайченко (1998 р.), «Мотивація чоловічих і жіночих імен мешканців Луцька» І. Д. Скорук (2000 р.)) та інших етносів («Антропонімія буковинських поляків» Г. Є. Бучко (1992 р.), «Особові імена і прізвиська болгарських поселенців півдня України» В. А. Колесник (1996 р.), «Чеські особові власні імена з погляду їх походження» Л. Р. Осташ (2000 р.)).

Цікаві висновки можна отримати шляхом зіставлення різномовних іменників («Динаміка розвитку російського та угорського іменників у XV–XVII ст.» М. І. Пілаш (1994 р.), «Зіставний аналіз тематичних груп германських та слов'янських власних імен дохристиянського періоду» Л. В. Гнаповської (1997 р.), «Місце слов'янських автохтонних власних особових імен у чеському й українському іменниках» Л. Р. Осташ (2000 р.)).

До цієї групи варто віднести і статті, присвячені антропонімам загалом, адже імена активно функціонують у нашому мовленні («Структурно-функціональні особливості форманта *-он* в особових іменах і прізвищевих назвах українців» І. Д. Фаріон (1994 р.), «Власні імена і національно-мовна картина світу» І. І. Турути (1997 р.), «Національне ім'я і національний символ» Ю. О. Карпенка (1999 р.)), зокрема з-поміж складених антропоформул («Східнослов'янська антропонімічна формула» (1993 р.) та «Слов'янські антропонімні формули і вік» (1999 р.) С. М. Пахомової; «Тричленні іменування гуцулів кінця XVIII – першої половини XIX ст.» Б. Б. Близнюк (1995 р), «Про двохкомпонентність семантичної структури власного імені» Л. В. Гнаповської (1997 р.).

По-третє, традиційно популярними є етимологічні ро́звідки («Етимологічні замітки з української антропонімії» (1994 р.) і «З української історичної антропонімії (етимологічні етюди)» (1998 р.) В. П. Шульгача; «Про походження національних імен українців» В. Багринець (1996 р.), «До джерел імен українців» І. Д. Фаріон (2000 р.)), часто в науково-популярному стилі («З історії власних імен: *Софія, Віра, Надія, Любов*» (1992 р.), «З історії власних імен людей» (1993 р.) Г. П. Півторака, «Загадка імені» (1997 р.) Р. І. Осташа).

По-четверте, аналізуються імена як твірні лексеми насамперед для прізвищ («Багатство структурної деривації християнських імен у прізвищах Покуття» Г. Шпак (1995 р.), «Прізвища, утворені від власних особових імен (на матеріалі Кіровоградщини)» Т. В. Ісакової та «Відапелятивні імена та індивідуальні прізвиська в основах прізвищ Опілля» Г. Д. Панчук (1999 р.)) і топонімів («Імена давні й призабуті (про походження давньої топонімії м. Чернівців)» І. Г. Чеховського (1994 р.), «Адаптовані іншомовні антропоніми як твірні основи відприсвійної топонімії» З. Купчинської (1995 р.), «Непереоформлені особові імена в гідронімії Дону» Є. С. Отіна (1997 р.)), зокрема назв населених пунктів («Сліди польських антропонімів в ойконімії Одещини» Г. Ю. Касім (1993 р.), «Церковно-християнські імена в основах ойконімів Галичини» Т. Р. Антонюк і Г. Є. Бучко (1996 р.), «Відапелятивні слов'янські автохтонні імена в основах ойконімів Опілля» В. В. Котович (1998 р.)).

По-п'яте, часто розглядаються варіанти особових імен («Словник варіантів особових імен Південно-Східної України» В. Д. Познанської (1992 р.), «Варіанти власних імен у прибузьких говірках» (1994 р.) і «Варіанти власних імен у надбузьких говірках» (2000 р.) С. К. Богдан; «Варіативність імен у мультикультурному просторі Закарпаття» О. М. Гвоздяк, Н. І. Головчак і Г. І. Меліки (1997 р.), «Усічені та усічено-суфіксальні варіанти християнських імен в основах прізвищ Опілля» Г. Д. Панчук (1997 р.)).

Традиційно звертається увага на передачу українських імен іншими мовами («Українські власні назви (антропоніми і топоніми) в англійському написанні» Б. М. Ажнюка і «Принципи і способи передачі українських особових і географічних назв англійською мовою» І. В. Корунець (1993 р.); «Українські власні імена у чеських перекладах» О. Л. Паламарчук (1998 р.)), і навпаки, іншомовних – українською («Вірменська антропонімія і топонімія в перекладах українською мовою» Л. М. Задорожної і «Відтворення деяких чеських антропонімів українською мовою (На матеріалі художніх перекладів)» О. Л. Паламарчук (1992 р.); «Особові імена французького мовного колективу і деякі питання їх адаптації російському й українському мовних середовищах» І. В. Бойчук (2000 р.)).

Окремі дослідники описують джерела вітчизняного антропонімікону та його вивчення («Джерела дослідження антропонімії Буковини» Л. О. Тарновецької і «Сліди язичництва в антропонімії українців Карпат» П. П. Чучки (1992 р.); «Конотативні власні імена як джерело вивчення історичної морфеміки української мови» В. О. Горпинича (1994 р.), «Основи прізвищ як джерело вивчення власних імен людей» Г. Є. Бучко (1995 р.)).

\Активізувалися студії, автори яких розглядали функціонування антропонімів загалом та особових імен зокрема у фольклорних творах: загадках («Власні імена людей в структурі української народної загадки» Г. А. Онищенко (1997 р.)), замовляннях («Християнський ономастикон в російських замовляннях» А. В. Юдіна (1992 р.)), казках («Мадяризми в українському казковому антропоніміконі» О. С. Мейсарош і «Власні імена в чарівних казках» О. А. Порпуліт (1993 р.); «Антропоніми в мові українських народних казок» Т. О. Гаврилової та І. В. Прокопчук (1994 р.)), піснях («До питання про синонімію власних імен у буковинських народних піснях» (1994 р.) та «Особові імена – об'єкт дослідження фольклорної ономастики» і «Чоловічі слов'янські автохтонні імена, засвідчені текстами українських народних обрядових пісень» у записах XIX – перших десятиліть XX ст.» (1998 р.), «Жіночі слов'янські автохтонні імена, засвідчені текстами українських народних обрядових пісень» (2000 р.) Н. С. Колесник), фразеологізмах («Власні імена людей в українській фразеології» (1993 р.) і «Про деякі історико-культурні антропоніми в складі українських паремій» (1998 р.) Н. М. Пасік; «Що означають власні імена людей у фразеології» А. М. Кравчук (1998 р.)).

Зацікавлення читачів також викликають статті, пов'язані як із практичними потребами (наприклад, обранням імені для новонародженого («Як назвати немовля?» С. Богуцького (1994 р.)), так і з філософським осмисленням імені («Що в імені тобі моєму? (Як впливає ім'я на людину)» С. Світличної (1995 р.), «Роль імені в становленні самосвідомості індивіда» Н. В. Адамчук (1996 р.)).

Зазначимо, що значна частина названих вище праць надрукована в ономастичних збірниках, як-от: «Ономастика України першого тисячоліття нашої ери» за редакцією І. М. Желєзняк (1992 р.); «Питання історичної ономастики України» за редакцією О. П. Карпенко і «Проблеми регіональної ономастики» (1994 р.); «Реконструктивні можливості ономастики» і «Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами» (1995 р.); «Ономастика східних словян» (1996 р.); «Ономастика та етимологія» за редакцією О. П. Карпенко (1997 р.), «Дослідження з ономастики» і «Питання сучасної ономастики» (1997 р.); «Ономастика і апелятиви» за редакцією В. О. Горпинича (I–IV випуски – 1998 р., V–VIII – 1999 р., IX–XII – 2000 р.), «Ономастика України та етногенез східних словян» за редакцією І. М. Желєзняк (1998 р.), «Слов'янська ономастика» й «Українська ономастика» (1998 р.); «Slavica та Baltica в ономастиці України» та «Ономастика Полісся» за редакцією І. М. Желєзняк (1999 р.), «Записки з ономастики» за редакцією Ю. О. Карпенка (I–III випуски – 1999 р.; IV – 2000 р.); «Українська пропріальна лексика» (2000 р.), а також у журналах «Мовознавство», «Культура слова», матеріалах конференцій (Дніпропетровськ, Донецьк, Київ, Луцьк, Львів, Кіровоград, Одеса, Тернопіль, Ужгород, Умань, Харків, Чернівці тощо), інших засобах масової інформації.

Таким чином, детальний аналіз численних наукових праць (всього опрацьовано 634 студії, зокрема 29 дисертацій, 11 монографій, 37 словників, довідників, посібників і порадників, 53 збірники наукових праць, 504 статті і тези доповідей і повідомлень на конференціях і семінарах) дозволяє зробити висновок, що особові імена в Україні досить часто ставали об'єктом наукової уваги дослідників.

Передусім розглядалися питання, пов'язані з динамікою особових імен, їхньою етимологією, варіативністю, структурою, словотвором, семантикою, перекладом іншими мовами, мотивацією прізвищ і топонімів, зіставлення вітчизняних антропонімів з іншомовними й адаптацію останніх в українській мові, реєстром імен різних територій і часових зрізів, функціонуванням в офіційних документах та фольклорних творах, іншими теоретичними і практичними запитами.

Перспективи використання результатів дослідження. Потребують додаткового вивчення питання, пов'язані з описом особових імен у закордонних дослідженнях, насамперед російських, білоруських і польських, які значною мірою вплинули на формування наукових поглядів українських антропонімістів і досліджуваного періоду, і початку XXI ст.

На часі й підготовка монографії, присвяченої українським чоловічим і жіночим особовим іменам із детальною характеристикою їхньої семантики, походження, варіативності та зведеною інформацією, яка стосуватиметься структури, етимології та інших визначальних для пропріативів ознак.

Література

1. Українська ономастика: бібліографічний покажчик. Укладачі: Вербич С. О., Єфименко І. В., Желєзняк І. М. та ін. Київ: КММ, 2013. 365 с.

2. Торчинський М. М. Ономастичні студії в Україні: бібліографічно-інформаційний довідник. Хмельницький : ХНУ, 2007. 123 с.

3. Зубко А. Українська ономастика: здобутки та проблеми. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери: монографія. Київ: Наукова думка, 1992. С. 263–282.

4. Торчинський М. М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови: дис. … доктора філол. наук: 10.02.01. Київ, 2010. 504 с.

5. Українська мова: Енциклопедія. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

6. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія (проект). Повідомлення Української ономастичної комісії. Київ : Наукова думка, 1966. Вип. 1. С. 24–43.

7. Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания: (Ономастика). Киев: Изд-во КГУ, 1972. 209 с.

References

1. Ukrajinsjka onomastyka: biblioghrafichnyj pokazhchyk. Ukladachi: Verbych S. O., Jefymenko I. V., Zheljeznjak I. M. ta in. Kyjiv: KMM, 2013. 365 s.
2. Torchynsjkyj M. M. Onomastychni studiji v Ukrajini: biblioghrafichno-informacijnyj dovidnyk. Khmeljnycjkyj : KhNU, 2007. 123 s.
3. Zubko A. Ukrajinsjka onomastyka: zdobutky ta problemy. Onomastyka Ukrajiny pershogho tysjacholittja nashoji ery: monoghrafija. Kyjiv: Naukova dumka, 1992. S. 263–282.
4. Torchynsjkyj M. M. Struktura, typologhija i funkcionuvannja onimnoji leksyky ukrajinsjkoji movy: dys. … doktora filol. nauk: 10.02.01. Kyjiv, 2010. 504 s.
5. Ukrajinsjka mova: Encyklopedija. 2-ghe vyd., vypr. i dop. Kyjiv: Vyd-vo «Ukrajinsjka encyklopedija» im. M. P. Bazhana, 2004. 824 s.
6. Nimchuk V. V. Ukrajinsjka onomastychna terminologhija (proekt). Povidomlennja Ukrajinsjkoji onomastychnoji komisiji. Kyjiv : Naukova dumka, 1966. Vyp. 1. S. 24–43.
7. Beleckyj A. A. Leksykologhyja y teoryja jazykoznanyja: (Onomastyka). Kyev: Yzd-vo KGhU, 1972. 209 s.

Надійшла / Paper received: 04.10.2020
Надрукована / Paper Printed : 04.01.2021

УДК 811.161.2'373'27
DOI: 10.31891/2415-7929-2020-20-10

БАРБАНЮК О. О.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена вивченню та систематизації підходів до розуміння та визначення лексичних одиниць, які містять інформацію про культуру носіїв мови, – національно-маркованої лексики. Потрапляючи в фокус сучасних наукових інтересів, така лексика вивчається як результат взаємодії мови та ментальності, як вплив культурної складової на конотацію слова. З'ясовується основна суть національно-маркованих слів – це мовні одиниці, що віддзеркалюють національну специфіку лінгвокультурної спільноти.

Ключові слова: культура, лексика з культурним компонентом, національно-маркована лексика, реалія, безеквівалентна лексика, фонова лексика, культурно-специфічна лексика.

BARBANIUK O.
Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University

NATIONALLY-MARKED LEXICAL UNITS AS A MEANS OF REFLECTING CULTURE

It is indisputable, that language and culture are closely interrelated. Language is reflection of the culture of the nation, a source of accumulation and consolidation of cultural traditions of the people, the so-called "cultural code of the nation". Hence, the study of language and culture relationship is one of the most topical issues of modern Linguistics, and it is the language that reflects the cultural consciousness of the nation. The article is devoted to the investigation and systematization of various approaches to understanding, comprehending and defining peculiar lexical units that contain information about the culture of native speakers – nationally-marked vocabulary. A number of terms are traditionally applied to such lexical units, the meanings and functions of which are determined by belonging to a certain culture. National-specific vocabulary, falling into the focus of modern scientific interests, is studied as a result of the interaction of language and mentality, language and culture; as a means of reflecting cultural phenomena in language; as the effect of the cultural component on the connotation of the words. Special attention is paid to a number of approaches to understanding and comprehending nationally-labeled vocabulary and, consequently, to the absence of consistency in terminology – in the field of linguistics researchers deal with realia, in the field of translation studies – non-equivalent vocabulary, cultural studies focus on frames and concepts. Despite the terminological equilibristics and lack of the standardized definition, the core essence of nationally-marked words (national-cultural vocabulary) is being clarified – these are the language units that reflect the national and cultural specifics of life, the worldview of a particular ethnic group, national language and cultural community.

Key words: culture, language, vocabulary with cultural component, nationally-marked vocabulary, realia, non-equivalent vocabulary, background vocabulary, culture-specific lexical units.

Вивчення взаємозв'язку мови і культури є одним із актуальних напрямків сучасної лінгвістики, що продиктовано в першу чергу зростанням потреб інтенсивної міжкультурної комунікації впродовж останніх десятиліть. Взаємозв'язок культури та інформації, що міститься в ній, перебуває у фокусі наукового інтересу багатьох науковців, зокрема і лінгвістів. Сучасні лінгвістичні дослідження в межах антропоцентричної парадигми засвідчують потребу «більш масштабного осмислення функцій мови, вихід за межі вузькораціонального, прагматичного трактування її призначення» [4]. Власне саме тому на передній план виступають дослідження взаємозв'язку мови з мисленням людини, загальними та національно-культурними цінностями [12], які й донині не втратили своєї актуальності.

Процес передачі культурних елементів, власне за допомогою перекладу, є важливим завданням, оскільки культура – це складний набір досвіду, який включає історію, соціальну структуру, релігію, традиційні звичаї та повсякденне використання. Невипадково, в своїх дослідженнях М. Шаттлворт використовує термін «культурний переклад» на позначення тих типів перекладів, які виступають інструментом для міжкультурних або антропологічних досліджень [17].

Відтак, до лексичних одиниць, що віддзеркалюють особливості будь-якої лінгвокультури, традиційно застосовується ряд термінів, значення та функції яких обумовлені приналежністю до певної культури: «культурно-марковані лексичні одиниці», «екзотизми», «варваризми», «локалізми», «алієнізми», «слова з культурним компонентом», «реалії», «культуреми», «лінгвокультуреми», «фонова лексика», тощо. Відсутність одностайності в дефініціях культурно-маркованої лексики свідчить про необхідність детального вивчення місця і ролі лексики з культурною складовою в мовній системі.

Метою даної розвідки є комплексний аналіз різноманітних підходів до визначення та розуміння національно-маркованої лексики як засобу віддзеркалення культурної своєрідності.

У сучасній лінгвістиці проблема взаємодії культури і мови вивчається з позиції різних дисциплін, таких як: семасіологія, лінгвокультурологія [9], перекладознавство, етнопсихологія. Це відображено у численних працях відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників, як-от: Ю. Апресяна, Н. Арутюнової, В.

Виноградова, С. Влахова, І. Голубовської, Р. Зорівчак, В. Костомарова, Ю. Караулова, Х. Карпенко, В. Коптілова, О. Корнілова, Т. Космеди, О. Кубрякової, Л. Лосєва, Н. Слухай, G. Hofstede, R Redfeld, A. Wierzbicka. Цілком природно, що різновекторні погляди вчених призвели до відсутності уніфікованої дефініції власне поняття. Національно-маркована лексика потрапляє у фокус наукових інтересів відомих дослідників сучасності, серед яких: Я. Бойко, М. Бондар, І. Корунець, А. Зорницький, Т. Іванкова, Ю. Ковалюк, В. Ощепкова, М. Сизоненко, О. Татьянченко, Т. Тупиця, Н. Ясиненко, М. Яшина та ін. [16, с. 65].

Мовознавці розглядають національно-специфічну лексику з різних сторін [1, с. 32]: вони з'ясовують зв'язок мови та ментальності, мови та культури (Р. Кіс); розкривають особливості відображення культурних явищ у мові (А. Грищенко, В. Русановський); простежують вплив культурної складової на конотацію слова (Н. Ніколаєв); визначають естетичну функцію національно-культурної складової семантики слова (М. Пилинський). Відтак, дослідники в царині лінгвістики вивчають *реалії*, *культурно-марковану лексику, лексику з культурним компонентом*; представники перекладознавчих студій цікавляться *безеквівалентною лексикою*; культорологічні дослідження присвячені *фреймам, концептам, скриптам*; психолінгвістичні розвідки направлені на вивчення *прототипів*.

Попри достатню кількість позицій стосовно визначення таких одиниць, варто зазначити, що чітко систематизованих та уніфікованих поглядів наразі немає. Однак існує загальний підхід до розуміння національно-маркованих слів (національно-культурної лексики) – це мовні одиниці, що віддзеркалюють національну та культурну специфіку життя, світогляд певної етнічної групи, національної мовної та культурної спільноти.

До національно-специфічних компонентів культури, які номінує дана лексика, згідно з дослідженнями І. Марковіної і Ю. Сорокіна, можна віднести:

1) традиції, звичаї та обряди, які виконують функцію неусвідомленого включення в систему нормативних вимог; 2) побутову культуру, пов'язану з традиціями, яку також називають традиційно-побутовою; 3) повсякденну поведінку, тобто звички представників певної культури, встановлені в соціумі норми спілкування, а також пов'язані з такою поведінкою мімічний і пантомімічний коди, які використовуються носіями даної лінгвокультурної спільноти; 4) національні картини світу, які відображають особливості сприйняття навколишнього світу, національну специфіку мислення представників певної культури; 5) художню культуру, яка відображає культурні традиції етносу [11, с. 77].

Науковці по-різному розуміють лексику з національно-культурним компонентом. Так, В. Конецька пропонує розрізняти культурно-марковані лексеми в відповідності до властивостей їх прототипів у реальному світі, які авторка ділить на референти, *тотожні* за своїми істотним і другорядним ознаками, але викликають різні асоціації; такі, що *розрізняються* за другорядними ознаками; такі, що є *унікальними* за істотними і другорядними ознаками [7]. Інший дослідник, О. Райхштейн, виділяє такі типи національно-культурної номінації: 1) узуально-концептуальна, тобто слова-реалії в їх головному значенні і типовому вжитку; 2) окказіонально-концептуальна, тобто контекстуальні позначення національно-специфічних фактів; 3) узуально-фонова, тобто лінгвістичні одиниці з постійним, типово національним специфічним семантичним фоном; 4) окказіонально-фонова, тобто лінгвістичні одиниці з контекстуальним національним фоном [13].

С. Влахов і С. Флорін називають культурно-марковану лексику словами-реаліями, маючи на увазі лексеми, що позначають об'єкти матеріальної культури, явища життя і духовної культури одного народу, відсутні в інших, і пропонують наступні критерії для класифікації: предметний (географічні, етнографічні, суспільно-політичні), місцевий по відношенню до інших мов (свої – чужі, внутрішні – зовнішні) [3]. Однак, на наше переконання, термін «реалія» є вузьким для потенціалу лексики, позначеної культурою, в той час як термін «національно-маркована лексика» є ширшим. На противагу, О. Мамонтов дає власне визначення культурно-маркованій лексиці – це не тільки реалії (за С. Влаховим і С. Флоріним), які він називає безеквівалентноюая лексикою, а й частково безеквівалентна (з частковою розбіжністю понять), конотативна і фонова лексика [10].

А. Федоров, О. Швейцер, Г. Томахін, Я. Рецкер також ототожнюють безеквівалентний словниковий запас із поняттям «реалії», що обмежує зміст поняття безеквівалентної лексики групою слів, що має національно-культурну специфіку і пов'язана із предметами матеріальної культури [1]. Цю думку широко критикує Р. Зорівчак, уважаючи, що реалії – це «... варіативна категорія, відносна, яка чітко діє у бінарному контрактному порівнянні конкретних мов (і культур)» [5]. Реалії відтворюють національний характер мови і входять до категорії безеквівалентної лексики, визначеної Є. Верещагіним та В. Костомаровим [2] як слова, що служать для вираження понять, відсутніх в іншій культурі та мові, а також слова, які не мають еквівалентів за межами мови, якій вони належать.

Так, Т. Іванкова припускає [6, с. 113-118], що реалії є складовою частиною безеквівалентної лексики і, отже, виділяє такі групи культурно-маркованої лексики: 1) безеквівалентна лексика, 2) фонова лексика, 3) конотативна лексика, 4) тропи.

На думку іншого вченого, О. Тупиці, національно-маркованою лексикою варто вважати безеквівалентні лексичні одиниці, частково безеквівалентні одиниці (фонова лексика, конотативні слова),

екзотизми, варваризми [14, с. 251–259]. Так, учений поділяє таку безеквівалентну лексику на три групи: а) власні імена (особисті імена, географічні назви, назви установ, організацій, газет тощо); б) слова-реалії – словникові одиниці, що означають предмети, поняття та ситуації, яких не існує в практиці іншомовної соціальної спільноти; слова, що означають різні предмети побуту, матеріальну та духовну культуру, властиві лише певному народові; в) слова-символи.

Найбільш ґрунтовно, на наше глибоке переконання, до розуміння лексики з національно-культурним компонентом підійшов В. Чащін. Дослідник зазначає, що національно-культурна семантика заснована на існуванні знання, яке присутнє в масовій повсякденній свідомості більшості носіїв однієї національної культури, але в той же час невідоме більшості носіям іншої культури. Також національно-культурна семантика може проявлятися несвідомо на рівні відчуття, або на рівні національно-кодифікованого сприйняття дійсності, або на рівні національно-стереотипізованої поведінки [15, с. 395]. Враховуючи це, дослідник виділяє такі види лексики з національно-культурною семантикою: 1) лексика з національно-культурною семантикою, яка виділяється в зв'язку з мовним знаком і означуваним; вона включає: безеквівалентну лексику, дуоеквівалентну і мультиеквівалентну, а також лексику з іншою логікою називання або побудови мовного знаку і лексику з «перевернутою» структурою мовного знаку; 2) так звані «випадкові лакуни»; 3) лексика з національно-культурною семантикою, яка виділяється в зв’язку з сигніфікатом, і поділяється на конотативну та фонову лексику.

Представляючи власну класифікацію [15], В. Чащін також вказує, що з розвитком мови і перекладацької діяльності можливо її розширення і доповнення. Таким чином, на даний момент національно-марковану лексику (або лексику з національно-культурною семантикою) прийнято ділити на безеквівалентну, конотативну і фонову лексику відповідно до того, наскільки вона піддається передачі засобами іншої мови при перекладі і наскільки запам'ятовує ті явища життя певного народу, що не властиві будь-яким іншим.

Отже, дослідження особливостей відображення культури країни, нації в мові і до сьогодні не втрачають своєї актуальності в лінгвістиці. Екстралінгвістична частина лексичного значення слова, яка містить інформацію про особливості культури, побуту, звичаїв, традицій тієї чи іншої нації, є національно-культурним компонентом, наявність якого – невід’ємна складова національно-маркованої одиниці. Відсутність єдиного уніфікованого терміну для позначення лексичних одиниць, які віддзеркалюють національно-культурну специфіку, підтверджує думку про складні взаємовідносини мови і культури. Незважаючи на термінологічну еквілібристику, визначення науковців все ж мають деякі спільні елементи – це, передусім, розуміння національно-маркованої лексики як такої, яка віддзеркалює реальність культури та людей, їх історію, соціальну структуру, релігію, традиційні звичаї. Перспектива подальших розвідок полягає в дослідженні шляхів трансляції англомовної лексики з національно-культурною специфікою на українську мову.

Література

1. Бондар М. В. Класифікація національно маркованих одиниць. Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ Серія Філологія. Педагогіка. Психологія. Випуск 30. С. 31-36.

2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного М. : Русский язык. 269 с.

3. Влахов С. И., Флорин С. П. Непереводимое в переводе. 3-е изд., испр. и доп. М.: Р. Валент. 446 с.

4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія. Київ. С. 5.

5. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). Львів : Вид-во при Львівськ. держ. ун-ті. 214 с.

6. Иванкова Т. А. Национально-маркированная лексика в англоязычных газетах России Вестник ТГПУ. 2011. Выпуск 3 (105). С. 113-118

7. Конецкая В. П. Лексико-семантические характеристики языковых реалий. Великобритания: Лингвострановедческий словарь. М.: Руский язык. С. 463-477.

8. Кочерган М. П. До питання про безеквівалентну лексику і лакуни та способи їх компенсації. Проблеми зіставної семантики. Збірник статей за доповідями Міжнародної наукової конференції з проблем зіставної семантики 23-25 вересня 1999р. [відп. ред. М.П.Кочерган]. К. С. 42 – 45.

9. Лінгвокультурологія. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=5550.

10. Мамонтов А. С. Язык и культура: основы сопоставительного лингвострановедения: автореф. дис. … доктора филол. наук: 10.02.19. М. 53 с.

11. Марковина И. Ю., Сорокин Ю. А. Культура и текст. Введение в лакунологию. Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2010. 144 с.

12. Плотнікова Н. В. Теоретичні засади лінгвоконцептології як науки про концепти. Scientific developments of European countries in the area of philological researches: Collective monograph. Riga: Izdevnieciba “Baltija Publishing”. 682 p. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-588-56-3.2.6).

13. Райхштейн А. Д. Национально-культурный аспект интеркоммуникации. Иностранные языки в школе. 1986. №5. С. 10-14.

14. Тупиця О. Ю., Зімакова Л. В. Безеквівалентна лексика: проблеми визначення. Рідне слово в етнокультурному вимірі. Матеріали ІІІ Міжнародної науково-пр. конференції . Упор. М. Федурко та ін. Дрогобич : Посвіт. С. 251–259.

15. Чащин В.А. Фоновые знания и лексика с национально-культурной семантикой. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2014. № 1 (2). С. 393-398.

16. Шелякіна А. В. Культурно маркована лексика як когнітивний компонент міжкультурної комунікації (на матеріалі американського варіанту англійської мови). Science and Education a New Dimension. Philology, VI(51), Issue: 176, 2018 Sept. C. 65-68. https://doi.org/10.31174SEND-ph2018-176vi51-15

17. Shuttleworth M., Cowie, M. Dictionary of Translation Studies. Manchester, St. Jerome Publishing. 233 s.

References

1. Bondar M. V. Klasyfikatsiia natsionalno markovanykh odynyts. Naukovyi visnyk kafedry Yunesko KNLU Seriia Filolohiia. Pedahohika. Psykholohiia. Vypusk 30. S. 31-36.

2. Vereshhagin E. M., Kostomarov, V. G. Yazy`k i kul`tura: Lingvostranovedenie v prepodavanii russkogo yazy`ka kak inostrannogo. M.: Russkij yazy`k. 269 s.

3. Vlakhov S. I., Florin, S. P. Neperevodimoe v perevode. 3-e izd., ispr. i dop. M.: R.Valent. 446 s.

4. Holubovska I. O. Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu: monohrafiia. Kyiv. S. 5.

5. Zorivchak R. P. Realiia i pereklad (na materiali anhlomovnykh perekladiv ukrainskoi prozy). Lviv : Vyd-vo pry Lvivsk. derzh. un-ti. 214 s.

6. Ivankova T. A. Naczional`no-markirovannaya leksika v angloyazy`chny`kh gazetakh Rossii. Vestnik TGPU. Vy`pusk 3 (105). S. 113-118.

7. Koneczkaya V. P. Leksiko-semanticheskie kharakteristiki yazy`kovy`kh realij. Velikobritaniya: Lingvostranovedcheskij slovar`. M.: Ruskij yazy`k. C. 463-477.

8. Kocherhan M. P. Do pytannia pro bezekvivalentnu leksyku i lakuny ta sposoby yikh kompensatsii. Problemy zistavnoi semantyky. Zbirnyk statei za dopovidiamy Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii z problem zistavnoi semantyky 23-25 veresnia 1999r./ [vidp. red. M.P.Kocherhan]. K. S. 42 – 45.

9. Linhvokulturolohiia. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=55509.

10. Mamontov A. S. Yazy`k i kul`tura: osnovy` sopostavitel`nogo lingvostranovedeniya: avtoref. dis. … doktora filol. nauk: 10.02.19. M., 2000. 53 s.

11. Markovina I. Ju., Sorokin Ju. A. Kul'tura i tekst. Vvedenie v lakunologiju. Moskva: GJeOTAR-Media, 2010. 144 s.

12. Plotnikova N. V. Teoretychni zasady linhvokontseptolohii yak nauky pro kontsepty. Scientific developments of European countries in the area of philological researches : Collective monograph. Riga : Izdevnieciba “Baltija Publishing”. 682 p. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-588-56-3.2.6.

13. Rajhshtejn A. D. Nacional'no-kul'turnyj aspekt interkommunikacii. Inostrannye jazyki v shkole. 1986. №5. S. 10-14.

14. Tupytsia O. Yu., Zimakova L. V. Bezekvivalentna leksyka: problemy vyznachennia. Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri. Materialy III Mizhnarodnoi naukovo-pr. konferentsii.Upor. M. Fedurko ta in. Drohobych: Posvit. S. 251–259.

15. Chashhin V.A. Fonovye znanija i leksika s nacional'no-kul'turnoj semantikoj. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. 2014. № 1 (2). S. 393-398.

16. Sheliakina A. V. Kulturno markovana leksyka yak kohnityvnyi komponent mizhkulturnoi komunikatsii (na materiali amerykanskoho variantu anhliiskoi movy). Science and Education a New Dimension. Philology, VI(51), Issue: 176, 2018 Sept. C. 65-68. https://doi.org/10.31174SEND-ph2018-176vi51-15

17. Shuttleworth M., Cowie, M. Dictionary of Translation Studies. Manchester, St. Jerome Publishing. 233 s.

Надійшла / Paper received: 09.11.2020
Надрукована / Paper Printed : 04.01.2021

УДК 811.162.1'373.45'46
DOI: 10.31891/2415-7929-2020-20-11

ТОРЧИНСЬКА Н. М., ОРЛЕНКО О. А.
Хмельницький національний університет

МОВНО-ЗМІСТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІРШІВ ДЛЯ ДІТЕЙ ЯНА БЖЕХВИ

У статті закцентовано увагу на віршах для дітей відомого польського письменника Яна Бжехви, зокрема схарактеризовано зміст, структуру та основні мовні засоби творення образності; крім того, проведено порівняльний аналіз щодо використання стилістичних фігур в україномовних перекладах віршів.

Ключові слова: Ян Бжехва, твори для дітей, епітет, метафора, стилістичні засоби, гумор, іронія.

TORCHYNSKA N., ORLENKO O.
Khmelnytsky National University

LINGUISTIC AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF POEMS FOR CHILDREN BY YAN BZHEKHVA

The linguistic features of poems for children of Yan Bzhekhva, a world-famous Polish writer who was born in Podillia, Zhmerynka, Vinnytsia region is analyzed in the article. The writer's oeuvre in Ukraine has hardly been studied, and in Polish philology, literary critics were mainly interested in it.

The purpose of the article is to analyze the poems for children of Yan Bzhekhva in terms of the specifics of the author's use of lexical and stylistic means. In terms of ideological and thematic load, a significant part of his works for children is aimed at exposing the defects of human nature and at the same time contains a number of fantastic plots. This way of presentation promotes better perception of texts, teaches children to be polite and kind.

Y. Bzhekhva's linguistic world is clearly manifested in a set of linguistic and expressive means, but there are very few such tokens in children's poems, which is explained by the direction of poetry on the youngest and the attempts to convey instructive content with a minimum of «extra» words. Mostly the author used ordinary epithets and metaphors, among the stylistic figures we distinguish anaphora, epiphora, personification. An important function in poetry is performed by constructions with foreign speech, which facilitates the perception of the text by younger readers, because they can to some extent embody the characters, sometimes projecting their own response. For stylistic purposes, the author constantly uses punctuation: exclamation marks, question marks, three dots help to convey the intonation, emotions, inner state, character of the protagonist or sometimes the lyrical hero.

If we compare the Polish original texts and the Ukrainian translation, it should be noted that the Ukrainian versions have more stylistic means, including original epithets, metaphors, comparisons, phraseologies, proper names.

Key words: Yan Bzhekhva, works for children, epithet, metaphor, stylistic means, humor, irony.

Актуальність дослідження

Ян Бжехва – польський письменник, перекладач, увійшов в історію світової літератури як автор творів для дітей, які принесли йому величезну популярність та спонукали до появи багатьох послідовників у цьому напрямі. Широковідомий автор творів для дітей народився у м. Жмеринка Вінницької області, у польсько-єврейській сім'ї. «Справжнє його ім'я – Ян Лесман. А псевдонім, який він обрав, перекладається як «базікало», «жартівник». Цей вибір не був випадковим, адже творам письменника притаманний гумор, часто він жартує з читачем *[3, с. 73]*. Дитинство провів в Україні, що й залишило певний відбиток у творах, зокрема описано в автобіографічній повісті «*Gdy owoc dojrzewa*», оскільки людина здатна розуміти світ і саму себе завдяки мові, у якій зберігається суспільно-історичний досвід – як загальнолюдський, так і національний. Життєвий і творчий шлях письменника тісно переплетений із певними суспільно-історичними та культурними подіями, які відбувалися у першій половині XX ст. у світі в цілому та в Польщі зокрема і певною мірою вплинули на світогляд письменника.

Аналіз останніх джерел

Творчість Яна Бжехви в українському мовознавстві з лінгвістичного погляду майже не досліджувалася. Тут варто згадати працю О. С. Дергачової, де схарактеризовано *інтертекстуальні елементи в літературній казці Я. Бжехви «Академія пана Ляпки»*. Як зауважує дослідниця, «у *створенні казки письменник іде від імені літературного героя або від імені іншого автора до реінтерпретації тексту, залучаючи інтертекстуальних героїв до своєї казки як рівноправних персонажів та створюючи текст-гру» [3, с. 72]. На світ дитячої поезії автора звернули увагу* О. М. Гуменюк, С. І. Вдовиченко, які уклали методичні рекомендації для вивчення творчого доробку Яна Бжехви *[2]*.

У польській філології також переважають здебільшого літературознавчі праці таких науковців, як П. Адамчевський (P. Adamczewski), Г. Градковський (H. Gradkowski), П. Коволік (P. Kowolik), К. Кулічковська (K. Kuliczkowska), А. Стружинська (A. Strużyńska), А. Шустак (A. Szóstak) та ін., які аналізували прозу й поезію автора крізь призму різних суспільно-історичних та культурних чинників, які проявлялися у мовотворчості.

Постановка проблеми

За ідейно-тематичним навантаженням значна частина творів для дітей Яна Бжехви спрямована на викриття вад людського характеру і водночас містила низку фантастичних сюжетів. Саме такий спосіб викладу сприяє кращому сприйманню текстів, учить дітей бути чемними, добрими, ввічливими. «Незважаючи на сатиру, усі його вірші для дітей делікатно навчають і виховують, висміюють погану поведінку і викривають недоліки, але в той же час хвалять за добрі вчинки» [2, с. 20].

Мета статті – проаналізувати вірші для дітей Яна Бжехви з погляду специфіки використання автором лексико-стилістичних засобів. Нижче пропонуємо аналіз найбільш відомих віршів для дітей (цитуємо за сайтом https://poezja.org/wz/interpretacja/3116/).

Виклад основного матеріалу

У становленні дитини як особистості вагоме місце посідає дитяча література, яка виробляє уміння розмежовувати добро і зло, правду і брехню, стимулює розвиток логічного і творчого мислення, фантазії. Саме через світ казки маленький читач може асоціювати себе із головними персонажами, усвіомити усі перипетії сюжету, що дозволяє дитині переживати певні емоції, робити висновки, часто пропонувати власні варіанти закінчення твору або його інтерпретації, причому в уяві, як правило, добро перемагає зло. Зрозуміло, що, пишучи твори для дітей, письменники обов'язково враховують вік, інтереси і потреби читацької аудиторії, тому й використовують певні відповідні та засоби. Усі вірші для дітей Яна Бжехви наскрізь пройняті дидактичною метою, яку автор часто не формулює, а дає можливість молодшому поколінню самим зробити певні висновки. Закцентуємо увагу на окремих елементах сюжету і мовних засобах.

Один із найбільш відомих віршів Яна Бжехви – «Kaczka-dziwaczka», він був покладений на музику П. Фрончевського (Piotr Fronczewskie) і став популярною дитячою пісенькою. Вірш складається із 12 строф із різною кількістю рядків: від одного до шести. Казка присвячена дивакам, які часто не усвідомлюють свого призначення і яких переважно не розуміють інші, вони часто творять речі, які більшістю сприймається як алогічні, тому їх засуджують. У вірші розкрито роль оточення: якщо одні переймаються майбутньою долею качки: *Martwiły się inne kaczki: / «Co będzie z takiej dziwaczki?»,* то інші пропонували радикальні засоби: *Aż wreszcie znalazł się kupiec: / «Na obiad można ją upiec!».* Пропонуючи завершення казки як приготування качки, поет подумав про найменших читачів: аби не викликати сліз через смерть качки, автор і тут вчинив диво: *Lecz zdębiał obiad podając, / Bo* ***z kaczki zrobił się zając****, / W dodatku cały w buraczkach,* давши можливість дітям придумати самостійно, де ділася качка, що з нею могло статися, бо «*Taka to była dziwaczka*!».

Цікавим є варіант українського перекладу. Якщо в оригіналі інші качки наче переживали за свою співплемінницю, то в українському запропоновано інтерпретацію народного прокльону «*щоб тебе качка копнула*»: *Казали качки водне: / Хай гуска її вбрикне!* [1, с. 4].

Ян Бжехва у вірші вдало використав явище омонімізації мови: пакет маку виявився абсолютно непотрібним для дрібного письма. Тут однаково використано фразеологізовану сполуку як у польській (*Kupiła raz maczku paczkę, /* ***By pisać list drobnym maczkiem****),* так і в українській (*Купила раз маку жменьку, /* ***Щоб маком писать дрібненько***) [1, с. 4] мовах. Щодо стилістичних засобів, то тут можна виокремити лише метафоричну прикладку *kaczka-dziwaczka*, яка характеризує внутрішній стан героя.

Розповідаючи про дивацтва качки, автор послуговується різними синтаксичними конструкціями. Наприклад, використовує речення з прямою мовою, де у словах автора існує лише інформація про місцеперебування качки, а дієслово мовлення відсутнє, однак воно є у висловленні дійової особи: *Raz poszła więc do fryzjera: / «****Poproszę*** *o kilo sera!» / Tuż obok była apteka: «****Poproszę*** *mleka pięć deka».* Проте дієслова мовлення, щоправда, стилістично нейтральні, є в конструкціях із непрямою мовою: *Zjadając tasiemkę starą /* ***Mówiła****, że to makaron, / A gdy połknęła dwa złote,* ***Mówiła****, że odda potem.*

Ще одним відомим віршем Яна Бжехви став «Chrząszcz», який містить дуже багато складних для вимови буквосполук (переважно диграфів), які у школи використовують для вивчення фонетичних особливостей польської мови, а перше його речення стало популярною скоромовкою: ***W Szczebrzeszynie chrząszcz brzmi w trzcinie /*** *I Szczebrzeszyn z tego słynie.*

Хрущем тут названо жука-цвіркуна, якого віл звинувачує в неробстві. Проте жук наполягає, що гудіння – то і є його певною мірою оплачувана робота. Для підсилення питання автор використовує повтор фрагменту мовлення: *Woł go pyta: – Panie chrząszczu, /* ***Po co*** *pan tak brzęczy w gąszczu ? / – Jak to –* ***po co*** *? To jest praca, / Każda praca się opłaca.* Нагородою або ж платою за свою роботу для жука є можливість літати в полі, лісі, в гаю, на луках, які він вважає своїми: *Wszystko to jest właśnie moje!* Рішення вола про те, що теж хоче виконувати таку саму роботу, і, зрештою, реалізація цього задуму порушує порядок у природі: *Wół pomyślał: «Znakomicie, / Też rozpocznę takie życie». / Wrócił do dom i wesoło / Zaczął brzęczeć pod stodołą / Po wolemu, tęgim basem.* Однак тут простежуємо споконвічний принцип, що кожен повинен займатися своєю справою, тому господар (у Я. Бжехви це Мачек*: A tu Maciek szedł tymczasem*; в українському перекладі – Матвійко: *Тут Матвійко біг тим часом*) повертає вола в реальність і заставляє працювати на полі: *Jak nie wrzaśnie: – Cóż to znaczy? / Czemu to się wółpróżniaczy?! / Jak to? Czyżja nic nie robię? / Przecież właśnie brzęczę sobie! / Ja ci tupobrzęczę, wole, / Dosyć tego! Jazda w pole!*

Емоційний монолог господаря оформлений із допомогою знаків питання, знаків окликів та їхнього поєднання, що підсилює експресію мовлення, впливає на адресанта (вола), спонукає до дії (роботи), не дозволяючи таким чином щось сказати, заперечити. Таке емоційно-експресивне висловлення зорієнтоване на обох учасників ситуації.

У наступних рядках знаходимо фразеологізм, який має аналогічний відповідник і в українській мові – «обливатися потом»: *I dał taką mu robotę, / Że się* ***wół oblewał potem***. Зауважимо, що жодного епітета чи метафори автор у вірші не використав, крім ввічливого звертання *Panie chrząszczu.* Українськомовний варіант містить пестливе звертання, поширене епітетом: *Мій хрущик милий*! Крім того, тут фіксуємо досить багато демінутивів: 1. *Навіть* ***річка*** *і* ***криничка*** *– / Це вже, певно, не* ***дрібничка****!* 2. *Як прийшов додому* ***волик****...* 3. *Хрущ той* ***кущик*** *вже покинув* [1, с. 15].

Через приховування реальних осіб, явищ і предметів під конкретними художніми образами, у вірші – це працьовитий віл, маленький, але потрібний природі жук – діти знайомляться з поняттям алегоричності та усвідомлюють, що «*niechby każdy pilnował swojego rzemiosła*» [5, с. 147–148].

Надзвичайна ритмічність притаманна віршеві «Kwoka», де ситуація змальована з погляду ліричного героя, який постійно підтримує контакт із читачем, спочатку лише звертаючись до нього: ***Proszę pana****, pewna kwoka / Traktowała świat z wysoka…,* а потім закінчуючи вірш риторичним питанням: *Czy ta kwoka,* ***proszę pana****, / Była dobrze wychowana*? Вірш має на меті висміяти лицемірство головної героїні, проте в ньому відсутні рядки, де була б чітко виражена мораль. Ян Бжехва майстерно змальовує пихату квочку, яка всіх намагається вчити культури спілкування та правил етикету: *Zaprosiła raz więc gości, / By nauczyć ich grzeczności*, бо «*Najważniejsze – to wychowanie*!». Автор перериває монолог діалогами курки, яка постійно намагається показати власну зверхність, використовуючи для цього окличні речення: «*A to krowa!*», «*A to świnia!*», «*Wszyscy się wynoście*!» або риторично-питальні конструкції: «*Widział kto takiego osła?!*», «*Co też pani tu wyczynia*?», що передають її незадоволення гостями та їхніми необачними діями. Поет використав звичний спосіб показати вади людей через поведінку тварин. Квочка, вигнавши усіх гостей, бо осел розбив горщик при вході, корова – скло, свиня принесла бруд, а баран поламав стільчик, зробила висновок, що навчити їх неможливо: *«Takich nikt już nie wychowa, / Trudno... Wszyscy się wynoście!».* Традиційним стало вживання відповідної пунктуації, що передає емоційно-експресивне мовлення, – три крапки та знаки оклику.

Стилістичний набір засобів мінімальний. Можна виділити деякі епітети («*wielki krzyk», «łbie baranim», «próżne słowa», «kwoka gniewna*») [6], автор не використав вишуканих метафор та порівнянь. Звертаємо увагу на окремі словосполучення, які відображають емоційний стан і характер героїв: *pewna kwoka* є підтвердженням того, що йдеться про будь-кого, хто намагається повчати інших, не маючи відповідних чеснот; *mówiła z przekonaniem* свідчить про самовпевненість господині. Ввідні конструкції (слова автора) у структурі діалогічного мовлення вказують на стан квочки, її нестриманість: *Kwoka wielki krzyk podniosła… / Kwoka gniewna i surowa Zawołała… / Kwoka złości się i miota…*

В українському перекладі знаходимо відмінність. Так, у гості тут «*прийшли дві свинки*», тоді як в оригіналі – одна. При характеристиці барана українські перекладачі використали порівняльний зворот: *От баран!* ***Дурний, як ступа*** [1, с. 30–31].

Зрештою, алегоричні образи квочки та її гостей надзвичайно зрозумілі й прозорі, і маленький читач легко робить для себе висновок, що квочка, яка хотіла бути зразком для інших тварин, виявилася найгірше вихованою з усіх присутніх.

Вірш «Mrówka» є досить довгим, проте ритмічним. Його структура сприяє формуванню рівних і сильних ритмів, рядки різняться за кількістю складів, деякі з них складаються лише з одного слова. Вірш належить до непрямої поезії, ліричний суб'єкт бере на себе роль об'єктивного спостерігача за подіями, які він представляє читачеві. Знову людину поет заховав за масками тварин, що характерно для дитячої поезії. Таким чином, з'являються численні уособлення, і тварини переймають на себе людські звички та риси [6]. У вірші надзвичайно багато (як для такого обсягу тексту) персонажів – алегоричних образів, зокрема віл, осел, цап, баран, собака, кіт, їжак, пацюк, миша, жаба, ящірка, хрущ, муха і мурашка. Віл, як найбільший серед згаданих тварин, «*miał odwieźć do szkoły stół*», проте не хоче цього робити і просить меншого за себе – осла, котрий теж звертається до меншого. І таким чином доходить до мурашки, і *Mrówka, / Nie mówiąc nikomu ani słówka, / Chociaż nie była zbyt rosła, / Wzięła stół i do szkoły zaniosła.* Отже, підтверджується здавна відома усім дітям аксіома, що найбільш працьовитою є мураха. І такі слова автор вкладає в уста мухи: *Stół trzeba odwieźć do szkoły. /* ***Ty lubisz takie mozoły***.

Поет шляхом тонкої лінійної алегорії (від найбільшої тварини до найменшої) висміює лінь. Звертаємо увагу, що мотивація небажання робити в тварин різна. Якщо віл, козел просто наказують іншим віднести стола, то осел козла вже просить: *Odwieź ten stół, bardzo proszę,..* і за те обіцяє: *Dostaniesz za to trzy grosze…* Жаба, наприклад, звертаючись до ящірки, апелює до її доброти: «*Jaszczurko, bądź taka miła, / Najmocniej proszę cię, zawieź…*». Так само різні причини неробства: якщо барану «*nie ochota*!», то хрущ «*jest słabo*», а в ящірки «*bardzo bolą mnie nogi*».

Зупинимося на стилістичних засобах, набір яких досить незначний, тому виокремлюємо кілька простих епітетів: «*pobliskich gąszczach», «chrabąszczu drogi*». Проте автор використовує багато діалогів, де послуговується різними формами звертань, із-поміж яких переважають одиничні: *koźle, burku, szczurze, żabo,*

jaszczurko, mucho, але є варіанти, поширені прикладкою (*kocie-ladaco*) та означенням (*chrabąszczu drogi*). Часто з метою наказу автор використовує спонукальні окличні речення: *Ty zająć się masz tą pracą!... / Stół odwieź szybko, a nuże!* Іноді окличні речення передають внутрішній монолог: *Osioł pomyślał: «O, źle!».* Водночас стилістичну функцію тут виконує питальні речення, що певною мірою пояснює небажання їжака працювати: «*Gdzie stół, gdzie szkoła*?»

Для порівняння специфіки перекладу зауважимо, що в українському варіанті собака має кличку Рябко: *Баран столу говорить: – Бе-е! / Нехай* ***Рябко*** *тебе несе* [1, с. 26], а кіт – Мурко: *Та не підмовив він* ***Мурка****: Кіт їжака мерщій гука* [1, с. 26]. Так само в оригіналі відсутні звуконаслідувальні слова, на відміну від перекладених віршів М. Пригарою та Н. Забілою.

Укотре простежуємо завуальовану дидактичну мету поезій для дітей, наприклад, у вірші «Zoo», де автор на прикладі метелика, який відвідав зоопарк, показує людські вади: усі погані, тільки ідеальний сам персонаж. Розповідь іде від імені ліричного героя та метелика, який висловлює власну думку стосовно кожного мешканця зоопарку. Вірш складається з однієї строфи, до складу якої входить 18 рядків. Здебільшого це елементи чужого мовлення, оформленого як окремі репліки після слів автора: *Matołek raz zwiedzał zoo /I* ***wołał*** *co chwila: «O-o!» / «aka brzyda papuga!»; «Żyrafa jest za długa!»; «Słoń za wysoki!».* Переважно автор використовує окличні речення, аби передати емоції дійової особи, однак знаходимо і питальні речення, на які сам мовець і відповідає: *«A to? Ptaszek. / Niezły ptaszek – / Struś!»* Тобто в цьому вірші надзвичайно мало слів оповідача, тоді як превалюють конструкції з чужим мовленням, оформлені як окличні речення, що свідчить про негативні або зверхні емоції того, хто розповідає.

Щодо стилістичний засобів, то тут можна виокремити кілька епітетів, якими метелик супроводжує характеристику тварин: *brzydka papuga, farbowane żebra, Niezły ptaszek.* Саме така структура вірша дозволяє провести паралель із людським суспільством і уявити навіть використану персонажем інтонацію. Відсутність висновку, традиційно, сприяє виробленню в дітей власної думки щодо змісту вірша.

Вірш «Ryby, żaby i raki» складається із п'яти строф, у кожній із яких нараховуємо по 10 рядків. Сьогодні це досить відома в Польщі дитяча пісенька. В українському перекладі має назву «Отака робота» [1, с. 60]. Зміст вірша полягає в тому, що риби, жаби і раки вирішили вийти з води і заробляти гроші співом, проте зрозуміло, що це саме ті істоти, які співати не вміли: якщо жаби ще видавали певні звуки, то риби і раки тільки вдавали, що співають. Із часом усі розуміють, що таким чином грошей не зароблять, тому співмешканці водойми їм запропонували: «*Zacznijmy budować mosty*!», «*Zacznijmy kuć podkowy*!», «*Trochę żywnosci kupmy*!». Їхні висловлювання-ідеї автор оформляв у вигляді спонукальних окличних речень, що свідчило про емоційність ситуації і віру в правильність думок земноводних, та використав повтори однакових дієслів (елементи анафори). Лише лин вважав, що слід повернутися до ставу, щоб зайнятися звичними справами. Однак, поки вони вирішували, люди спустили водойму. Пропозиція наповнити став слізьми знову ні до чого не привела, бо: *Та що ж, коли знову риби / Вдавали, що плачуть ніби; / Жаби / Теж хлипали / Так – аби; / І рак / Ридав / Абияк* [1, с. 62].

Характерною для цього вірша є епіфора – «повторення однакових слів, звукових сполучень, словосполучень наприкінці віршових рядків, строф у великих поетичних творах (в романі у віршах), фраз – у прозі чи драмі» [4]. Кожна строфа закінчується однаковими рядками: *Żaby / Na aby-aby, / A rak / Byle jak,* яким передують по два подібні рядки лише з відмінностями в дієслівних формах:

No, ale cóż, kiedy ryby / ***Śpiewały*** *tylko na niby,…*
No, ale cóż, kiedy ryby / ***Budowały*** *tylko na niby,…*
No, ale cóż, kiedy ryby / ***Kuły*** *tylko na niby,…*
No, ale cóż, kiedy ryby / ***Szyły*** *tylko na niby, ...*

В українському перекладі знаходимо також використання фразеологічних одиниць: *заробляти на хліб, мати хист до роботи, з голоду можна вмерти, мати копійку свіжу, робота до пуття, владнати справу* [1, с. 62], тоді як в оригінальному тексті нічого подібного немає.

Фантастичний твір «Na wyspach Bergamutach» складається з восьми дворядкових строф, належить до непрямої лірики, де відсутня вказівка на присутність автора. У вірші йдеться про дивовижні явища, що відбуваються на Бергамутських островах (Bergamutach). Перші сім строф дають опис життя на островах, а остання строфа стає несподіваною. Вірш традиційно орієнтований на дітей і написаний простою мовою із мінімальним використанням стилістичних засіб, наприклад, епітетів: «*złote jajka*», «*gronostajowych czapkach*», «*wieloryb stary*», «*szklanej góry*», тоді як в українських перекладах М. Пригари та Н. Забіли знаходимо більше епітетів: «*метка весела риба*», «*сивий кит*», «*далекий світ*».

Традиційною є персоніфікація, де тварини наділені людськими рисами, наприклад: *Jest i wieloryb stary, / Co nosi okulary…* Якщо ж звернути увагу на зміст вірша, то можна простежити наявність інтертекстуальних казкових персонажів з інших творів (що автор уже використовував у повісті «Академія пана Ляпки»). Так, на придуманих островах живе *kot w butach* (кіт у чоботях): *Na wyspach Bergamutach / Podobno jest kot w butach…,* в українському ж варіанті такі асоціації не виникають: *На островах, на Бергамутах,/ Є* ***сто котів, у капці взутих****…* [1, с. 43]. Тоді як в обох варіантах збереглася казкова курочка, що несе золоті яйця: *Jest kura samograjka /Znosząca złote jajka…* і *А курочка на самоті / Несе яєчка золоті* [1, с. 44]. Крім того, тут не працюють закони фізики, бо *Widziano także osła, / Którego mrówka niosła…* Цікавим є

порівняння з українським перекладом. Якщо в польському оригіналі неспокійні щурі живуть на скляній горі: *I tresowane* ***szczury /*** *Na szczycie szklanej góry,* то в українському перекладі – *І ще там є спортсменки-**мишки**, / Які стрибати вчаться з вишки* [1, с. 44].

Країну можна вважати раєм для людей, які хочуть жити в достатку. Тут стають персоніфікованими і рослини, оживають та виконують функції, їм не властиві: *Na dębach rosną jabłka / W gronostajowych czapkach*… Несподіваною є кінцівка вірша, що там навіть живе слон із двома хоботами, але «*I tylko... wysp tych nie ma*», тобто описаних островів немає, це витвір уяви, своєрідна утопія. Так автор показує маленьким читачам важливість літературної фантастики, робить акцент на тому, що поезія не завжди описує природу реально, а діти повинні вчитися аналізувати інформацію. Використання трьох крапок як паузи в останньому реченні саме вказує на несподіваний фінал розповіді.

Вірш Яна Бжехви «Ptasie plotki» складається із 9 строф із різною кількістю рядків. Твір має жартівливий характер, у ньому уособлено птахів, які з незначної проблеми зробили велику, навіть смертельну, небезпеку. Починається все тим, що *зяблик* (в українському перекладі – *вільшанка*) готується до концерту у *ворони* (в українському – у *ґави*), проте він відчув, що застудився, має проблеми з горлом і повідомив про це. До кінця вірша усі вирішили, що концерт не відбудеться, бо зяблик помер від страшної хвороби горла і за ним уже треба плакати. Таким чином, Я. Бжехва довів загальновідомий постулат, що в процесі спілкування відбувається обмін не думками, а інформацією, яку кожен може трактувати по-своєму, що й ускладнює комунікацію.

Традиційною вже є незначна кількість стилістичних засобів, використаних у тексті. Так, автор вводить у текст своєрідне заклинання, поширене у мовленні слов'ян, яким намагаються врятуватися від усього поганого: *Dostanę chrypki, być może, / Głos jeszcze stracę,* ***broń Boże***… Зауважимо, що в українському перекладі теж є такі рядки, що певною мірою може здивувати, бо текст перекладений ще за часів Радянського Союзу: *Ще чхатиму,* ***не дай боже****, / І голос пропасти може* [1, с. 23]. Щоправда, у цих прикладах відмінність у написанні слова Бог – велика і мала літери. В оригіналі вірша Яна Бжехви знаходимо лише одну метафору, а в її структурі й один епітет (*Jęknęły smutnie żołędzie*), тоді як у перекладі М. Пригари фіксуємо значно більше стилістичних засобів творення мовної картини світу: метафори – *тужила вільшанка, здригнулося листя дуба, журилась синичка, шепоче листя дуба*; епітети – *неприємні справи, вільшанко люба*, демінутивні форми назв птахів – *синичка, соловейко, горобчик,* що теж налаштовує на сприймання дитячого тексту.

Звертаємо увагу на розділові знаки в польському тексті. Коли вперше синиця озвучила інформацію про хворобу зяблика, то в кінці речення автор поставив знак оклику, що свідчить про несподіванку, щось нову в лісі: *Podniosła lament sikora: / «Podobno zięba jest chora!».* Водночас це семантично перегукується із ввідними компонентами у словах автора. Усі наступні конструкції з прямою мовою закінчувалися крапкою, що свідчило про специфіку перенесення чуток – тихо, наче по секрету. Тут і в структурі слів автора іноді фіксуємо нейтральні дієслова мовлення: ***Rzekł*** *wróbel do drozda: «Droździe,…».* Проте в більшості випадків слова автора не містять мовленнєво-мисленнєвих лексем, а вводять пряму мову описовими реченнями, які вказують на дію птахів: *Gil z tym poleciał do szpaka. / «Jest sprawa taka a taka…».*

Ян Бжехва у творах людські вади переважно викривав не прямо, а висміював їх, використовуючи абсурдний гумор, яскравим зразком чого можна вважати вірш «Leń». Дійова особа цілими днями сидить або лежить на канапі і не хоче зайнятися нічим корисним. Однак, коли його звинувачують у бездіяльності, він стає дуже розчарованим, бо йому здається, що він зробив дуже багато речей навіть протягом останньої години. Його думки викладено у вигляді питальних речень, які наче й потребують обов'язкової відповіді і передбачають її, проте в контексті вірша набирають питально-риторичної семантики і вже відповіді не вимагають, бо вона очевидна. Бачимо, що поряд зі звичайними варіантами дієслівних форм автор використав і фразеологізм: *A kto siedzi na tapczanie? / A kto zjadł pierwsze śniadanie? / A kto dzisiaj* ***pluł i łapał****? / A kto się w głowę podrapał? / A kto dziś zgubił kalosze?* Останнє ж речення, на думку персонажа, взагалі вказує на якийсь вид роботи, бо ж, лежачи на дивані, не можна загубити взуття.

Вірш складається із двох строф із різною кількістю рядків (у першій – 20, у другій – 10), він надзвичайно ритмічний завдяки використанню парних рим, належить до непрямої лірики, ліричний суб'єкт є спостерігачем описових подій. У творі є елементи діалогу, оратор цитує слова ліричного героя, який захищається від звинувачень у лінощах. Цього разу поет не користувався масками тварин, читач може легко порівняти власну поведінку з поведінкою персонажа твору [6].

Вірш «Leń» спрямований на дітей, тому автор використав просту мову. Стилістичний шар твору мінімалістичний, відсутні вишукані метафори і цікаві порівняння. Вірш в основному побудований на анафорах (єдинопочаток, одна зі стилістичних фігур, суть якої полягає в тому, що усі рядки вірша починаються однаковими звуками, словами чи словосполученнями [4]). В аналізованому вірші більшість рядків у першій строфі починаються словами «*A kto…*» або «*A nie…*». Протягом першої строфи автор тричі повторює рядки (на початку, всередині і в кінці): *Na tapczanie siedzi leń, / Nic nie robi cały dzień*, а більшість рядків другої строфи – заперечною часткою «*Nie…*», і лише двічі використано дієслово «*Miał…*». Висловлювання ліричного героя емоційні, про що свідчать вигуки («О*, wypraszam to sobie*!», «*O - o!*

Proszę!») та риторичні питання («*Jak to? Ja nic nie robię?», «To wszystko nazywa się nic?»*). Твір дуже динамічний завдяки використанню великої кількості дієслів, наявних у кожному рядочку.

Якщо перший стовпчик побудований переважно у вигляді питальних речень, то другий становить складне ускладнене речення, де складнопідрядні причинові конструкції поєднуються між собою безсполучниковим зв'язком. Тут можемо говорити про граматичний паралелізм, коли у структурі строфи є шість складнопідрядних речень із підрядними причини, що приєднуються однаковим сполучником **бо:**

Nie poszedł do szkoły, ***bo*** *mu się nie chciało,*
Nie odrobił lekcji, ***bo*** *czasu miał za mało,…*
Nie zasznurował trzewików, ***bo*** *nie miał ochoty,*
Nie powiedział «dzień dobry», ***bo*** *z tym za dużo roboty,*
Nie napoił Azorka, ***bo*** *za daleko jest woda,*
Nie nakarmił kanarka, ***bo*** *czasu mu było szkoda.*

Так само за однаковою синтаксичною схемою – безсполучникові речення з однотипним зв'язком і зіставно-протиставними відношеннями – побудовано наступні рядки: *Miał zjeść kolację – tylko ustami mlasnął, / Miał położyć się – nie zdążył – zasnął…* Тобто можна говорити, що основну думку у вірші – хлопчик такий лінивий, що навіть сам втомився від того і йому навіть сни страшні сняться (*Śniło mu się, że nad czymś ogromnie się trudził. / Tak zmęczył się tym snem, że się obudził*) – автору вдалося донести завдяки специфічній синтаксичній побудові твору і використанню дієслівних форм.

Висновки

Мовний світ Я. Бжехви яскраво проявляється у наборі мовно-виражальних засобів. Традиційно, що найбільше їх у ліричних текстах, тоді як у віршах для дітей таких лексем надзвичайно мало, що пояснюється саме спрямуванням поезій на наймолодших і намаганням передати повчальний зміст із мінімумом «зайвих» слів. Переважно автор послуговувався звичайними епітетами, які іноді можна і не вважати художніми означеннями, а сприймати як загальновживані прикметники, подекуди фіксуємо метафори. Із-поміж стилістичних фігур виділяємо анафори, епіфори, персоніфікацію. Важливу функцію у поезіях виконують конструкції з чужим мовленням, що полегшує сприйняття тексту молодшими читачами, бо вони можуть певною мірою уособити персонажів, іноді спроектувати власну відповідь. Крім того, автор зі стилістичною метою постійно використовує пунктуацію: знаки оклику, знаки питання, три крапки допомагають передати інтонацію, емоції, внутрішній стан, характер дійового персонажа або іноді й ліричного героя. Зрештою, у Я. Бжехви навіть є вірш «Znaki przestankowe», який підтверджує вагомість пунктуації для поета.

Якщо порівняти польські оригінальні тексти і український переклад Н. Забіли та М. Пригари, то варто зазначити, що в українських варіантах є більше стилістичних засобів, зокрема оригінальні епітети, метафори, порівняння, фразеологізми, власні назви. Звісно, їх не так багато, як би було в ліричних творах, але більше, ніж використовував Ян Бжехва.

Отже, при мовній характеристиці віршів для дітей Яна Бжехви здебільшого акцентуємо увагу на синтаксичній будові творів, оскільки лексично-стилістичні засоби досить таки кількісно обмежені.

Перспективи використання результатів дослідження

Творчість Яна Бжехви вивчають на уроках та факультативних заняттях із польської мови у закладах загальної освіти, тому матеріали статті можна використати у процесі навчання. Надалі прозу й поезію автора варто дослідити з погляду ономастики, що дозволить простежити зміну історичних епох у творах і визначити ставлення автора до різних подій.

Література

1. Бжехва Я. Качка-дивачка: сміховинки для дітей; переклад М. Пригари та Н. Забіли. Київ : Веселка, 1974. 68 с. – Bzhekhva Ja. Kachka-dyvachka: smikhovynky dlja ditej; pereklad M. Pryghary ta N. Zabily. Kyjiv : Veselka, 1974. 68 s. Bzhekhva Ja. Kachka-dyvachka: smikhovynky dlja ditej; pereklad M. Pryghary ta N. Zabily. Kyjiv : Veselka, 1974. 68 s.

2. Гуменюк О. М., Вдовиченко С. І. Swiat dziecięcej poezji Jana Brzechwy / Світ дитячої поезії Яна Бжехви: методична розробка. Вінниця: ММК, 2015. 48 с. – Ghumenjuk O. M., Vdovychenko S. I. Swiat dziecięcej poezji Jana Brzechwy / Svit dytjachoji poeziji Jana Bzhekhvy: metodychna rozrobka. Vinnycja: MMK, 2015. 48 s.

3. Дергачова О. С. Інтертекст у повісті-казці Яна Бжехви «Академія пана Ляпки». Наукові праці. Літературознавство. 2014. Випуск 227. Том 239. С. 72–75. – Derghachova O. S. Intertekst u povisti-kazci Jana Bzhekhvy «Akademija pana Ljapky». Naukovi praci. Literaturoznavstvo. 2014. Vypusk 227. Tom 239. S. 72–75.

4. Словник літературознавчих термінів. URL : https://ukrlit.net/info/dict/7zya0.html – Slovnyk literaturoznavchykh terminiv

5. Gradkowski H. Czym jest literatura dzieciêca? (Poradnik metodyczny). Jelenia Góra 2013. 233 s.

6. Strużyńska A. Interpretacji twórczości Jana Brzechwy. URL: https://poezja.org/wz/interpretacja/3116/

References

1. Bzhekhva Ya. Kachka-dyvachka: smikhovynky dlia ditei; pereklad M. Pryhary ta N. Zabily. Kyiv : Veselka, 1974. 68 s. – Bzhekhva Ja. Kachka-dyvachka: smikhovynky dlja ditej; pereklad M. Pryghary ta N. Zabily. Kyjiv : Veselka, 1974. 68 s. Bzhekhva Ja. Kachka-

dyvachka: smikhovynky dlja ditej; pereklad M. Pryghary ta N. Zabily. Kyjiv : Veselka, 1974. 68 s.

2. Humeniuk O. M., Vdovychenko S. I. Swiat dziecięcej poezji Jana Brzechwy / Svit dytiachoi poezii Yana Bzhekhvy: metodychna rozrobka. Vinnytsia: MMK, 2015. 48 s. – Ghumenjuk O. M., Vdovychenko S. I. Swiat dziecięcej poezji Jana Brzechwy / Svit dytjachoji poeziji Jana Bzhekhvy: metodychna rozrobka. Vinnycja: MMK, 2015. 48 s.

3. Derhachova O. S. Intertekst u povisti-kaztsi Yana Bzhekhvy «Akademiia pana Liapky». Naukovi pratsi. Literaturoznavstvo. 2014. Vypusk 227. Tom 239. S. 72–75. – Derghachova O. S. Intertekst u povisti-kazci Jana Bzhekhvy «Akademija pana Ljapky». Naukovi praci. Literaturoznavstvo. 2014. Vypusk 227. Tom 239. S. 72–75.

4. Slovnyk literaturoznavchykh terminiv. URL : https://ukrlit.net/info/dict/7zya0.html – Slovnyk literaturoznavchykh terminiv

5. Gradkowski H. Czym jest literatura dzieciêca? (Poradnik metodyczny). Jelenia Góra 2013. 233 s.

6. Strużyńska A. Interpretacji twórczości Jana Brzechwy. URL: https://poezja.org/wz/interpretacja/3116/

Надійшла / Paper received: 15.11.2020
Надрукована / Paper Printed : 04.01.2021

UDC 800
DOI: 10.31891/2415-7929-2020-20-12

BARANOWSKA LIDIA, SERKOWA JULIA
Chmielnicki Uniwersytet Narodowy

„UKRAINKY" TOMASZA PADURY - LIRNIKA „UKRAIŃSKIEJ SZKOŁY" POLSKIEGO ROMANTYZMU

Artykuł opisuje zagadnienia, związane z badaniem życia i twórczości polsko-ukraińskiego poety romantycznego Tomasza Padury (1801– 1871). Przedmiotem badań jest postać poety, obiektem „Ukrainki z nutoju Tymka Padurry" (Warszawa, 1844) jako typowe dzieło dla „ukraińskiej szkoły" okresu polskiego romantyzmu.W artykule przeanalizowano wpływ biografii poety na kształtowanie się jego osobowości i twórczości. Padura – utalentowany poeta, lirnyk, wędrowny torbanista, który wniósł nieoceniony wkład zarówno do polskiej, jak i do ukraińskiej kultury, literatury i muzyki, czerpiąc inspirację z folkloru i historycznych kozackich dum i czuł się wyrazem i integralną częścią narodu ukraińskiego.

Kluczowe słowa: Tomasz Padura, romantyzm, „szkoła ukraińska" polskiego romantyzmu, literatura polsko-ukraińska

БАРАНОВСЬКА Л., СЄРКОВА Ю.
Хмельницький національний університет

„УКРАЇНКИ" ТОМАША ПАДУРИ - ЛІРНИКА „УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ" ПОЛЬСЬКОГО РОМАНТИЗМУ

У статті описані питання, пов'язані з вивченням життя і творчості польсько– українського романтичного поета Томаша Падури (1801-1871). Предмет дослідження - постать поета, об'єкт „Українки з нотами Тимка Падурри" (Варшава, 1844) - типовий твір для „української школи" періоду польського романтизму.У статті проаналізовано вплив біографії поета на формування його особистості і творчість. Падура - талановитий поет, лірник, мандрівний торбаніст, який вніс неоціненний внесок як у польську, так і в українську культуру, літературу і музику, черпаючи натхнення з фольклору та історичних козацьких дум і відчував себе виразом і невід'ємною частиною українського народу.

Ключові слова: Томаш Падура, романтизм, „українська школа" польського романтизму, польсько-українська література

Artykuł opisuje zagadnienia, związane z badaniem życia i twórczości polsko-ukraińskiego poety romantycznego Tomasza Padury (1801– 1871). Przedmiotem badań jest jego postać i pierwsze wydanie dzieł "Ukrainky z nutoju Tymka Padurry" (Warszawa, 1844). To wydanie utworów T.Padury nie zostało wystarczająco zbadane, co warunkuje znaczenie tematu naszej pracy.

Literatura ukraińska i polska niewątpliwie miały ze sobą wiele wspólnego, wzajemnie się studiowały i penetrowały. Wystarczy przypomnieć tylko "szkołę ukraińską" w poezji polskiej, interesującą nie tylko dla historyków literatury polskiej. Współcześni badacze „szkoły ukraińskiej" to B.Hadaczek [1], J.Kolbuszewski [2], H.Krukowska [3], M.Kwapiszewski [4], Stanisław i Urszula Makowscy i M.Nesteruk [5], S.Uliasz [6]. Wśród badaczy ukraińskich gruntownych studiów tego okresu dokonali W.Hnatiuk [7] i R.Radyszewski [8]. Poszczególnych aspektów problemu dotyczyły prace ukraińskich naukowców I.Franki, W.Szczurata, H.Werwesa, E.Nachlika, R.Kyrczewa, E.Rychlika, W. Jerszowa, M. Brackiej i innych.

Pojawienie się "szkoły ukraińskiej" w literaturze polskiej, która stała się zjawiskiem ciekawym i niezwykłym i miała ogromny wpływ na postęp literatury polskiej pierwszej połowy XIX wieku, historycznie ukształtowało się na pograniczu dwóch kultur. Poetów-romantyków, którzy tworzyli "szkołę ukraińską" łączyła nie tylko ukraińska tematyka utworów, wszyscy pochodzili z rodzin szlacheckich, dorastali w małych miasteczkach na Podolu i wschodnim Wołyniu wśród ludności ukraińskiej, wszyscy romantyzowali stosunki z tą ludnością i szczerze wierzyli w możliwość Odrodzenia Polski za jej aktywnego wsparcia. Od dzieciństwa wchłonęli folklor ukraiński i wykorzystali go w swojej twórczości. Tradycyjna nazwa „szkoła ukraińska" objęła tych autorów, którzy zromantyzowali zjawisko kozactwa, uczynili go najpopularniejszym tematem ukraińskim, nadali mu mityczne brzmienie. Ukraińska szkoła w literaturze polskiej - termin użyty po raz pierwszy w 1837 roku przez polskiego pisarza A.Tyszyńskiego i rozpowszechniony później także w literaturoznawstwie ukraińskim na określenie grupy polskojęzycznych poetów i pisarzy epoki romantyzmu, którzy w swojej twórczości zwracali się do ukraińskiej tematyki historycznej, opisów życia i przyrody, folkloru, czerpali inspirację z ukraińskiej historii i kultury. Ponurość, dzikość, krwawe obrazy są charakterystyczne dla „szkoły ukraińskiej". Jej obrazy stworzyły dla Polski nowy świat: świat kozaków, ukraińskich pieśni i krajobrazów. Romantycy polscy kładli nacisk na podobieństwo kulturowe Polaków i Ukraińców, a także na ich historyczną wspólność. Oba te narody łączyło słowiańskie pochodzenie. Ukraina była świadkiem majestatu polskiego rycerstwa, w tej ziemi spoczęły koście przodków.

Do „szkoły ukraińskiej" należeli wybitni postacie, bezgranicznie utalentowani pisarze, którzy założyli oryginalny, doskonały kąt widzenia nowej, „egzotycznej" przestrzeni w polskiej tradycji artystycznej. Czynnikiem ideologicznym, który konsolidował tych poetów w formację zwaną „ukraińską szkołą polskiego romantyzmu", była świadomość własnej przynależności do dawnej wspólnoty sarmackiej. Pomnażanie i poszerzanie problematyki właściwej literatury polskiej, nasycenie jej nowymi środkami poetyckimi wschodniego sąsiada przyczyniło się

również do rozwoju i pogłębienia tradycji artystycznych i dalszego postępu ukraińskiego odrodzenia narodowego. Do „szkoły ukraińskiej", tradycyjnie zapisują poetów Antoniego Malczewskiego, Seweryna Goszczyńskiego i Józefa Bohdana Zaleskiego, cechy tej „szkoły" zawiera twórczość Juliusza Słowackiego, Maurycego Gosławskiego, Michała Grabowskiego, Aleksandra Grozy, Henryka Rzewuskiego, Tymona Zaborowskiego, Zenona Fisza, Michała Czajkowskiego, przedstawione są w dziedzictwie Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Miłkowskiego), Józefa Korzeniowsiego, Józefa Ignacego Kraszewskiego i innych [8, c. 232-233].

Jednak jedną z najbardziej uderzających postaci w ramach „ukraińskiej szkoły" literatury polskiej epoki romantyzmu był i pozostaje Tomasz Padura – utalentowany poeta, lirnyk, wędrowny torbanista, który wniósł nieoceniony wkład zarówno do polskiej, jak i do ukraińskiej kultury, literatury i muzyki.

Jednym z najbardziej autorytatywnych badań biograficznych życia T. Padury, które nie straciło znaczenia i do chwili obecnej, słusznie jest wydany w 1875 w Poznaniu (bez podania imienia jego autora) "Prawdziwy życiorys Tomasza Padury" [9]. Do oświetlenia postaci i dziedzictwa T. Padury pod koniec XIX w. w ukraińskim periodyku dołączył F.Rawita-Gawroński [10], który napisał szczegółowe studium życia i twórczości, a na początku XX wieku S.Efremow [11] wymienia postać T. Padury w kontekście ukraińskiego romantyzmu. Kolejnym badaczem twórczości ukraińsko-polskiego poety był ukraiński polonista profesor W.Hnatiuk [12]. W 1925 roku wydał we Lwowie pierwszą monografię o Tomaszu Padurze, również opublikował kilka artykułów o polsko-ukraińskim poecie i działaczu społecznym („Tymon Padura w ukraińskim procesie historyczno-kulturalnym", „Padura, Rylejew i dekabryści", „Tymon Padura" (Charków,1931)). Badacz stwierdzał, że na kształtowanie światopoglądu poety miało wpływ otoczenie z czasów nauki w Liceum Krzemienieckim. Tymko Padura, zdaniem naukowca, zasługuje na uwagę jak swoim wpływem literackim, tak i rolą ideologiczną, którą odegrał w historycznym i kulturalnym procesie Prawobrzeżnej Ukrainy [8, c. 85] W kolejnych latach badania twórczości T. Padury w Ukrainie zostały sztucznie zatrzymane, i jego nazwisko można było wymienić tylko wśród wielu innych, którzy tworzą tak zwane tło literackie. Następne badania należą W.Radowskiemu [13] i R.Radyszewskiemu. W języku polskim o poecie ukazywały się tylko pojedyńcze artykuły. Osobowość i spuścizna twórcza Tomasza Padury w kontekście "szkoły ukraińskiej" w polskiej literaturze epoki romantyzmu zajmuje jedno z kluczowych i znaczących miejsc.

Tomasz Padura (Padurra) herbu Sas (1801-1871) – urodził się 10 grudnia 1801 roku w Ilińcach na Podolu. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Jego ojciec Jan był komornikiem bracławskim. W nagrodę za służbę ojciec otrzymał w dożywotne posiadanie od księcia Janusza Hieronima Sanguszki (z synem którego Eustachym walczył w czasie powstania kościuszkowskiego) posiadłość i ziemie uprawne na przedmieściu Ilińców. Matka Aniela z Paszkowskich była Mazurką z Płocka. W rodzinie było sześcioro dzieci. Ojciec wychowywał Tymka w duchu miłości do kraju, prawdziwym patriotą.

Jan Padura, obejmując stanowisko przysięgłego mierniczego, często wyjeżdżał na pomiary i zabierał małego Tymka ze sobą. Właśnie z tych wyjazdów z ojcem do okolicznych wsi i miasteczek, zaczęło się zainteresowanie przyszłego poety ukraińskim folklorem. Z dzieciństwa fascynowało go wszystko ukraińskie. Podróżując obserwował życie ukraińskich chłopów, słuchał ich dumek, opowieści i piosenek. Zachwyt twórczością ludową i współżycie z ukraińskim środowiskiem pozostawiły głęboki ślad w jego wrażliwej duszy. Bardzo dobrze znał język ukraiński, chętnie śpiewał piosenki po ukraińsku. Szczególny wpływ wywarły na Tymosza dumy śpiewane przez lirników.

O Tomaszu wiadomo, że początkowe wychowanie otrzymał wraz z resztą braci i sióstr w domu rodzicielskim. Pierwszych podstaw czytania, pisania i liczenia uczył się w szkole parafialnej w Ilińcach, gdzie miał za towarzysza i kolegę Seweryna Goszczyńskiego, również przyszłego poetę i pisarza. W wieku 13 lat życiowe ścieżki doprowadziły Tymka do Winnicy, gdzie rozpoczął naukę w Gimnazjum Podolskim w latach 1814-1820. W gimnazjum wówczas uczył się jego starszy brat Józef. Rok później pojawił się tam i Seweryn Goszczyński. Osiągnięcia w nauce miał pokaźne. W rzeczywistości Padura uczył się mało, ale wyróżniał się nieprzeciętnym talentem, koledzy bardzo go lubili i wszyscy dobrze znali, ponieważ zawsze śpiewał im smutne melodie ukraińskie i zwykle używał w rozmowie z kolegami język ukraiński. W Winnicy Tymko zaczął pisać pierwsze wiersze po ukraińsku używając łacińskich liter. Studia w Gimnazjum Podolskim dawały dość gruntowną edukację i jeżeli brać pod uwagę fakt, że gimnazjum w Winnicy Tomasz Padura ukończył z wyróżnieniem, świadczy to niewątpliwie o jego nieprzeciętnych zdolnościach i inteligencji.

O Tomaszu wiadomo, że początkowe wychowanie otrzymał wraz z resztą braci i sióstr w domu rodzicielskim. Pierwszych podstaw czytania, pisania i liczenia uczył się w szkole parafialnej w Ilińcach, gdzie miał za towarzysza i kolegę Seweryna Goszczyńskiego, również przyszłego poetę i pisarza. W wieku 13 lat życiowe ścieżki doprowadziły Tymka do Winnicy, gdzie rozpoczął naukę w Gimnazjum Podolskim w latach 1814-1820. W gimnazjum wówczas uczył się jego starszy brat Józef. Rok później pojawił się tam i Seweryn Goszczyński. Osiągnięcia w nauce miał pokaźne. W rzeczywistości Padura uczył się mało, ale wyróżniał się nieprzeciętnym talentem, koledzy bardzo go lubili i wszyscy dobrze znali, ponieważ zawsze śpiewał im smutne melodie ukraińskie i zwykle używał w rozmowie z kolegami język ukraiński. W Winnicy Tymko zaczął pisać pierwsze wiersze po ukraińsku używając łacińskich liter. Studia w Gimnazjum Podolskim dawały dość gruntowną edukację i jeżeli brać pod uwagę fakt, że gimnazjum w Winnicy Tomasz Padura ukończył z wyróżnieniem, świadczy to niewątpliwie o jego nieprzeciętnych zdolnościach i inteligencji.

W 1820 roku 19-letni Tymko Padura rozpoczął naukę w Liceum Wołyńskim w Krzemieńcu, gdzie

studiował prawie sześć lat. Właśnie w Liceum Krzemieneckim młody Tymko kształtował się jako poeta, jako obywatel. W towarzystwie wykształconej młodzieży, pod nadzorem i opieką fachowych i słynnych w swoim czasie nauczycieli, utalentowany Padura rzeczywiście osiągnął istotnego postępu. Naprawdę pilnie uczęszczał do szkoły, z uwagą słuchał wykładów, uczył się i czytał dużo. Najwięcej poświęcał się studiom historycznym i poezji. Jego ulubieni pisarze to fantazyjny Ossian i pełny pasji genialny Byron. Tomasz zaczął poważniej patrzeć na świat, zastanawiać się nad przeszłością. Zapoznał się ze znanymi ówcześnie ludźmi, zaprzyjaźnił się z rówieśnikami, którzy w swoim czasie stali się wybitni. W Liceum Krzemienieckim poznał Bohdana Zaleskiego i Antoniego Malczewskiego, którzy podziwiali i promowali kulturę ukraińską. Dzięki ich wspólnemu zainteresowaniu, między młodymi ludźmi nawiązały się bliskie twórcze stosunki.

W 1824 r. Padura (podpisujący się również Tymko Padurra) napisał swój pierwszy utwór „Lirnik", a rok później „Kozak" -wśród wszystkich wierszy Padury najbardziej uznane i popularne. „Kozak" rozpowszechnił się po Podolu, Wołyniu i Ukrainie w rękopisach i dotarł stamtąd do Galicji Wschodniej, gdzie młodzież śpiewa go do dnia dzisiejszego, często nie znając autora. Muzykę do tych pieśni napisał M.Łysenko. Podczas nauki w liceum młody Tymko Padura utracił ojca i pozostał pod opieką starszego brata.

Dalszy los zaprowadził go do Żytomierza, gdzie starszy brat Józef obejmował stanowisko osobistego sekretarza marszałka gubernii wołyńskiej. Wówczas nawiązał kontakt z Towarzystwem Patriotycznym i brał udział w negocjacjach jego członków (A. Jabłonowskiego, Piotra Moszyńskiego i Gustawa Olizara) z dekabrystami. W tym czasie napisał, rzekomo na zamówienie Sergiusza Murawjowa-Apostoła i Michała Bestużewa-Riumina, którzy „chcieli mieć bojową pieśń" w języku ukraińskim, wiersz „Ruchawka", w którym wzywał wszystkich „którym wolność miła" do walki z caratem. Padura opowiadał się za odrodzenie kozactwa i powstanie państwa ukraińskiego w ogóle i uznanie jego praw do autonomii. Pod wpływem idei rewolucji francuskiej powstał wiersz „Oda Czapce".

Po ukończeniu liceum (1825) mieszkał przy dworach magnackich na Ukrainie, w szczególności u Potockich, Rzewuskich, Sanguszków. Wszelako rozwijał zainteresowania literackie, zaczytywał się A. Mickiewiczem, tłumaczył fragmenty jego dzieł, obcował z poetami Zorianem Dołęga-Chodakowskim i Tymonem Zaborowskim, słuchając uważnie ich rad. Ponadto, badał różne źródła z historii Ukrainy, w szczególności zbiory dokumentów historycznych archidiecezji kijowskiej. Opierając się na nich pisał dumy o wybitnych działaczach kozaków, odwoływał się do wolnościowych kozackich tradycji narodu ukraińskiego, wychwalał wyczyny zaporożców, ich duch rycerski, wzywał wnuków i prawnuków „sławnego Zaporoża" do wspólnej walki z caratem.

W 1825 r. nawiązał bliskie stosunki z ekscentrycznym hrabią Wacławem Rzewuskim lub jak go nazywano – Złotą Brodą, magnatem, zapalonym miłośnikiem koni, który nawet uzyskał tytuł emira plemion beduińskich, i zamieszkał w jego majątku w Sawraniu powiatu bałckiego. Rzewuski pochodził z bardzo bogatej rodziny hrabiowskiej. Otrzymał okazałą edukację, zajmował się orientalistyką, ale również był kozakofilem. Za kontakty z dekabrystami T. Padura i W. Rzewuski zostali aresztowani i w ciągu dwóch lat przebywali w areszcie domowym w Sawraniu. W swoim majątku w Sawraniu w regionie odesskim, hr. Rzewuski, by zyskać przychylność i poparcie kozaków, zorganizował szkołę lirników, której przewodniczył Tomasz Padura, który komponował utwory dla dworskiej drużyny magnata i nadwornego torbanisty Grzegorza Widorta. Tymko pisał dumy, grał je na torbanie, a setki sawrańskich kozaków te pieśnie uczyli, rozgłaszali po dworach szlachty i rozpowszechniali wśród prostego ludu. Tomasz grał na wielu instrumentach muzycznych, ale przede wszystkim na torbanie - zewnętrznie podobnym do kobzy i bandury narodowym instrumencie strunowym z dodatkową głowicą dla niskich basów oktawowych. Do niektórych swoich tekstów sam komponował melodie. Miał znaczny wpływ na Rzewuskiego, wzmacniając jego nastroje ukrainofilskie. Zapalił się pomysłem Rzewuskiego odrodzić państwo siczowe w sojuszu z niezależną Polską. Wacław Rzewuski stał się bohaterem utworów Tymka Padury "Złota broda" i "Rewucha". W 1827 r. poeta napisał drugą wersję wspomnianego wiersza „Ruchawka", w którym jako wspólnego wroga Polaków i kozaków wskazał Rosję. W latach 1828-1829 podróżował w stroju wędrownego lirnika ukraińskimi ziemiami etnicznymi na Kubań, wielbiąc starożytną kozacką chwałę i prorokując zbrojne powstanie.

W powstaniu listopadowym Padura brał udział w składzie drużyny zorganizowanej przez Wacława Rzewuskiego. Jego „Ruchawka" w wersji 1827 r. stała się waleczną pieśnią powstańców, śpiewano ją na melodię "Warszawianki". 14 maja 1831 roku oddział Rzewuskiego został pokonany w bitwie pod Daszowem. Sam „Zołotaja Boroda" zginął, a Padurę pozbawiono tytułu szlacheckiego i skazano na zesłanie. Po porażce powstania rok spędził w więzieniu w Skwirze.

Jak i każdy niespokojny romantyk miał T. Padura swoją nieszczęśliwą historię miłosną, która miała miejsce w przeddzień powstania listopadowego. Jego ukochana poślubiła bogatego, pozostawiając głęboki ślad w jego romantycznych wierszach. Ale los nie był zbyt okrutny dla lirnika: kiedy jego dawna miłość Franciszka Barańska została wdową, wykorzystał tę szansę i w 1841 r. ożenił się z nią. Ale i małżeństwo nie uspokoiło Tomasza: wraz z narastającą nową falą rewolucyjną 1846 r. ponownie wpadł w wir działalności agitacyjno-konspiracyjnej wśród chłopstwa w jeszcze bardziej radykalno-demokratycznym duchu, o czym mogły świadczyć jego polskie poezje [8, c. 244]. W 1844 r. w związku z publikacją swoich prac w był Warszawie, skąd odbył pielgrzymkę do Częstochowy. W 1848 roku T. Padura miał szczęście wygrać w warszawskiej krajowej loterii 15 tysięcy złotych (inni sugerują, że w ten sposób zawoalowano dotację pieniężną od szlachty), dzięki którym mógł spędzić dwa lata za granicą. Podczas podróży T. Padura odwiedził Niemcy, Czechy, Szwajcarię, Włochy. Uczestniczył również w Zjeździe Słowiańskim w Pradze (1848). W 1850-1871 r. przebywał głównie w Machnówce,

dbając o gospodarstwo i przygotowując do publikacji swoje dzieła. Był sfrustrowany z powodu wydarzeń politycznych w Europie, samotny i zmęczony niespokojnym życiem. W 1858 roku Padura nawiązał bliskie, przyjazne stosunki z Marianem Wasiutyńskim, magnatem z Koziatyna, który też lubił pisać i miał z nim wspólne poglądy. Zmarł 20 września 1871 roku w Koziatynie, w posiadłości Wasiutyńskiego. Został pochowany w Machnówce.

T.Padura zostawił rękopisy pamiętników, a także przygotowany do druku zbiór dzieł (w języku polskim i ukraińskim) ze szczegółowymi komentarzami, w których przedstawił swoje poglądy na przeszłość Ukrainy. W komentarzach, a także szkicach historycznych, które znalazły się w kolekcji, nieraz cytował fragmenty z dokumentów później utraconych, co nadaje jego pracom wartość źródeł historycznych. Ten zbiór został wydany pod tytułem "Pyśma Tymka Padurry"[14]. Jego rękopis przechowywany jest we Lwowskiej Bibliotece Naukowej im. W.Stefanyka (dział rękopisów). Dziś dzieła i pisma Padury przechowywane są w Polskiej Bibliotece Narodowej w Warszawie.

Dzieła Tomasza Padury szerzyły się Ukrainą i ukazywały się na stronach czasopism literackich, głównie w Galicji. Pierwszym wydrukowanym dziełem Padury była duma „Złota broda" („Dziennik Warszawski",1829), poświęcona Rzewuskiemu. Pierwszy zbiór został wydany K. Jabłońskim we Lwowie 1842 r. pod nazwą "Pienia Tomasza Padury"[15] bez uprzedniej zgody autora i razem z dziełami innych poetów. Wtedy Padura zaczął przygotowanie oryginalnej publikacji własnych dzieł, która ujrzała światło (mocno pokrajana cenzurą) w Warszawie w 1844 r. pod nazwą "Ukrainki z nutoju" (13 poezji i partytur muzycznych). Zbiór wierszy został wydrukowany przez wydawnictwo Gustawa L. Glucksberga w drukarni S.Strąbskiego, dedykowany Romanowi z Koszyry (ks.Sanguszko) „na cześć i pamiątkę naszych młodych lat" z przypisami i komentarzami T.Padury. Zawiera dzieła „Kozak", „Koszowyj", „Nyzowiec", „Lissowczyk", „Siczowyj", „Czajka", „Riznosti", „Ostafij Daszkiewicz: Duma rycerska", i drugą część dumy „Gostyna u Iwoni", pieśń „Weślari: z puti Czajld Harolda po Słowiańszczyźnie", pieśnie „Handzia z Samary", „Pieśń Kozacką", dumę „Roman z Koszyry" poświęconą Maryni z Koszyry. Wszystkie utwory są w języku polskim z dosłownym ukraińskim tłumaczeniem autora napisane łacińską czcionką. Melodie do tych "ukrainek" (czyli wersetów w języku ukraińskim) zostały stworzone przede wszystkim przez Padurę, W.Rzewuskiego i K. Lipińskiego. Utwory Padury były poezją do śpiewania, nieodłączne od muzyki, od życia, bardzo proste, dlatego niektóre z nich stały się pieśniami narodowymi.

Sam T. Padura swoje utwory dzielił na „ukrainki", „pieśnie" i „dumy". Klasyfikacja ta dość umowna, gdyż nie ma dokładnych kryteriów ani co do treści, ani z punktu widzenia analizy ich osobliwości poetyckich. Główną tematyczną dominantą tych utworów jest przeszłość historyczna. Można wychwycić tylko dość umowną różnicę: wówczas gdy przedmiotem „ukrainek" są bardziej ogólne zjawiska przeszłości historycznej, jak w poezjach „Lirnik", „Siczowyj" bądź „Kozak", bohaterami „dum" są osoby z konkretnymi historycznymi imionami, na przykład, Konaszewicz, Różyński, Sirko, Teteria [8, c. 248]. Dumy Padury najczęściej składają się z części, choć nie zawsze są większe pod względem objętości.

Głównym tematem jego utworów była pochwała zwycięstwa kozaków, waleczne kozackie wyprawy i krwawe bitwy. Bohaterem większości wierszy Tymka Padury jest kozak, który w „Ukrainkach" ma smagłą twarz, wąsy. Nazywa go wolnym ptakiem, dzieciem puszczy. Zawsze obok kozaka jest koń, szabla i spisa. W "Ukrainkach z nutoju" T.Padura usiłuje oddać piękno stron ojczystych, niejednokrotnie wykorzystując motywy natury: piękne ukraińskie stepy, doliny i rzeki, burza, wiatr, chmury, noc, fale, tuman, pożar. Do wyrażania ekspresji poeta używa śmierć, krew, mogiły.

Prawie połowę wytwornej i pięknie zdobionej książki, na druk której autor oddał ostatnie pieniądze, stanowią przypisy. Pierwszy z nich dotyczy wymowy i transliteracji języka ukraińskiego w różnych regionach Ukrainy. Nazywa go „najpiękniejszym narzeczem", „językiem czystym i męskim". Przypisy wyjaśniają kontekst historyczny jego utworów. Ciekawe opisy historyczne, pochodzące najczęściej z nieznanych wcześniej rękopisów, przedstawiają niektóre wydarzenia z historii Ukrainy w nieco innym świetle, niż gdzieindziej można zobaczyć. Dotyczą przede wszystkim obyczajów kozaków, ich trybu życia, przywódców (Pawluka, Nalewajki, Daszkewicza), tłumaczą znaczenie słów kosz i koszowyj, Czarny i Kuczmański Szlak, zawierają łacińskie teksty o przywilejach kozackich, list o wysłaniu posłów do Chmielnickiego, list Islan Gireja chana krymskiego do króla Jana Kazimierza, punkty ugody zborowskiej, relacje o poselstwie Al.Trzebińskiego do cesarza tureckiego Amurata, poselstwie ks.Zbaraskiego do Turcji za panowania Zygmunta III, wyciągi z mowy Hieronima Kleczkowskiego hetmana Lissowczyków do cesarza Ferdynanda i in. Ale "Ukrainki" spotkał gorzki los, nie miały większego sukcesu, ani rozgłosu.

Padurę zachwycała kozacka przeszłość, mieszkał w niej, oddychał nią. W swoich utworach, pisanych w języku ukraińskim i polskim, gloryfikował starożytne zwyczaje kozackie, opiewając wspólne walki Polaków i Ukraińców z Tatarami. Bo nikt inny tak nie marzył o jedności Ukraińców i Polaków, jak słynny Tymko Padura. Teraz z perspektywy historycznej, oprócz politycznej i poetyckiej działalności Tomasza Padury, możemy zobaczyć w nim wybitnego reprezentanta ideologii tej części polskiego społeczeństwa, która mieszkając na Ukrainie mógła odczuć nadchodzące odrodzenie narodu ukraińskiego, jak w sensie politycznym tak i kulturalnym i rozwiązanie największego problemu współczesności – osłabienia zaborczych i agresywnych dążeń Imperium Rosyjskiego widziała w przyszłym sojuszu polsko-ukraińskim [8, c. 262]. Dlatego Tomasz Padura, chociaż romantyczny i marzycielski, idealizujący Ukrainę i kozaków, waleczne wyprawy i stepy pozostaje wielkim lirnikiem, który chciał

dotrzeć do serc przede wszystkim ukraińskiego obywatelstwa, by wspólnie z narodem polskim pozbyć się jarzma caratu i budować nowe autonomiczne państwa – polskie i ukraińskie.

Polska krytyka literacka 30-tych i 40-tych XIX w. zachwycała się rodakiem, który tworzył w języku ukraińskim, a jego stylizacja zbiegła się w czasie z ówczesną modą literacką. Był chwalony przez takich znanych pisarzy jak Wincenty Pol, Seweryn Goszczyński, Michał Grabowski. Chociaż krytyków, którzy negatywnie oceniali jego twórczość też nie brakowało. Na przykład nie zdobył uznania wśród ukraińskiej inteligencji we Lwowie, a także u Tarasa Szewczenki.

W „Ukrainkach z nutoju" znalazł pełne odzwierciedlenie charakterystyczny dla romantyzmu kult pieśni ludowej z tęsknotą za czasami wolności. Ukraina pojawia się przed czytelnikiem krajem tajemniczym i egzotycznym, który od niepamiętnych czasów kojarzy się z wolnością i wolą, a obraz ukraińskich krajobrazów utrzymany przez autora w romantyczno-sentymentalnym nastroju. Głównym bohaterem „Ukrainek" jest kozak, wojownik, romantyczny buntownik, który jest integralną częścią ziemi, która go wychowała. Niesie zemstę swoim wrogom: krew i ogień, a ceni przede wszystkim wolę i chwałę. Przeszłość historyczną T. Padura nie zawsze interpretuje obiektywnie, mając na to swoje powody. Miał charakterystyczną dla romantyków wyidealizowaną wizję Ukrainy i polsko- ukraińskich stosunków.

"Szkołę ukraińską" jako fenomen polskiego romantyzmu, ukształtowaną na ziemiach ukraińskich, nie można rozpatrywać poza kontekstem ukraińskim, relacjami z kulturą, tradycją, folklorem narodu ukraińskiego, które miały bezpośredni wpływ na kształtowanie się tematyki narodowej w twórczości jej przedstawicieli. Tomasz Padura był poetą polsko-ukraińskim, lirnikiem kozackim, torbanistą, wieszczem narodowym, który wniósł nieoceniony wkład zarówno do polskiej jak i do ukraińskiej kultury, literatury i muzyki, czerpiąc inspirację z folkloru i historycznych kozackich dum Podola, Wołynia i Kijowszczyzny. Nazywał Ukrainę – matką, a Polskę – ojczyzną. Jest autorem licznych pieśni (około 200 w języku polskim i ukraińskim) i prawdopodobnie hitu „Hej, sokoły", napisanego po polsku i przetłumaczonego na 20 języków, który stał się hymnem kresowym, chociaż dowodów tego faktu nie ma, ponieważ część jego spuścizny twórczej została utracona. „Polak z ukraińskim sercem" pisał wiersze liryczne, dumki, pieśnie, komponował do nich muzykę, był „pieśniarzem kozaczyzny".. Przełożył na język ukraiński poemat Adama Mickiewicza „Konrad Wallenrod". Mówił sam o sobie: „Mickiewicz wielki poeta, ale kto go zna, a mnie śpiewa cała Polska i Ukraina". Osobowość i twórcze dziedzictwo Padury w kontekście "ukraińskiej szkoły" w polskiej literaturze epoki romantyzmu zajmują jedno z kluczowych i istotnych miejsc.

Bibliografia

1. Hadaczek B. Historia literatury kresowej. – Kraków, 2008; Idem. Kresy w literaturze polskiej. – Kraków, 2011.
2. Kolbuszewski J. Kresy (A to polska wlaśnie). – Wrocław, 2005; Idem. Poezije drugiej połowy XIX wieku. – Wrocław, 2008.
3. Krukowska H. Szkoła ukraińska // Romantyzm. Hiatoria Literatury. – T. 5. – Cz. 1/ Red. A.Skoczek. Kraków–Warszawa, 2003. – S. 241–256.
4. Kwapiszewski M. Późny romantyzm i Ukraina, Wydawnictwo PAN, - W, 2006.
5. Makowscy,M. Nesteruk. Szkoła ukraińska w romantyzmie polskim. Szkice polsko-ukraińskie, Wyd.UW,- W, 2013.
6. Makowski S. „Szkoła ukraińska" w romantyzmie polskim // „Szkoła ukraińska" w romantyzmie polskim. Szkice polsko-ukraińskie / Pod red.S.Makowskiego, - Warszawa, 2012.
7. Uliasz S. O literaturze kresów i pograniczu kultur: Rosprawy i szkice. – Rzeszów, 2001.
8. Ульяш С. Пограниччя як культурний простір // "Українська школа" в літературі і культурі українськопольського пограниччя / Київські полоністичні студії. – Т. 7 / Ред. Р. Радишевський. – Київ, 2005. – С. 28–40; (Uljjash S. Poghranychchja jak kuljturnyj prostir // "Ukrajinsjka shkola" v literaturi i kuljturi ukrajinsjkopoljsjkogho poghranychchja / Kyjivsjki polonistychni studiji. – T. 7 / Red. R. Radyshevsjkyj. – Kyjiv, 2005. – S. 28–40).
9. Ульяш С. Література пограниччя – пограниччя літератури. – Київ, 2011. (Uljjash S. Literatura poghranychchja – poghranychchja literatury. – Kyjiv, 2011.)
10. Гнатюк В. Тимко Падура в українському історично-культурному процесі /"Українська школа" в польському романтизмі / За ред. С.Ткачова. – Тернопіль, 2002. – С. 113–127. (Ghnatjuk V. Tymko Padura v ukrajinsjkomu istorychno-kuljturnomu procesi /"Ukrajinsjka shkola" v poljsjkomu romantyzmi / Za red. S.Tkachova. – Ternopilj, 2002. – S. 113–127.)
11. Гнатюк В. Українсько-польська правобережна література. Вибр. пр. / Київські полоністичні студії : Зб. наук. пр. Гол. ред., упорядн. та автор передм. Р. Радишевський. – Т. XII. – К. : МП «Леся», 2008. -634 с. -С.47-49.103-108. (Ghnatjuk V. Ukrajinsjko-poljsjka pravoberezhna literatura. Vybr. pr. / Kyjivsjki polonistychni studiji : Zb. nauk. pr. Ghol. red., uporjadn. ta avtor peredm. R. Radyshevsjkyj. – T. KhII. – K. : MP «Lesja», 2008. -634 s. -S.47-49.103-108.)
12. Радишевський Р. Українська школа у польському романтизмі, Томаш Падура, - Київ,2018. -С.232-233.
13. Radyshevsjkyj R. Ukrajinsjka shkola u poljsjkomu romantyzmi, Tomash Padura, - Kyjiv,2018. -S.232-233.
14. Prawdziwy życiorys Tomasza Paddury / Skreślony prez ***. – Poznań : J. Żupański, 1875.
15. Равита Ф. [Ґавронський Ф.] Фома Падурра //Киевская старина. – 1889. – Т. XXVI. – № 9. – С. 727–751. (Ravyta F. [Gavronsjkyj F.] Foma Padurra //Kyevskaja staryna. – 1889. – T. KhKhVI. – # 9. – S. 727–751.)
16. Єфремов С. Історія українського письменства / Українська школа в польському письменстві, Залєський. Падура. К., 1995. С.226-232. (Jefremov S. Istorija ukrajinsjkogho pysjmenstva / Ukrajinsjka shkola v poljsjkomu pysjmenstvi, Zaljesjkyj. Padura. K., 1995. S.226-232.)
17. Гнатюк В. Тимко Падура. – Харків; К., 1931. Критико-біографічний та історично-літературний нарис. – Харків-Київ : Література і мистецтво, 1931. – 147 с. Волинь-Житомирщина. Випуск 23. (Ghnatjuk V. Tymko Padura. – Kharkiv; K., 1931. Krytyko-bioghrafichnyj ta istorychno-literaturnyj narys. – Kharkiv-Kyjiv : Literatura i mystectvo, 1931. – 147 s. Volynj-Zhytomyrshhyna. Vypusk 23.)
18. Радовський В. Тимко Падура: спроба роздеградування і реабілітації. – Львів : Видавництво «Центр Європи», 2012. – 639 с. – С. 4–378. (Radovsjkyj V. Tymko Padura: sproba rozdeghraduvannja i reabilitaciji. – Ljviv : Vydavnyctvo «Centr Jevropy», 2012. – 639 s. – S. 4–378.)
19. Pyśma Tymka Padurry.Wydanie pośmiertne z aftografiw,- Lwów,1874.
20. Jabłoński Kajetan. Pienia Tomasza Padurry. – Lwów, 1842.

Надійшла / Paper received: 08.11.2020
Надрукована / Paper Printed : 04.01.2021

UDC 811.111`42
DOI: 10.31891/2415-7929-2020-20-13

ZAITSEVA M.
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

LINGUISTIC MEANS OF EXPRESSING ETHOS IN ENGLISH COURT DISCOURSE

The paper is devoted to the study of speech communication as a special kind of activity aimed at shaping opinions and beliefs. All these tendencies can also be applied to court speeches, by means of which the prosecutor and the defense lawyer seek to influence the judge and the jury in order to convince them of the desired understanding of the problem, as well as to force them to act. In this context, the phenomenon of ethos, which is seen as a system of ideals and values at the level of mental attitude, life patterns, social habits and values that dominate the culture and control the behaviour of its members, has been researched in the article. The author reveals the ways of language representation of ethos in English court discourse, which makes a certain contribution to understanding the mechanisms of speech impact in court, as there are not enough studies, where ethos is analysed from the linguistic point of view.

It has been established that in contemporary court discourse the appeal to religious ethos is becoming less and less applicable. At the beginning of the twenty-first century, appeals to democratic rights and freedoms as a system of ideals and values immutable for American society or appeals to universal values are increasingly used. The prosecution seeks to create an effect of empathy for the plaintiff and to create an effect of rejection for the accused, so it bases itself on an ethical norm or anti-norm, respectively. The defense lawyer also appeals to ethos, as does the prosecution, but the defense lawyer chooses a different context for these thematic groups. The paper identifies the relevant thematic groups: with the common themes of «civic virtues», «rule of law» and «universal values». It has been revealed that the appeal to ethos is mandatory in both the discursive practice of the prosecutor and the discursive practice of the defense lawyer, due to their being within the canon and their duty to maintain a court communicative culture.

Keywords: ethos, court discourse, defense lawyer` speech, prosecutor`s speech, thematic group, discursive practice, court communicative culture.

ЗАЙЦЦЕВА М. О.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕТОСУ В АНГЛОМОВНОМУ СУДОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто поняття етосу. Звернено увагу на особливості апеляції до етосу в англомовному судовому дискурсі. Аналіз проведено на автентичному матеріалі судових процесів, що відбувалися в останні роки. Виявлено спільні та відмінні ознаки вираження етосу в промовах адвокатів і прокурорів. Схожість полягає в тому, що апеляція до етосу є обов'язковою як в дискурсивній практиці прокурора, так і в дискурсивній практиці адвоката, що обумовлено їх перебуванням всередині канону і обов'язком підтримувати судову комунікативну культуру. Відмінності стосуються вибору контексту для обраних тематичних груп.

Ключові слова: етос, судовий дискурс, промова адвоката, промова прокурора, тематична група, дискурсивна практика, судова комунікативна культура.

Formulation of the problem. Speech communication as a special kind of activity, aimed at shaping opinions and beliefs, has always attracted the attention of researchers from different fields of scientific knowledge. Communicative activity, especially in recent times, has been analysed not only in terms of the persuasiveness of speech and its effectiveness, but also in terms of its trendiness and publicity. Here the question arises of the further theoretical and practical understanding of new pragmatic criteria: success, attraction and hype. All these tendencies can also be applied to court speeches, by means of which the prosecutor and the defense lawyer try to influence the judge and the jury in such a way as to convince them of the desired understanding of the problem. Also, to make them act accordingly to their intention: to induce them to pronounce a verdict of guilty or acquittal and a verdict of guilty or not guilty of the defendant. Which makes it necessary for the sender of the speech to address different aspects, both logical and emotional, psychological and social. In this regard, we consider it necessary to analyse such phenomenon as ethos, defined by researchers as a system of ideals and values at the level of mental attitudes, life patterns, and social habits, values dominating in the culture and controlling the behaviour of its members [1]. Identification of ways of linguistic representation of ethos presented in English court discourse could make a certain contribution to understanding the mechanisms of speech impact in court. Thus, the focus of the paper on solving important practical problems, as well as on further development of theoretical issues, confirms the relevance of the topic chosen for research.

Recent researches analysis. A study of the existing works devoted to the problem of ethos led us to conclude that the problem is underdeveloped. While there are still works that consider ethos as a philosophical and sociological phenomenon, there are very few studies that analyse ethos from a linguistic point of view.

Let us briefly review these studies. Therefore, A.B. Frantz defines ethos as «the space of interpenetration of morality and power», where «power in its deployment continuously generates morality, and the latter legitimises power» [2]. P. Bourdieu distinguishes between ethos and habitus. If ethos is an unconditional morality expressing human need for a supra-empirical moral order, then habitus (Greek Ἥαβιτυς - custom) is a conditional morality, «...a system of reproducible dispositions (attitudes, values, schemes of perception and action) which are structured

from outside (by power, socio-cultural situation, language etc.), by people» [3, p. 23]. The famous Polish researcher M. Ossowska deals with ethos from the point of view of morality, defining it as a lifestyle of some social group, general orientation of some culture, the hierarchy of values accepted in it [4]. But in this case it is worthwhile to bear in mind that we should talk about the process of manipulation rather than the process of persuasion. It may be added at this point that the difference between inducing persuasion/persuasion and manipulation is as follows: 1) the intention underlying the communicative act by the sender of the speech; 2) the truthfulness and transparency of the communicative act; 3) the expectation to benefit from the communicative act by the sender of the speech.

In this paper we consider ethos in the legal plane, so we are based on the position of E. Anchel, who understands ethos as related to the sphere of the proper «...such justice, which prevents the reproduction of social injustice» [5, p. 16]. Justice, in other words, the possibility of ethos, as «consciousness...that there is an objective moral order in the world, which presupposes that consequences depend unconditionally on what has been done, that responsibility for what has been done establishes a connection between them' is initially set in every human being and human beings in general» [5, p. 15]. It is to such an objective moral order that the prosecution appeals, thereby presenting its arguments as something immutable, since to reject or question this order «would mean a spiritual and moral surrender to barbarism, an implicit recognition that ... evil could shake the binding force of human measures of morality» [5, p. 14]. The prosecution relies on the so-called «normative persona» (M. Ossowska's term) and, in the English-language legal system, on the phenomenon of the «reasonably prudent person», i.e. the person who shares the generally accepted values of society and who observes the norms which are expressed in the form of injunctions, prohibitions, preferences and permissions. Law, therefore, as a normative system, must be imbued with morality.

Meanwhile, it goes also without saying that from the linguistic point of view, as noted above, ethos has not been fully considered. For example, one can cite such few works as A. V. Savchenko "Expression of Bourgeois Ethos by means of Paremiology" [6], [6], Claudio Ramírez «Ethos and Critical Discourse Analysis: From Power to Solidarity» [7], Vitale María Alejandra «Ethos in the "Conversationalization" of Public Discourse. The Inaugural Speeches of the Argentinian President Cristina Fernández de Kirchner» [8], Yaroslava Fedoriv "Manipulative Rhetoric: Linguopragmatic Analysis of Strategies of Privileged Influence" [9].

Thus, the aim of this study is to investigate the linguistic means of expressing ethos in English judicial discourse.

In order to achieve this goal, the following tasks are to be solved:

1) to clarify the terminological apparatus involved in the article;

2) to establish the language means expressing ethos in the prosecution discourse;

3) to establish the language means expressing ethos in the defense discourse;

4) to find out the similarities and differences of language means in different subtypes of English court discourse.

Results and discussion. The aim, objectives and specificity of the material determined the choice of methods of analysis.

At the stage of terminological grounding the main methods are comparison (comparing the views of different scholars, directions of problem analysis, etc.), classification (identifying linguistic means), generalisation (summarising information), argumentation (in support of its position).

In our choice of approaches to the analysis we were guided by the contemporary scientific paradigms: cognitive linguistics, pragmatic linguistics, speech communication theory, lexico-semantic analysis methods. Elements of cognitive analysis helped to identify the dependence of judicial discourse on social conditions.

The factual material of the study was authentic materials (texts of opening speeches of the prosecutor and the lawyer) of the American trial 2019 McStay Family Murder Trial.

The discourse of the prosecution is regulated and monotonous. Such a regulated and monotonous nature is justified by the fact that the speaker in this case delivers his speech on behalf of the state and has to be ceremonially impartial. As a rule, the representative of the accusing party refers to the social and political assessment of the crime and the characteristic of the defendant, the public danger of the crime, the aggravating and mitigating circumstances, contains an exhaustive analysis of the evidence collected and checked during the court hearing, which serves as a basis for conclusions about the guilt of the defendant, the qualification of his actions and the necessary punishment, the reasons for which the given punishment is proposed. However, given the adversarial principle in court and the fact that the accusatory speech should have a moral and legal and educational orientation, the so-called axiological component determined by moral and moral and cultural attitudes and rules existing in society, the prosecution cannot remain completely impartial, which determines the evaluative, emotive, emotional and expressive nature of its speech.

When referring to the activities of a lawyer, modern linguistics uses the term advocacy discourse. However, the development of modern scientific thought is characterised by processes of differentiation, as they help to explain a phenomenon in more detail. As a consequence, we consider it appropriate to propose the term «defence discourse» and to separate these two concepts – advocate's discourse and defence discourse – by providing comments on the issue.

Advocacy discourse is now seen as a moral discourse, as a form of reconciliation between the person

whose case is being tried and those who are trying it. On the other hand, advocacy discourse is represented by the discourse of famous personalities such as Martin Luther King, for example. The work of such individuals is that of advocates who seek reconciliation by caring for the good and appealing to conscience: «What made these advocates unique was their concern with goodness. They insisted on being concerned with the goodness even of the power brokers to whom they appealed. They based their advocacy on the goodness in those who were their clients. They appealed not to power but to conscience. Their advocacy tended to reconcile people rather than defeat them...» [10, p. 648]. However, very often litigation is not at all about reconciliation but about confrontation with a clearly expressed desire to win the dispute by any means, so we consider it more justified to separate these terms and single out the term «discourse of the defense».

Professional communication is always aimed at achieving a certain result, at solving a problem, i.e. it is goal-oriented communication. In addition, professional communication implies a high level of responsibility for not achieving professionally relevant goals. When in court, the lawyer and the prosecutor must be discreet and not show their emotions or negative attitudes towards each other in front of the audience. They must not show any disrespect for the court.

Let us illustrate this with examples. A trial begins with the opening speech of the prosecutor who, on the one hand, refers to ethos as a general system of human values of which the value of human life is the most important. On the other hand, as a system of values accepted in American society at the level of mental attitude, life patterns, and social habits which dominate the culture and which control the behaviour of society members.

Thus, the prosecutor states that four people simply disappeared from life, the lives of four people suddenly cut short, two of whom were young children aged four and three.

«Family of four disappeared off the face of the earth; just up and gone».

In addition to the value of life, the prosecutor appeals to the universal value of friendship:

«the defendant was Joseph`s best friend».

All the more repugnant is the crime committed by the "best friend", the cause of which is simple human greed, which in this case is a universal anti-value:

«All this boils down to greed».

The concept of «civic virtues» emerges from the description of murdered family members as good citizens of American society, law-abiding citizens who do not break laws, pay taxes, and work for the good of American society:

«…husband who is running a business; mom who is raising her two kids, fixing up a house they bought recently», «they lived in a quiet residence, had two cars, had a business».

The concept of «civic virtues» that are inherent to the dead is contrasted with a set of negative qualities of the defendant:

«his lies; he misled the investigator; he owes Joseph a lot of money, 42,000 dollars; he played casinos: Pollock casino, Casino in Highland, San Manuel casino, Commerce casino; forging checks; played the victim; tried to cover his tracks after murders; took 5,000 dollars from Joseph`s mother but never paid her back».

Interestingly, the prosecutor mentions as a negative characteristic of the defendant the fact that he had borrowed money from his victim's mother, but had never paid back the debt.

As a result of the «clash» of virtues and anti-virtues, certain contradictions arise, that is to say a conflict which leads to murder:

«basic human emotion and greed».

While the prosecution relies on the so-called «normative persona» (M. Ossowska's term) and universal values, the defense in the English-language legal system appeals more to the concept of a «reasonably prudent person», i.e. a person who shares the generally accepted values of society and who observes the rules which are expressed in the form of injunctions, prohibitions, preferences and permissions. They conduct a joint business that brings them profit. Moreover, they were about to enter into a lucrative contract, so the murder of a business partner was entirely unprofitable for the defendant as a pragmatic businessman and law-abiding person. Therefore, he does not call the tragedy that occurred a murder, but a disappearance of people:

«It is not a murder, murders happen every day, it is disappearance; somebody wanted this family to disappear».

Based on such findings, the defense lawyer demands justice and a fair hearing:

«…we want justice…».

It is noteworthy that both the prosecution and the defense lawyer use the concept of «best friend» but in exactly the opposite context: the prosecutor resents that the victim's best friend committed the murder in question, while the lawyer emphasises that the defendant is suffering moral distress because he was the best friend of the murdered man:

«…the loss is also to him, best Joseph`s friend…; Merit needed Joseph, his best friend..».

While in the early twentieth century prosecutors used to appeal to religious ethos, in today's increasingly varied human values such an appeal to religious ethos is becoming less and less applicable. Referring to M. Weber, we note that the existence of modern civil society is built on purposive-rational and value-normative activity. Religious values can be proclaimed, but for various reasons they do not have a significant impact on society, acting

often as a «must-have» attribute of social reality. Religious ethos is perceived more as a traditional cognitive-social form with which people are more comfortable, by inertia, to identify themselves. At the beginning of the twenty-first century, appeals to democratic rights and freedoms as a system of ideals and values immutable for American society or appeals to universal values are increasingly used.

Conclusions and perspectives. The content analysis of the texts of the speeches made by the prosecution drew the following conclusions: the speech sender always uses appeals to ethos, i.e. «appeal to the ethical norms shared by the listeners» [11, p. 96]. It is oriented towards creating an effect of empathy towards the plaintiff and towards creating an effect of rejection of the accused and is based on an ethical norm or an anti-norm, respectively. In general, however, the presence of an appeal to ethos is mandatory in the discursive activity of the prosecutor, as he or she is within the canon and must maintain a judicial communicative culture. In terms of linguistic representation, the appeal to ethos is realised through the discursive activation of the following thematic areas: with the common semantics of "civic virtues", "rule of law", "universal values". The defense lawyer also appeals to ethos, as does the prosecution, but the lawyer chooses a different context for these thematic groups.

Based on such an understanding, we can note that the appeal to ethos is almost identical for all subtypes of judicial discourse in that the parties appeal to an objective moral order, to the immutable principle of the rule of law in American society, and to biblical values. As we have noted above, the appeal to ethos is mandatory in both the discursive practice of the prosecutor and the discursive practice of the lawyer, due to their location within the canon and their duty to uphold a judicial communicative culture. However, certain questions remain: does it address the judge? Which thematic groups express it? We consider the above questions as a prospect for further investigation of the problem of appeal to ethos in court discourse.

References

1. Guseynov A. A. Esche raz o vozmozhnosti globalnogo etosa // Vek globalizatsii. 2009. №1. P. 16-27.
2. Frants A.B. Moral i vlast // Filosofskie nauki. 1992. №3. P. 3-10.
3. Bourdieu P. Sotsiologiya sotsialnogo prostranstva / P. Bourdieu. St Petersburg: Aleteyya. 2007.
4. Ossowska M. Ryitsar i burzhua. Moscow, 1987
5. Anchel E. Etos i istoriya. Moscow: Myisl, 1988
6. Savchenko A. V. Vyirazhenie burzhuaznogo etosa sredstvami paremiologii // Vestnik ChelGU. 2011. №11. Available from: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/vyrazhenie-burzhuaznogo-etosa-sredstvami-paremiologii P.122-125.
7. Claudio Ramírez, « Ethos and Critical Discourse Analysis: From Power to Solidarity », COnTEXTES [En ligne], 13 | 2013, mis en ligne le 20 décembre 2013, consulté le 04 avril 2021. Available from: URL : http://journals.openedition.org/contextes/5805 ; DOI : https://doi.org/10.4000/contextes.5805
8. Vitale María A. "Ethos in the "Conversationalization" of Public Discourse. The Inaugural Speeches of the Argentinian President Cristina Fernández de Kirchner", Langage et société, vol. no 149, no. 3, 2014, pp. 49-67.
9. Fedoriv Ya. R. Manipuliatyvna rytoryka: linhvoprahmatychnyi analiz stratehii prykhovanoho vplyvu / Yaroslava Fedoriv. // Naukovi zapysky NaUKMA. - 2010. - T. 111: Filolohichni nauky. P. 7-10.
10. Shaffer, T. (1979) Advocacy as Moral Discourse, 57 N.C. L. Rev. P. 647 – 670. Available from: http://scholarship.law.unc.edu/nclr/vol57/iss4/8
11. Khazaherov H. H. Topos vs kontsept / H. H. Khazaherov // Prahmatyka, rechevoe vozdeistvye. 2009. Available from: http://www.khazagerov.com/pragmatics/82-topos-vs-concept.

Paper received: 11.11.2020
Paper Printed : 04.01.2021

УДК 371. 32:821.161.2
DOI: 10.31891/2415-7929-2020-20-14

ГОРЯЧОК І. В.
Хмельницький національний університет

УКРАЇНСЬКА ПУБЛІЦИСТИКА В ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ: СУТЬ ПОНЯТТЯ, ФУНКЦІЇ, ЗНАЧЕННЯ

У статті подано визначення публіцистики, з'ясовано її природу. Обумовлено історичні чинники виникнення та розвитку цієї самостійної сфери у світі та на теренах України. Також виокремлено основні функції. Вказано на специфічні особливості та суспільну роль.

Ключові слова: публіцистика, історія публіцистики, функції публіцистики, суспільне значення.

HORIACHOK I.
Khmelnytskyi National University

UKRAINIAN JOURNALISM IN LITERATURE STUDIES: ESSENCE OF THE CONCEPT, FEATURES, SIGNIFICANCE

The article considers Ukrainian opinion journalism as a sphere of literary activity. The definition of opinion journalism in the interpretation of many scholars is given, its nature is clarified. The historical factors of origin and development of this sphere in the world and on the territory of Ukraine are conditioned. Opinion journalism, as an independent sphere, was born in the first millennium B.C.E. in the works of the Old Testament prophets. Ukrainian opinion journalism dates back to ancient times from Hilarion's "Words of Law and Grace" and develops synchronously with the development of Ukrainian society, reflecting the basic needs and requirements of those stages of development. During the Middle Ages, opinion journalism became the most characteristic features of literature as such, and Renaissance opinion journalism in its spirit was more often religious than political. Important for his time was the opinion journalism of I. Vyshensky, M. Smotrytsky, P. Mohyla, I. Kopystensky, I. Gizel, S. Yavorsky, F. Prokopovych, M. Dragomanov, I. Franko, M. Pavlyk, in the days of national liberation struggles - M. Hrushevsky, V. Vynnychenko, S. Petliura, S. Efremov, M. Shapoval. In the second half of the twentieth century, Yu. Yanovsky, O. Dovzhenko, and J. Galan showed their skills in this area of literary activity. The unprecedented activation of the opinion journalistic word took place in the late 80's - early 90's, during the spiritual and national revival, the brightest opinion journalistic works of L. Kostenko, I. Drach, B. Olynyk, E. Gutsal, V. Yavorivsky, O. Gonchar. The development of opinion journalism since its inception and to this day is marked by diversity, a wide range of current life problems, social events.

The main functions are also highlighted. The main thing is the reflection of public life, the formation of public opinion and communicative-public. The specific features and social role of opinion journalism are pointed out.

Key words: opinion journalism, history of opinion journalism, functions of opinion journalism, social significance.

Постановка проблеми. У наш час публіцистика займає важливе місце в суспільстві. XXI ст., більшою мірою, ніж попередні, зумовило дві основні функції публіцистики: відображати суспільне життя і формувати ставлення людини до нього. Соціальна поведінка і політична свідомість людей примушує публіцистику активно й оперативно входити в життя, бачити у фактах, подіях, явищах реальної дійсності їх політичну суть, яка визначає життєво важливі проблеми. Українська публіцистика ставала об'єктом зацікавлень теоретиків літератури та журналістикознавства В. Здоровеги, Ю. Лазебника, В. Учонової, М. Черепахова, В. Шкляра про зміст, функції, структуру публіцистики; дослідження С. Абрамовича про розвиток української публіцистики, її зв'язок зі світовою.

Аналіз останніх джерел. У роботі наведені дані досліджень про публіцистику В. Здоровеги, Н. Заверталюк, С. Абрамовича, М. Черепахова, Й. Лося та багатьох інших

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні поняття «публіцистика», у виявленні історичних чинників виникнення і розвитку цієї сфери, а також визначення її функцій та суспільної ролі.

Виклад основного матеріалу. Слово «публіцистика» (від лат. *publicus* - суспільний, народний) прийшло до нас з німецької, звідки було запозичене також польською, російською, болгарською, чеською та іншими слов'янськими мовами. Зокрема, в українській, як запевняє В. Здоровега, одним з перших його широко почав вживати І. Франко [1, с. 4].

В. Даль пов'язував це слово з поняттям «публіка», «публічне право». На його думку, публіцист - письменник, із сучасних, загальних питань, з народного права. Дослідник публіцистики М. Черепахов розглядав публіцистику як такий рід літератури, що стоїть між художньою і науковою творчістю [2, с.20]. Н Заверталюк дала таке визначення публіцистики: «Суспільно-політична література на сучасні актуальні теми. Публіцистика – це оголений нерв літератури, наймобільніший її жанр, ця кардіограма суспільних настроїв – вийшла на авансцену духовного життя народу, повідала країні про найболючіші проблеми нашого минулого, сучасного і майбутнього» [3, с.33]. В. Учонова у своїй книзі «Публіцистика і політика» то акцентує увагу на публіцистиці як роді літератури, то підходить до неї як до виду масової політичної пропаганди [4, с. 56].

Ми погоджуємось із визначенням публіцистики сучасного науковця Й. Лося, що «це словесна сфера моделювання свідомості, вияв незгасної активності, динамізму людського духу, політичне і морально-філософське

освоєння історії та актуальної суспільної практики, всеохоплюючий спосіб формування особистості, площа вияву інтересів і вартостей людей, суспільних груп і націй, втілення їх культурної ідентичності» [5, с.9] і надалі послуговуватимемося саме цим твердженням.

За твердженням С. Абрамовича, публіцистика, як самостійна сфера, народжується в I тис. до н.е. у творчості старозавітних пророків. Саме Біблія дала імпульс народженню європейської публіцистики. Прийнято також вбачати початок власної європейської публіцистичної традиції у сатирі Меніппа (3 ст. до н.е.). Очевидно, що у християнській Європі впродовж тисячолітньої фундації нової культури саме біблійна традиція покладається в основу публіцистики. У переважній більшості випадків християнська література Середньовіччя розвивалася в річищі, визначеному таким жанром Нового завіту, як послання. Протягом усього Середньовіччя саме публіцистичний стрижень визначає характер європейської словесності [6, с. 463].

У писемності переважають публіцистичні твори («Слово про закон та благодать» Іларіона; «Слово» будь-якої проповіді, наприклад, Серапіона Володимирського, представника Київської школи; «Моління» Даніїла Заточника, органічно пов'язане з традиціями київської книжності). На українському ґрунті за часів найбільш інтенсивного формування української нації в умовах напруженої політичної боротьби та інтенсивного духовного пошуку, церковної полеміки бути письменником — означало переважно бути публіцистом (І. Вишенський, М. Смотрицький, П. Могила, І. Копистенський, І. Гізель, С. Яворський — аж до Ф. Прокоповича). Зате в часи шляхетської Польщі (XV-XVI ст.) та занепаду Речі Посполитої у XVII-XVIII ст. публіцистика розвивається надзвичайно інтенсивно, особливо на тлі поширення ідей Реформації та кризи традиційного католицизму. Вінчає весь цей досвід творчість П. Скарги, який в агіографічному та проповідному жанрі начебто підбиває підсумки традиціям середньовічної християнської публіцистики країни [6, с.464].

До полемічної публіцистики доби кінця XVI – початку XVII століття зверталися визначні історики літератури І. Франко, М. Возняк, П. Яременко, Д. Чижевський, Л. Махновець, В. Крекотень, О. Мишанич, Д. Наливайко та багато інших вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Ознаки нової доби, зважаючи на історичні обставини, виявилися насамперед у полемічній публіцистиці, яка, орієнтуючись на досвід протестантсько-католицької полеміки часів Реформації, починає враховувати набутки літератур. При цьому широко використовуються доробки візантійських та українських середньовічних книжників, зокрема твори І. Златоустого, І. Дамаскіна, А. Критського, Іларіона, К. Туровського, які актуалізуються через нові переклади й перевидання.

Саме за Середньовіччя публіцистика й публіцистичність стають найхарактернішою ознакою словесності як такої; більш того, публіцистика Відродження за духом своїм частіше релігійна ніж політична, (як у Європі доби Реформації), й внутрішньо продовжує лінію полемічної літератури часів боротьби з єресями та Вселенських соборів. Лише в міру усвідомлення специфіки естетично-художнього пізнання «публіцистичне» починає поступатися «художньому» в зв'язку з емансипацією творчого «я». Класицизм, який прагнув канонізувати досвід античного красного письменства та Відродження, всіляко звужував сферу публіцистичного. На противагу класицистам Просвітництво прагне піднести публіцистичний пафос літератури та мистецтва, що, зокрема, виливається у створення літературно-художньої критики.

Публіцистика посідала особливе місце у духовному житті України. Це пояснюється щонайменше двома причинами: історичною долею і своєрідною ментальністю народу. У перші місяці після Другої світової війни українській літературі не доводилося бути тільки «мистецтвом слова». Вона була ще більшою мірою зразу всім: політичною трибуною, публіцистикою, філософією, криком, плачем, стогоном поневоленої народної маси. Виділяються полемічні, публіцистичні традиції української літератури, яка протягом багатьох десятиліть змушена була відстоювати не тільки потоптані права свого народу на соціальну та національну незалежність, на власну мову, культуру, а й своє право на існування.

В. Здоровега пояснює вирішальне значення публіцистики у житті українського народу тим, що у нас воно формувалось переважно публіцистами, які були творцями світогляду і вчителями життя. Учений акцентує також на тому, що така - велика роль публіцистики у духовному бутті України пояснює «особливо наше українське, прагнення поєднати мислення і діяння, прагнення до постійної близини духа і життя, виразниками якого були і Сковорода, і новочасні публіцисти» [1, с.80].

Взагалі, історичні обставини складалися так, що на сторожі коло рідного народу кращі його мислителі могли поставити не власну державу, не силу закону, а слово у формі сотень-тисяч пісень і дум, переказів, легенд і міфів, художніх, а також публіцистичних творів. У нових історичних умовах це переконливо зробив своєю вогненною поезією Тарас Шевченко, політичною прозою і науковою діяльністю інші члени Кирило-Мефодіївського братства.

XIX ст., особливо друга його половина, породило таких гігантів публіцистичної думки, як М. Драгоманов, І. Франко, Леся Українка, М. Грушевський, М. Павлик. На зламі двох століть, коли ще продовжував активно працювати І.Франко, саме у публіцистиці обґрунтовується ідея державної незалежності України. Провісниками духу нової доби визнавали такі зразки публіцистики: «Зазивний лист до української інтелегенції» П. Куліша, «Сьогочасне літературне прямування» та «Українство на літературних позвах з Московщиною» І. Нечуя-Левицького, «Молода Україна» Т. Зіньківського.

У процесі визвольних змагань 1917-1921 років і після їх поразки з'явилася ціла когорта українських публіцистів різних політичних відтінків. Найвидатнішими серед них вважають: С. Петлюру, В. Винниченка, С. Єфремова, Д. Донцова, Є. Маланюка, Д. Чижевського.

Утверджувалися набутки високої української публіцистики, що розвивалася у вільних від цензурного гніту умовах – у західній діаспорі. «Малоросійство» Є. Маланюка, «Партачі життя» О. Теліги, «Дух руїни» О. Ольжича – це тільки найяскравіші приклади, які засвідчують: українській публіцистиці вдалося зберегти свою гідність навіть у найнесприятливіших умовах..

Починаючи з 60-х років, усе наполегливіше пробивалася публіцистика до повноти своєї значущості і правдивості на власних національних теренах. Назвемо декілька зразків: «Літера, за якою тужать» Б. Антоненка-Давидовича, «Феномен доби» В. Стуса, «То звідки ж вона, «звізда Полин»?», «Кирильцьо» О.Підсухи, «Криниці моралі та духовна посуха» Б. Олійника, «Біс лестощів» та «Чого зволите?» В. Яворівського, «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала» Л. Костенко, «Українська національна ідея» Д. Павличка.

Небувала активізація публіцистичного слова відбувається наприкінці 80-х - на початку 90-х років, у час духовного і національного відродження. Придушувана понад 70 років інтелектуальна енергія вибухнула з такою силою, що протистояти їй нездатні були ні партійні комітети, ні вишукані методи роботи тодішніх спецслужб. Явочним порядком була відкинута цензура. Проаналізувавши наукову літературу з проблеми, дійшли висновку, що публіцистика стала найповажнішою політичною силою, затьмаривши навіть найсміливіші і найяскравіші романи та кінофільми. Публіцистика стала справді царівною у суспільній думці.

Публіцистика існувала, існує у різних іпостасях. Може змінюватися її сутнісний характер, але вона завжди залишиться насичена глибокої цікавої думки, гуманної загальнолюдської ідеї. Розвиток публіцистики від її зародження і до сьогодні позначений різноаспектністю, широким охопленням актуальних життєвих проблем, громадських подій.

Головною функцією публіцистики є формування суспільної думки. Ця функція не може бути успішно здійснена, якщо публіцисту не вдається тією чи іншою мірою висловити думки і настрої громадян. Публіцист повинен іти попереду читача, активно на нього впливати. Щоб ефективно діяти на суспільну думку, публіцистика повинна включати в себе раціональні, вольові та емоційні елементи. Публіцист повинен знати суспільну психологію, свідомо чи інтуїтивно враховувати її закономірності. Як відзначає В. Здоровега, формуючи суспільну думку, публіцистика вносить у неї раціональний елемент, збагачуючи людину духовно [1, с.9]. М. Черепахов розглядає публіцистику з орієнтацією на сучасну практику публіцистичного мовлення, вважає, що основна функція публіцистики полягає в тому, щоб «викликати живий відгук, викликати активну дію» [2, с.108].

Таким чином, комунікативно-громадська функція публіцистики становить її визначальну ознаку.

Крім головної своєї функції, публіцистика виконує ряд інших, які підпорядковані першій функції. Формуючи суспільну думку і через неї впливаючи на суспільну свідомість, публіцистичний твір у процесі сприйняття його читачем несе йому інформацію, необхідну для вирішення соціальних питань. Публіцистика відображає актуальні для сучасності суспільні явища в їх цілісності, в той час як кожна із конкретних форм суспільної свідомості (політика, право, релігія, мистецтво) відображає лиш визначені їх сторони, частини. Тому не можна говорити про публіцистику як окрему самостійну форму суспільної свідомості. Їй притаманні риси, які є і в науці, мистецтві, філософії, праві, етиці. Але вона не замінює їх, залишаючись самостійним способом відображення дійсності і впливу на суспільство. Без сумніву, за визначенням В. Здоровеги, публіцистика – своєрідна ділянка духовної культури, вид творчої діяльності, вираженої у живому і писаному слові, звуці, зображенні. Вона спроріднена, нерозривно пов'язана з наукою, мистецтвом, філософією, релігією [1, с.79].

Дві функції – відображати суспільне життя і формувати ставлення до нього мас, їх соціальну поведінку і політичну свідомість – обумовлює завдання публіцистики активно й оперативно втручатися у життя, бачити у фактах, подіях, явищах реальної дійсності їх політичну суть, яка визначає життєво актуальні проблеми. «Якою б не була тема, яким би не був об'єкт, – зауважує дослідник жанру природи публіцистики М. Черепахов, - публіцист політично осмислює проблему» [2, с.128].

Одна із ознак публіцистики - це її оперативність. Не випадково, як показує практика, публіцисти найбільш активно працюють у періоди соціально значущі, драматичні, на крутих переломах життя народу й країни, коли необхідна перебудова свідомості. Вона відіграє найважливішу роль у формуванні громадської думки, у вихованні переконань народних мас, у поширенні певних поглядів, уявлень і почуттів, у мобілізації людей на вирішення важливих завдань. При цьому публіцист, подібно до вченого, широко використовує властиве науці аналітичне абстрактно-логічне мислення, але показує його як процес шукання й знаходження істини. Разом із тим, подібно до письменника, він у разі потреби вдається і до властивої художній літературі конкретно-образної форми мислення, використовує словесні образи й образні вислови, художні деталі, картини й інші елементи образності. Тому публіцист стоїть на межі науки і художньої літератури. Межа публіциста залежить від тих завдань, які вирішує автор, від того, на яку аудиторію твір розрахований, а також від індивідуального стилю письменника і його манери письма.

Письменники всіх часів працювали у різних жанрах публіцистики. Це одна із форм вираження їх світоглядної позиції, оцінки політичних явищ, подій, фактів. Публіцист, на думку І. Франка, «торкає за душу, звертається до почуття морального, намагається всю сутність людини рухати у напрямку своїх думок та ідеалів» [7, с.54].

«Значення публіцистики, особливо тієї, що орієнтується на розгляд важливих суспільно-політичних проблем, суттєво зростає у складні, неоднозначні періоди людського буття» [3, с.128], – справедливо зазначала Н.Заверталюк, маючи на увазі діяльність у галузі політичної публіцистики французької письменниці та громадського діяча Жермени де Сталь. В українській історії ми маємо також непоодинокі приклади, коли письменники своїм публіцистичним словом активно втручалися у суспільно-політичні процеси, сприяли розвитку громадської думки. Політичною була публіцистика М. Драгоманова, І. Франка, М. Павлика, у добу національно-визвольних змагань – М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри, С. Єфремова, М. Шаповала. У ІІ половині ХХ століття свою майстерність у цьому напрямку літературної діяльності виявляли Ю. Яновський, О. Довженко, Я. Галан, молодші сучасники Л. Костенко, І. Драч, Б. Олійник, Є. Гуцало, В. Яворівський, О. Гончар.

Висновки. Отже, українська публіцистика бере свій початок ще з давніх часів від «Слова про закон і благодать» Іларіона і розвивається синхронно із розвитком українського суспільства, відображаючи основні потреби і вимоги тих етапів розвитку; публіцистика як особлива сфера сприяє розвитку громадської думки, втручається у суспільні процеси. Впливати на свідомість громадян і змінювати хід історичних подій - такі основні функції публіцистичних творів.

Література

1. Здоровега В.Й. У майстерні публіциста: Проблеми теорії, психології, публіцистичної майстерності. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1989. 179 с.
2. Черепахов М.А. Проблемы теории публицистики. М.: Мысль, 1971. 269 с.
3. Заверталюк Н. И. Публицистика писателей на Украине 20-х – 70-х гг. ХХ ст.: Проблемы, жанры, мастерство: Дис. докт. филол. наук: 10.01.02. Днепропетровск, 1992. 300 с.
4. Учонова В.Й. Публицистика и политика. Москва, 1988.192 с.
5. Лось Й. П. Правда слова. Публіцистика і тенденції розвитку світу. Львів. 1999. с. 9
6. Абрамович С.О. Публіцистика і література. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. с.463–464.
7. Франко І.Я. Вишенський і його твори. Зібр. творів: В 50-ти т. К., 1981. т.30. с.54

References

1. Zdorovega V.Y. In the workshop of a publicist: Problems of theory, psychology, journalistic skills. Lviv: Lviv Publishing House. un-tu, 1989. S. 179.
2. Cherepakhov M.A. Problems of the theory of journalism. M .: Mysl, 1971. S. 269.
3. Zavertalyuk N.I. Journalism of writers in Ukraine in the 20's - 70's. XX century.: Problems, genres, skill: Dis. Dr. philol. Science: 10.01.02. Dnepropetrovsk, 1992. S. 300.
4. Uchonova V.Y. Journalism and politics. Moscow, 1988. S. 192.
5. Los J.P. The truth of the word. Journalism and world trends. Lviv. 1999. S. 9.
6. Abramovich S.O. Journalism and literature. Lexicon of general and comparative literature. Chernivtsi: Golden Timpani, 2001. S. 463–464.
7. Franko I.Y. Vyshensky and his works. Collect. works: In 50 vols. K., 1981. vol.30. S. 54.

Надійшла / Paper received: 07.11.2020
Надрукована / Paper Printed : 04.01.2021

УДК 81'373.23(477.43):687:685.3
DOI: 10.31891/2415-7929-2020-20-15

ЮЩИШИНА О. М.
Хмельницький національний університет

АПЕЛЯТИВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ ОДЯГУ ТА ВЗУТТЯ В ОСНОВАХ ПРІЗВИЩЕВИХ НАЗВ І ПРІЗВИЩ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

У статті здійснено лексико-семантичний аналіз прізвищевих назв і прізвищ Центральної Хмельниччини. Антропоніми, мотивовані апелятивами на позначення назв одягу та взуття, згруповано в межах 5 лексико-семантичних груп, які розглянуто в порядку спадання їх частотності. Проведене дослідження прізвищевої системи Центральної Хмельниччини дозволило виявити 152 апелятиви на позначення назв одягу та взуття, які стали твірними основами близько 200 антропонімів. Установлено, що серед проаналізованих прізвищ вищу активність виявляють лексико-семантичні групи «Одяг» (84), «Головні убори» (43), «Прикраси» (29), меншу – «Тканини» (21) і «Взуття» (19). Зазначено, що подальшого вивчення потребують ПН і прізвища Центральної Хмельниччини, основи яких засвідчують негативнооцінну лексику.

Ключові слова: антропонім, апелятив, лексико-семантичний аналіз, лексико-семантична група, прізвище.

YUSHCHYSHYNA O.
Khmelnytskyi National University

APPELLATIVES FOR NAMES OF CLOTHES AND FOOTWEAR BASED ON THE SURNAME DENOMINATIONS AND SURNAMES OF CENTRAL KHMELNYCHINA

Lexical and semantic analysis of the surname denominations and surnames of Central Khmelnychyna has been made in the article.

An important task of onomastics is the systematic study of the lexical and semantic structure of onyms, which helps to clarify a number of issues concerning the historical development and formation of the modern Ukrainian literary language. Given the active changes in the vocabulary of our language, we see the need to analyze the surname denominations and surnames of Central Khmelnychyna and to identify in their bases tokens to denote the names of clothes and shoes. This topic was partially researched by K. D. Glukhovtseva ("Surnames of Luhansk residents, correlated with the names of clothes and shoes"), L. O. Lisova ("Modern names of Volyn, derived from the names of clothes and shoes"), N. O. Yatsenko ("Ukrainian surnames of the XVIIth century, motivated by appellatives to the names of clothes") and others.

The purpose of the work is lexical-semantic analysis and determination of productivity of the surname denominations and surnames of Central Khmelnychyna. The object of our research is the anthroponyms of Central Khmelnychyna, which are based on appellatives to denote the names of clothes, shoes and related names.

Anthroponyms, motivated by appellatives to denote the names of clothes and shoes, are grouped within 5 lexical-semantic groups, which are considered in descending order of their frequency. A study of the surname system of Central Khmelnychyna revealed 152 appellatives to denote the names of clothing and footwear, which became the basis of about 200 anthroponyms. It is established that among the analyzed surnames the lexical-semantic groups "Clothes" (84), "Hats" (43), "Jewelry" (29) show the highest productivity, "Fabrics" (21) and "Shoes" (19) – lower.

It is noted that further study of the surname denominations and surnames of Central Khmelnychyna, the basics of which testify to the negative vocabulary, is needed.

Key words: anthroponym, appellative, lexical-semantic analysis, lexical-semantic group, surname.

Постановка проблеми. Важливим завданням ономастики вважаємо системне вивчення лексико-семантичної структури онімів, яке допомагає з'ясувати низку питань щодо історичного розвитку й становлення сучасної української літературної мови.

Народна термінологія одягу, відбита у прізвищевих назвах і прізвищах, дуже різноманітна, і цінність її полягає в тому, що вона значною мірою відображає багатий творчий досвід в цій сфері діяльності народу, його регіональне розмаїття й історичну глибину [1, с. 3].

Внаслідок соціально-економічних і культурно-побутових змін багато назв складових частин одягу та взуття інтенсивно виходять з обігу, оскільки зникають і самі реалії, для означення яких вони вживалися. А отже, традиційні назви різних предметів народного вбрання, що в свій час широко побутували, входять уже до історичного фонду мови [1, с. 5]. Як зазначає К. Матейко, від назв поширеного одягу постав ряд прізвиськ-кличок. Жителів, що ходили в *постолах*, прозивали *Постольниками*; від верхнього одягу *гуні* походять прізвиська *Гуняри*, від *кафтана* – *Кафтаняки*, з приводу штанів, пошитих у клин, прозивали *Клинцями*, а складених у формі баранячих рогів берегів капелюха – *Ріжкачами* та ін. [1, с. 8]. З огляду на активні зміни в словниковому складі нашої мови вбачаємо необхідність у тому, щоб проаналізувати прізвищеві назви і прізвища Центральної Хмельниччини і виявити в їхніх основах лексеми на позначення назв одягу і взуття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антропоніми, мотивовані апелятивами на позначення назв одягу та взуття, досліджували К. Д. Глуховцева («Прізвища жителів Луганщини, співвідносні з назвами одягу та взуття») [2], Л. О. Лісова («Сучасні прізвища Волині, похідні від назв одягу та взуття») [3], Н. О. Яценко («Українські прізвищеві назви XVII ст., мотивовані апелятивами на позначення назв одягу») [4] та ін.

К. Д. Глуховцева зазначає, що залежно від значення слова-апелятива, покладеного в основу власної назви, усі зафіксовані прізвища (близько 150) жителів Луганщини можна поділити на групи, і пропонує деталізовану класифікацію: прізвища, співвідносні з назвами верхнього чоловічого або жіночого одягу; чоловічого або жіночого убору; поясів; прикрас чи нашивок на одязі; взуття; жіночої спідниці, капюшону, коміра, чоловічої сорочки; старого одягу; тканин чи ниток [Див.: 2, 49–51]. Науковець вказує на те, що в основу прізвища нерідко покладені локально обмежені назви одягу, зокрема вони зафіксовані в середньополіських та суміжних говірках, і загальновживані найменування [2, 52–54].

Досліджуючи сучасні прізвища Волині (206), Л. О. Лісова виокремила антропоніми, співвідносні з назвами верхнього одягу (35), його частин і оздоб (34), тканин (28), головних уборів (19), поясного одягу (15), прикрас (14), взуття (не зазначено кількості), назв інших видів одягу. Визначено, що 9 антропонімів похідні від двоосновних лексем, які характеризували особу за манерою носіння одягу [Див.: 3, 317–319].

Здійснивши лексико-семантичний аналіз українських прізвищевих назв XVII ст., Н. О. Яценко робить висновок, що є антропоніми, пов'язані з назвами верхнього одягу, взуття, прикрас та оздоб одягу, чоловічого поясного одягу, тканин. Науковець робить висновок, що найпоширенішим видом одягу козацького війська були *кожух*, *шапка*, *штани*, *чоботи*, про що свідчить значна кількість прізвищевих назв, утворених від вказаних апелятивів; прізвищеві назви утворено лексико-семантичним, морфологічним і синтаксико-морфологічним способами [Див.: 4, 97–99].

Мета роботи – лексико-семантичний аналіз і визначення продуктивності прізвищевих назв та прізвищ Центральної Хмельниччини. **Об'єкт нашого дослідження** – антропоніми Центральної Хмельниччини, в основах яких відображено апелятиви на позначення назв одягу, взуття та суміжних з ними найменувань.

Виклад основного матеріалу. Прізвищеві назви та прізвища, мотивовані апелятивами на позначення назв одягу та взуття, згруповано в межах 5 лексико-семантичних груп. Розглядатимемо їх у порядку спадання продуктивності.

– Одяг: *Бабешко* (бабешка – «кофта жіноча» [1, с. 75]), *Байрак* (пор. байрак – 1) «те саме, що сардак», 2) «жіночий кожух зі смушком», 3) «кожух, покритий фабричним сукном», 4) «суконний півкафтан без талії зі стоячим коміром, без оздоблення» [1, с. 75–76]) або 5) «ліс у яру, в долині» [5, I, с. 91]), *Баско* (баска́ – «кофта жіноча довга зі зборками; жакет жіночий святковий на підкладці, а також без підкладки, пошитий до талії; кофта жіноча, пошита в талію, внизу широка» [1, с. 76]), *Бекешка* (пор. 1) бекешка>бекеша – «чоловічий верхній теплий одяг старовинного крою з брижами в стані» [5, I, с. 155]), *Бобко* (пор. бобка – 1) «спортивна блуза; літня сорочка з короткими рукавами», 2) «дитяча іграшка» [6, с. 217]), *Брижань* (брижі – «складки на одягу, халявах чобіт» [5, I, с. 234]), *Бунда*, *Бундар* (бунда – «рід верхнього одягу» [5, I, с. 255]), *Бурка* (пор. бурка – 1) «повстяний плащ; вид капюшона; вовняна сукня», 2) «картопля» [6, с. 301–302]), *Бушляк* (бушлак – «куртка у вигляді бушлата» [1, с. 79] або бушля – «чапля» [5, I, с. 268]), *Вітрак* (вітрак – «те саме, що кабат з фабричної тканини; короткий жіночий кльошовий плащ» [1, с. 78] або вітряк – «вітряний млин» [5, I, с. 689]), *Губа* (губа – «безрукавний прямоспинний тулуб із широким коміром; зимовий верхній одяг» [1, с. 79] або частина обличчя), *Гунченко*, *Гунько* (гуня – «верхній суконний одяг» [7, I, с. 340]), *Гурман* (гурман – «верхній довгий одяг» [1, с. 80] або «той, хто любить, цінує вишукані страви» [5, II, с. 196]), *Джуган* (джуга – «різновид одягу XVI ст.» [1, с. 80]), *Дублянко* (дублянка – «кожух з дублених шкір» [5, I, с. 430]), *Кабат* (кабат – 1) «солдатська куртка; пальто; спідниця» [6, с. 331]), *Камзалов* (камзол – 1) «старовинний чоловічий одяг без рукавів», 2) «каптан» [6, с. 358]), *Карман*, *Карманов* (карман – «кишеня» [6, II, с. 394]), *Кирєєв*, *Кириєнко* (кирея – «вид довгого верхнього плаща» [6, с. 435]), *Кишенька*, *Клапа* (клап – «зубець в одязі, навушник в шапці» [6, II, с. 457]), *Коба* (коба – «капюшон у верхньому одязі» [1, с. 87]), *Кобель* (кобель – «те саме, що кобеняк; доморобна свита з капюшоном; капюшон в бурці» [1, с. 87]), *Кожан*, *Кожанов* (кожан – «каптан різної довжини, пошитий із лосинної чи замшевої шкіри» [8, с. 28]), *Кожушко* (кожушка – «те саме, що кожушанка; короткий чоловічий кожух» [1, с. 88]), *Козачина* (козачина – «стародавнє жіноче плаття; верхній чоловічий і жіночий одяг» [1, с. 88]), *Колош*, *Колошко* (пор. колоша – «штанина» [5, II, с. 524] або калоша – «взуття (переважно гумове)» [5, IV, с. 79]), *Корман* (корман – «верхній чоловічий одяг, серм'яга; жіноча коротка безрукавка з прямою або відрізною спинкою» [1, с. 88]), *Коц* (коц – «вовняне покривало, яким укривалися в холод» [1, с. 88]), *Курман*, *Курманов* (пор. курмані – 1) «брудна білизна, старий і подертий одяг», 2) «старий одяг»; курманя – «барахло» [1, с. 20]), *Курта*, *Куртов* (курта – «короткополий, шитий до стану каптан із вузьким сторчовим коміром» [8, с. 31–32]), *Куцик* (куцик – «короткий верхній одяг» [5, IV, с. 422]), *Лоскутов* (лоскут – «відрізок тканини» [9, с. 31–32]), *Матняк* (матня – «частина штанів, де сходяться холоші» [5, IV, с. 651]), *Ментусь* (мента – «жіночий одяг» [1, с. 20]), *Мунтян* (мунтян – «кептар, виготовлений з вибіленої овчини» [1, с. 93]), *Петелько*, *Петельчук* (петля – «частина мотузки, ремінця, нитки і т. ін., складена кільцем і зав'язана так, що кінці її можна зашморгнути» [5, VI, с. 344]), *Петлиця* (пор. петлиця – 1) «обкидана нитками або нашивна петелька на вилогах пальта, піджака», 2) «кольорова нашивка на комірі, грудях або рукавах форменого одягу, що править за знак розрізнення» [5, VI, с. 344]), *Плахотнюк*, *Плахтій* (пор. плахта – 1) «жіночий одяг замість спідниці», 2) «полотнянка», 3) «вид білої хустки, схожої на рушник», 4) «простиня» [7, III, с. 192–193]), *Плащевий*, *Плащенко*, *Потягач* (потягач – «кожух старий,

подертий, покритий полотном» [1, с. 96]), *Рендюк*, *Рентюкевич* (ренд, рендя – 1) «стара подерта білизна», 2) «одяг»; [1, с. 21]); *Риндюк* (риндє – 1) «одяг, білизна»; [1, с. 21]), *Рукавчук*, *Сак* (пор. сак – 1) «риболовна снасть із сітки», 2) «сумка, торба з цупкої тканини для зберігання і перевезення речей», 3) «жіноче півпальто вільного крою» [5, IX, с. 16]), *Сачко*, *Сачок* (сачок – «жіночий осінньо-зимовий короткий жакет» [10, с. 85]), *Сіраченко* (сірак – «чорна довга свита з білими нашивками; сукняна куртка; стара свита» [1, с. 98]), *Сірман* (сірмані – «верхній одяг із біло-чорної вовняної тканини» [1, с. 98]), *Сіряков* (сіряк – «верхній одяг із домотканого грубого сукна або з брезенту довжиною до п'ят; свита довга з темно-коричневого сукна» [1, с. 98]), *Сорочкін*, *Сукенник* (сукенка – «плаття» [10, с. 92]), *Сукманюк* (сукман – «довгий верхній плечовий одяг» [8, с. 47]), *Халат*, *Холошнюк* (холошні – «зимові штани» [5, II, с. 123]), *Черкес* (черкеса – «довга свита» [1, с. 101]), *Чуга* (чуга – «вид верхнього одягу з довгим коміром у галицьких лемків, пошитого з суцільних шматків доморобної тканини» [5, XI, с. 372]), *Чугайда* (пор. чугай – «пальто» [10, с. 104]), *Чуйко* (чуйка – «те саме, що чугай (верхній одяг з рукавами); довгий суконний каптан» [1, с. 102]), *Шаравара* (шаровари – «широкі штани особливого крою, які заправляють у халяви» [5, XI, с. 414]), *Шарафан* (шарафан – «те саме, що юпка; верхній жіночий одяг, шитий до талії, з широкою оборкою» [1, с. 102]), *Штанов*, *Шуба*, *Шубін*, *Шугайло* (шугай – «опанча жіноча, мантилья; різновид кофти, шитої без ліфа» [1, с. 103]), *Шушпан* (шушпан – «різновид кафтана жіночого; те саме, що халат із синьої китайки зі зборами від коміра, що робиться відкладним» [1, с. 103]), *Ярич* (пор. ярич – 1) «верхній одяг грубий», 2) «груба тканина» [1, с. 104]).

– Головні убори: *Башлик* (пор. башлик – 1) «сукняний каптур (відлога) з довгими кінцями, що звичайно надівається поверх шапки» [5, I, с. 115] або 2) «капюшон» [1, с. 76]), *Бирка* (пор. бирка – 1) «шкура овеча із смушок; смушева шапка» [1, с. 118], 2) «однорічна вівця», 3) «про нікчемну, погану жінку» [5, I, с. 167]), *Бриль* (бриль – «капелюх» [6, с. 257]), *Вовнянко* (пор. вовнянка – «хустка вовняна зимова» [1, с. 118]), *Гальонко* (пор. гальонка – 1) «дівочий головний убір з парчевої стрічки», 2) «спідниця з парчі» [1, с. 79], 3) «парчева стрічка» [5, I, с. 689]), *Гулевич*, *Гулик*, *Гулич* (гула – «папаха» [9, I, с. 406]), *Джумига* (джумига – «шапка хутряна, іноді підбита лисячим хвостом» [1, с. 132]), *Завика* (пор. завіка – «хустка велика з домотканого полотна, на кінцях вишита перебором» [1, с. 119]), *Калан*, *Каланчук* (калан – «капелюх; повстяний або солом'яний капелюх; шапка чорна з низьким верхом і широкими крисами, загнутими вниз; капелюх з широкими крисами, обтягнутий стрічкою» [1, с. 132]), *Калапко* (калап – «те саме, що калан» [1, с. 132]), *Капелюх*, *Капелюшок*, *Каплоушенко* (пор. каплаух – «шапка з наушниками» [1, с. 133]), *Кащик* (пор. кащик – «шапка із сукна, кашкет» [1, с. 133] або відіменне), *Кибалко* (пор. кибалка – «старовинний жіночий головний убір, що має форму півмісяця» [6, с. 428]; «жіноча коса, закручена на голові за допомогою лляної стрічки» [1, с. 113]), *Киж* (кижа – «жіночий головний убір» [1, с. 120]), *Ковпак*, *Колпаков* (ковпак – «головний убір конусоподібної, овальної та ін. форми» [5, IV, с. 205]), *Козира*, *Козиревич* (козир – «картуз» [1, с. 134]), *Косач* (косач – «косинка біла, обшита мереживом» [1, с. 121] або орнітоназва), *Косяк* (косяк – «косинка, обшита мереживом чи обметана нитками з білого полотна» [1, с. 121]), *Коцик* (пор. коци́к – 1) «хустка, складена персневидно, яку накладають на очіпок і обручем пов'язують на голові», 2) «вовна, якою оздоблювали перемітки» [1, с. 121]) або 3) «грубе вовняне однотонне вкривало з начісками» [5, I, с. 115]), *Кучма*, *Кучмась*, *Кучменко* (пор. кучма – 1) «висока бараняча шапка», 2) «висока копиця (про волосся)» [5, IV, с. 424]), *Магера* (магерка – «повстяна шапка» [5, IV, с. 589]), *Мазниця* (мазниця – «велика чорна смушева шапка з суконним дном» [6, III, с. 359]), *Малай* (пор. малай – 1) «шапка жіноча і чоловіча зимова, підбита хутром, з наушниками», 2) «капелюх» [1, с. 135]) або 3) «вид хліба з кукурудзи, гороху або проса» [5, IV, с. 605]), *Рубець* (пор. рубець – 1) «тонке полотно», 2) «тонка ситцева або батистова хустка», 3) «весільна хустка», 4) «головний убір», 5) «полотно тонке, яке жінки використовували на головний убір типу рубка (намітки)» [1, с. 125] або 6) «шрам» [5, VIII, с. 892]), *Чепак* (чепак – «те саме, що очіпок» [1, с. 127]), *Чулков* (чулко – «головний убір засватаної дівчини: картонний обруч, обвитий стрічками, які звисають ззаду» [1, с. 128]), *Шалюк*, *Шаля* (шаль – «хустина» [10, с. 104]), *Шапка*, *Шапкін*, *Шликов* (пор. шлик – 1) «старовинний круглий або конічний головний убір, обшитий чи оздоблений хутром», 2) «конусоподібний верх шапки, що звисає вниз» [5, XI, с. 489]).

– Прикраси: *Басаманович* (пор. басаман – 1) «стрічка візерункова широка, яку чіпляють дівчата й молодиці ззаду до шиї (при коралях)», 2) «крайка» [1, с. 150]), *Басан* (басан – «крайка» [1, с. 150]), *Батко* (батка – 1) «виткана кольорова смуга на домотканих виробах» [1, с. 25]), *Булавко* (булавка – «шпилька» [5, I, с. 253]), *Гураль* (гуралі – «коралі» [1, с. 152]), *Дукач* (дукач – «прикраса жіноча нашийна; червінець у намисті дівчат» [1, с. 152]), *Клець* (клец – «китиця біля хустки, скатертини» [2, I, с. 225]), *Ключко*, *Ключков* (ключки́ – «стрічка з нашитим візерунком з бісеру для молодої» [1, с. 121]), *Кутасевич* (кутас – «прикраса у вигляді китиці на одязі» [8, с. 32]), *Кушак* (кушак – «пояс; широка червона стрічка, яку дівчата одягають на голову» [6, с. 169]), *Личманюк* (пор. личман – 1) «металева прикраса, яку жінки носили на шиї», 2) «пастух овець» [5, IV, с. 502]), *Лиштван* (пор. лиштва – 1) «вишивка у вигляді прямої гладі; обшивка одягу», 2) «планка на прорізі вікна або дверей» [5, IV, с. 505]), *Лучко* (пор. лучка – «узорчате намисто із різнокольорових намистин» [1, с. 155] або відіменне), *Намистюк*, *Оздоба* (пор. оздоба – «прикраса» [5, V, с. 651]), *Опушко* (опушка – «хутряна облямівка по краях верхнього одягу, деяких головних уборів» [8, с. 37]), *Очкур* (очкур – «пояс або шнур, яким стягують штани або шаровари для підтримання їх» [5, V,

с. 834]), *Палюх* (пор. палюхи – «коралі з випаленої глини» [1, с. 156]), *Поволокін* (пор. поволока – 1) «шнурок, ремінь (на взутті)», 2) «слід (від чого-небудь, що тягнеться по якійсь поверхні)» [5, VI, с. 690]), *Попруга* (попруга – «пояс ремінний для підпоясування поясного одягу у чоловіків; пояс узорнотканий, крайка» [1, с. 108]), *Поясов*, *Ременюк*, *Скринник* (скринник – «ремінець вузький, оздоблений ґудзиками, кінець якого звисає вниз» [1, с. 109]), *Татарко* (татарка – «пацьорки, нанизані на вовну, які встромлювали у солом'яний капелюх» [1, с. 136] або національність), *Черес* (черес – «пояс шкіряний широкий, який носили чоловіки; виготовлявся з двох широких ременів, складених і зшитих внизу по краях. У ньому носили гроші» [1, с. 109]), *Шварчук* (шварка – «нитка, на якій нанизані монетки або мосяжні ґудзики, для прикрашення коси» [1, с. 159]), *Шнуров, Шпанка* (шпанка – «шпилька; дерев'яна шпилька, якою прикріпляли хустку або очіпок до волосся; головка шпильки була кольорова» [1, с. 120]).

– Тканини: *Атласюк* (атлас – «шовкова або напівшовкова тканина, блискуча і гладенька з лиця» [5, I, с. 70]), *Багас* (бугас, богас – «ґатунок бавовняної тканини, ситець» [8, с. 102]), *Баркан* (баркан – «бархан, бумазея» [8, с. 100]), *Вовна*, *Вовненко*, *Габай*, *Габак* (пор. габа – 1) «біле турецьке сукно», 2) «хвиля» або габати – «заперечувати; набридати» [6, с. 444]), *Драпчук* (драп – «густа шерстяна або напівшерстяна тканина, призначена для пошиття верхнього одягу» [5, II, с. 407]), *Каразей* (каразея – «просте грубе сукно» [8, с. 112]), *Кармазін* (пор. кармазин – 1) «старовинне дороге темно-червоне сукно», 2) «той, хто носив одяг із цієї дорогої тканини», 3) «густо-червоний колір» [5, IV, с. 107]), *Китай* (китай – «різновид китайської бавовняної тканини» [8, с. 112]), *Мачулін* (пор. мачула – 1) «волокно, добуте з луб'яного шару кори молодої липи вимочуванням», 2) «груба тканина, виготовлена з такого волокна» [5, IV, с. 656]), *Мішуров* (пор. мішура – 1) «сріблясті або золотисті металеві нитки, що йдуть на виготовлення парчевої тканини, галунів», 2) «щось показне, обманливе» [5, IV, с. 763]), *Парчевий* (парча – «складноузорчаста тканина, зроблена з шовкових і золотих або срібних ниток» [5, VI, с. 83]), *Плис* (плис – «груба бавовняна ворсиста тканина; бавовняний бархат» [5, VI, с. 583]), *Флерчук* (флер – «тонка, прозора, звичайно шовкова тканина» [5, X, с. 606]), *Шерстій*, *Шерстюк*.

– Взуття: *Забродін* (заброда – 1) «чоботи з довгими халявами» [10, I, с. 225], 2) «штанина» [5, III, с. 29]), *Личак* (личаки – «постоли» [10, с. 57]), *Лобур* (лобур – «чобіт резиновий» [10, с. 57] або «бездіяльна й ледача людина» [5, IV, с. 536]), *Постолюк* (пор. постоли – 1) «м'яке селянське взуття з цілого шматка шкіри без пришивної підошви», 2) «личаки» [5, VII, с. 377]), *Футорняк* (футор – «шкіряна підкладка в халяві високого чобота» [5, X, с. 657]), *Ходак* (пор. ходак – 1) «те саме, що постоли» [1, с. 146] або 2) «той, хто йде, ходить пішки» [5, XI, с. 104]), *Холява*, *Холявко*, *Холявченков* (пор. халява – 1) «верхня трубчаста частина чобота, що прикриває литку», 2) «неохайна, розпутна чи скупа людина» [5, XI, с. 15]), *Холевиця* (пор. холева – «халява» [1, с. 146]), *Черевик*, *Чоботько*, *Чуняк* (пор. чуні – 1) «мотузяні, солом'яні постоли, личаки», 2) «гумове або шкіряне взуття у вигляді калош з потовщеними бортами й підошвами» [5, XI, с. 384]), *Чуркін* (пор. чурка – «онуча» [1, с. 148] або чуркати – «бити струменем; дзюрити» [5, XI, с. 385]), *Шкарбун* (шкарбуни – «чоботи старі, великі» [10, с. 105]), *Шлапак* (пор. шлапак – 1) «шкарбан – старе, стоптане, рване взуття», 2) «тюхтій, роззява» [5, XI, с. 488]).

Проаналізовані антропоодиниці інколи походять від апелятивів, що мають кілька значень, одне з яких пов'язане з лексико-семантичною групою назв одягу та взуття. Як зазначає К. Д. Глуховцева, важко сказати, які із значень названих слів було покладено в основу прізвиськ, що потім стали родовими прізвищам. З одного боку, здається, що найбільш уживані, а з іншого – не виключена можливість, що саме незвичайне значення апелятива могло привернути увагу громади, у якій проживав першоносій прізвиська [2, с. 50].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, здійснений аналіз прізвищевої системи Центральної Хмельниччини дозволив виявити 152 апелятиви на позначення назв одягу та взуття, які стали твірними основами близько 200 антропонімів.

Установлено, що серед проаналізованих прізвищ вищу активність виявляють лексико-семантичні групи «Одяг» (84), «Головні убори» (43), «Прикраси» (29), меншу – «Тканини» (21) і «Взуття» (19).

Потребують подальшого вивчення ПН і прізвища Центральної Хмельниччини, основи яких засвідчують негативнооцінну лексику.

Література

1. Матейко К. Український народний одяг : Етнографічний словник. Київ, 1996. 196 с.

2. Глуховцева К. Д. Прізвища жителів Луганщини, співвідносні з назвами одягу та взуття. Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Житомир, 2010. № 22(II). С. 48–55.

3. Лісова Л. О. Сучасні прізвища Волині, похідні від назв одягу та взуття. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 56. Ч. 1. Львів, 2012. С. 316–321.

4. Яценко Н. О. Українські прізвищеві назви XVII ст., мотивовані апелятивами на позначення назв одягу (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). Studia Slovakistica. Випуск 9. Ужгород, 2009. С. 96–100.

5. Словник української мови : в 11 т. За ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970 – 1980.

6. Етимологічний словник української мови : У 7 т. Київ, 1982 – 2003. Т. I–VII.

7. Грінченко Б. Д. Словник української мови. Київ, 1996–1997. Т. І – IV.
8. Славутич Є. В. Військовий костюм в Українській козацькій державі : Уніформологічний словник. Київ, 2012. 170 с.
9. Даль В. Словарь живого великорусского язика. Москва, 1978 – 1980. Т. І – IV.
10. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. У 2-х т. Т. 1. А–Н. Луцьк, 2000. XXIV + 354 с.

References

1. Matejko K. Ukrajinsjkyj narodnyj odjagh : Etnoghrafichnyj slovnyk. Kyjiv, 1996. 196 s.
2. Ghlukhovceva K. D. Prizvyshha zhyteliv Lughanshhyny, spivvidnosni z nazvamy odjaghu ta vzuttja. Volynj-Zhytomyrshhyna. Istoryko-filologhichnyj zbirnyk z reghionaljnykh problem. Zhytomyr, 2010. № 22(II). S. 48–55.
3. Lisova L. O. Suchasni prizvyshha Volyni, pokhidni vid nazv odjaghu ta vzuttja. Visnyk Ljvivsjkogho universytetu. Serija filologhichna. Vyp. 56. Ch. 1. Ljviv, 2012. S. 316–321.
4. Jacenko N. O. Ukrajinsjki prizvyshhevi nazvy XVII st., motyvovani apeljatyvamy na poznachennja nazv odjaghu (na materiali “Rejestru Vijsjka Zaporozjkogho 1649 roku”). Studia Slovakistica. Vypusk 9. Uzhghorod, 2009. S. 96–100.
5. Slovnyk ukrajinsjkoji movy : v 11 t. Za red. I. K. Bilodida. Kyjiv, 1970–1980.
6. Etymologhichnyj slovnyk ukrajinsjkoji movy : U 7 t. Kyjiv, 1982 – 2003. T. I–VII.
7. Ghrinchenko B. D. Slovnyk ukrajinsjkoji movy. Kyjiv, 1996–1997. T. I–IV.
8. Slavutych Je. V. Vijsjkovyj kostjum v Ukrajinsjkij kozacjkij derzhavi : Uniformologhichnyj slovnyk. Kyjiv, 2012. 170 c.
9. Dalj V. Slovarj zhyvogho velykorusskogho jazyka. Moskva, 1978 – 1980. T. I–IV.
10. Arkushyn Gh. L. Slovnyk zakhidnopolisjkykh ghovirok. U 2-kh t. T. 1. A–N. Lucjk, 2000. XXIV + 354 s.

Надійшла / Paper received: 05.11.2020
Надрукована / Paper Printed : 04.01.2021

Для нотаток

За зміст повідомлень редакція відповідальності не несе

Підп. до друку 30.12.2020. Ум. друк. арк. 15,64. Обл.-вид. арк. 12,11
Формат 30х42/4, папір офсетний. Друк різографією.
Наклад 50, зам. №

Тиражування здійснено з оригінал-макету, виготовленого
редакцією журналу "Вісник Хмельницького національного університету"

Редакційно-видавничий центр Хмельницького національного університету
29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 7/1, тел. (0382) 72-83-63